LIBRARY OF PRINCETON
MAR 16 1973
THEOLOGICAL SEMINARY
BS2659
.J79

De berichten van de Handelingen der Apostelen omtrent de gevangenschap van Paulus te Jerusalem, Cesarea en Rome, in hun historisch karakter beschouwd.

De berichten van de Handelingen der Apostelen omtrent de gevangenschap van Paulus te Jerusalem, Cesarea en Rome, in hun historisch karakter beschouwd.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD

VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID

AAN DE HOOGESCHOOL TE UTRECHT,

NA MACHTIGING VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

Dr. Th. W. ENGELMANN,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GENEESKUNDE,

MET TOESTEMMING VAN DEN ACADEMISCHEN SENAAT

EN

VOLGENS BESLUIT DER GODGELEERDE FACULTEIT,

TE VERDEDIGEN

op Donderdag, den 21sten Juni 1877, des namiddags te 3 ure,

DOOR

AART JAN THEODORUS JONKER,

GEBOREN TE LAREN (GELDERLAND).

LIBRARY OF PRINCETON
NOV 22 1972
THEOLOGICAL SEMINARY

UTRECHT — KEMINK & ZOON — 1877.

AAN

MIJN HARTELIJK GELIEFDEN VADER,

DEN WELEERW. ZEERGEL. HEER

H. JONKER,

PREDIKANT

TE

Laren (Gelderland).

VOORREDE.

Aanleiding tot de keus van het in dit proefschrift besproken onderwerp gaf het boek van den em. pred. J. W. STRAATMAN, „*Paulus, de apostel van Jezus Christus, zijn leven en werken, zijne leer en zijne persoonlijkheid*". *'t Werd in het jaar* 1874 *door den schrijver aan het belangstellend publiek ter lezing aangeboden, met den wensch dat het beoordeeling en tegenspraak mocht uitlokken. Deze wensch heeft slechts tot op zekere hoogte vervulling gevonden. Het werk is door den Heer* STENFERT KROESE *besproken in de Tijdspiegel* (1876), *en in het Theol. Tijdschrift aangekondigd door Prof.* LOMAN. *Dr.* A. H. BLOM *gaf in het laatstgenoemde tijdschrift,* 9e *jaarg.,* 1e *st., eene „Beoordeeling van Straatmans gevoelen over het Evangelie van Paulus", terwijl in hetzelfde stuk Dr.* J. K. KOCH *schreef over „De bekeering van Paulus volgens Straatman". In het Meinummer van de Stemmen voor Waarheid en Vrede,* 1875, *sprak Dr.* E. H. VAN LEEUWEN, *naar aanleiding van het genoemde geschrift, een behartigingswaardig*

woord, onder den titel: „Tubingen af". Behalve dat eindelijk Dr. P. D. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, *in zijne „Bijdragen tot de geschiedenis der Paulinische Theologie", Studiën, 1e dl. en vervl.,* STRAATMAN *te woord gestaan heeft, is, zoover mij bekend is, omtrent den arbeid van den em. predikant niets in het licht gegeven. Dit is te betreuren. Het boek dat, naar des schrijvers eigen getuigenis, de vrucht is van een veeljarig onderzoek en eene gezette studie der oorkonden voor het ontstaan en de eerste ontwikkeling des Christendoms, heeft ernstige bespreking verdiend. Reeds de zelfstandigheid, waarmede de schrijver, zij het dan ook in de richting door den „grooten Tubinger" aangewezen, zijn weg bewandeld heeft, geeft hem recht om gehoord te worden. Het is waarlijk bedroevend te zien op welke wijze de moderne kritiek maar al te vaak minachtend wordt teruggewezen. Zelfs zonder nauwkeurig kennis genomen te hebben van het door* STRAATMAN *ingestelde onderzoek, zijne kritiek willekeurig te noemen, en de door hem gegeven voorstelling van Paulus' levensgeschiedenis te verwerpen als het gewrocht zijner verbeelding, is gemakkelijk, maar niet voldoende. Onvergefelijk is het verzuim van integaan in de hoogst gewichtige bezwaren die de nieuwere kritiek opwerpt, om, gelijk* GUNNING *gezegd heeft, den vijand op zijn eigen terrein en met zijn eigen wapenen te bestrijden. De kracht, waarmede de gemeente den Apostel der Heidenen liefheeft, verbiedt ten stelligste de hooghartige negatie van de bezwaren, tegen de juistheid der door haar gehuldigde voorstelling van zijn persoon en leven ingebracht.*

In deze overtuiging heb ik in overleg met mijn' hoog-

geachten Promotor, den Hoogleeraar DOEDES, *de gevangenschap van den Apostel Paulus te Jerusalem, Cesarea en Rome, tot onderwerp mijner academische dissertatie gekozen. Vele praktische bezigheden hebben hare voltooiing vertraagd. Indien zij tot verhooging van de belangstelling in de persoon van den Apostel eenigermate mag bijdragen, zal ik volkomen tevreden zijn.*

Gaarne grijp ik deze gelegenheid aan om mijnen hartelijken dank te betuigen aan allen, die mij behulpzaam geweest zijn in de voorbereiding tot het heerlijk werk der Evangeliebediening, en inzonderheid aan de Hoogleeraren in de literarische en theologische faculteiten der Utrechtsche Hoogeschool. De welwillendheid en het onderwijs van Prof. DE JONG *blijf ik dankbaar gedenken. De liefde en opleiding van den Hoogleeraar* TER HAAR *zal ik niet kunnen vergeten. Onder Prof.* VAN OOSTERZEE *te hebben gestudeerd en zijne vriendschap te hebben mogen genieten zal ik mij steeds tot een hooge eer blijven rekenen. Voor de persoon en den arbeid van den Hooggeleerden* BEETS, *van wiens onderwijs ik niet meer heb kunnen profiteeren, ben ik met diepen eerbied vervuld.*

Van allen, die ik gaarne dank, geef ik evenwel niemand liever de oprechte verzekering van mijne erkentelijkheid dan den Hoogleeraar DOEDES, *mijn' hooggeschatten Promotor. De vriendelijke hulp en voorlichting, bij de vervaardiging van dit mijn proefschrift ondervonden, heeft mijne dankbaarheid voor het van hem ontvangen onderwijs, dat ik mij niet zal vermeten te prijzen, niet weinig verhoogd. Der van hem genoten opleiding niet geheel onwaardig, de godgeleerde wetenschap te mogen dienen,*

en in de gelederen der voetknechten onder zijne leiding te mogen staan in haren strijd, is mij een zeer gewenschte gunst. Het uitspreken van dezen wensch zij hem de betuiging van mijne innigste dankbaarheid.

Mochten er onder zijne leerlingen en onder mijne vrienden velen zijn, die den ernst van zijn woord verstaan, uitgesproken in de voorrede zijner Encyclopedie: „De christelijke theologie heeft in en voor de kerk nog veel te doen, en zal, hoop ik, hare verachters nog veel te doen geven".

UTRECHT, Juni 1877. A. J. TH. J.

INHOUD.

Inleiding . . . . bl. 1.

HOOFDSTUK I.

Paulus te Jeruzalem.

§ 1. De aanleiding tot de gevangenneming . . . . . . bl. 6.
§ 2. Claudius Lysias . . . . „ 11.
§ 3. Jakobus en de Jeruzalemsche gemeente . . . . . „ 46.
§ 4. De leden van den Joodschen raad . . . . „ 52.
§ 5. Ananias . . . . „ 67.
§ 6. De rede van Paulus tot het volk . . . . „ 76.
§ 7. Paulus voor den Joodschen raad . . . . „ 107.

HOOFDSTUK II.

Paulus te Cesarea.

§ 1. De haat der Joden . . . . „ 124.
§ 2. De toespraken van den Apostel . . . . „ 159.
§ 3. Felix . . . . „ 186.
§ 4. Festus en Agrippa . . . . „ 201.

HOOFDSTUK III.

Paulus naar en te Rome.

§ 1. De reis van Paulus naar Rome . . . . bl. 213.
§ 2. Het verblijf van Paulus te Rome. . . . . „ 275.

Stellingen . . . . „ 309.

INLEIDING.

Onder hen, die in het apostolisch tijdvak bovenal onze aandacht tot zich trekken wegens den invloed, dien zij op den ontwikkelingsgang van het Christendom gedurende de eerste eeuwen hebben uitgeoefend, staat Paulus, de groote Apostel der Heidenen, zonder twijfel het meest op den voorgrond. Het onderzoek naar zijn leven en werken, naar zijne leer en persoonlijkheid, blijft voor ieder, die in de geschiedenis van het Christendom der apostolische eeuw belang stelt, van het hoogste gewicht.

Meende men vroeger algemeen behalve des Apostels eigene geschriften het boek: „de Handelingen der Apostelen" voor de bron van zijne levensgeschiedenis te mogen houden en de daarin vervatte berichten omtrent zijne lotgevallen als geloofwaardig te mogen beschouwen; nadat de Tubingsche godgeleerden ook deze oorkonde van de geschiedenis des Christendoms in den tijd der Apostelen aan hunne gestrenge kritiek hadden onderworpen, is zij door velen met hen gerangschikt onder de zoogenaamde „Tendenzschriften", vervaardigd met een bepaald doel dat

niet was te bereiken zonder opzettelijke verzaking van de historische waarheid. Al wat hun derhalve minder aannemelijk voorkwam werd door hen zoo goed mogelijk uit de bedoeling van den schrijver verklaard en als ongeloofwaardig op zijde geschoven.

Zeer veel was er alzoo dat op de weegschaal hunner kritiek te licht bevonden en verworpen werd. Toch meenden zij te moeten aannemen dat aan menig bericht van den schrijver der Handelingen, welke bedenkingen zij ook tegen de geloofwaardigheid mochten inbrengen, een feit ten grondslag ligt, een feit dat, ontward uit de opsieringen en verzinsels waarmede de schrijver het, ter wille van zijn doel, omvlochten heeft, als historisch moet beschouwd worden. Tot die feiten behoort de gevangenschap van den Apostel Paulus. Welke bedenkingen Baur bijv. ook tegen de mededeelingen van Lukas daaromtrent moge hebben ingebracht, de gevangenschap zelve is bij hem boven allen twijfel verheven. [1])

Terwijl vele godgeleerden van onzen tijd voor als nog niet bereid zijn den weg te betreden dien de Tubingsche kritiek heeft aangewezen, zijn er anderen die, voortbouwende op den gelegden grondslag, oordeelen dat hunne voorgangers niet ver genoeg gegaan zijn en zich, vooral

---

1) Vgl. Paulus, Der Ap. Jesu Christi enz. S. 231: „Dass die Erscheinung des Apostels in Jerusalem tumultuarische Auftritte veranlasste, in welchen er zwar durch die römische Militärgewalt in Jeruzalem aus den Händen der Juden errettet wurde, aber dagegen in die römische Gefangenschaft kam, ist ohne Zweifel der thatsächliche Hergang der weiteren Erzählung, aber es ist diess im Grunde auch das Einzige, was sich mit Sicherheit aus ihr erheben lässt."

bij de levensbeschrijving van Paulus, te veel door het gezag der Handelingen hebben laten binden. Tot hen behoort, in ons vaderland, de emer. predikant Straatman. Het weinige dat de Tubingers van de Handelingen der Apostelen laten staan is hem te veel; naar zijne meening beperken Baur, Zeller, Schneckenburger e. a. ten onrechte hun onderzoek tot het betoog, hoe gering en klein het gezag is waarop de Handelingen aanspraak kunnen maken; zij kunnen er evenwel niet toe besluiten dien onveiligen gids te laten varen en, uit eigen oogen ziende, zelven den weg te zoeken dien hij hun niet kan of wil wijzen. De zwakke zijde van hun arbeid komt, volgens hem, vooral aan het licht in hunne beschouwing van het laatste gedeelte van 's Apostels levengeschiedenis. De talrijke tegenstrijdigheden in de voorstelling der Handelingen omtrent dit gedeelte van Paulus' leven, en het onwaarschijnlijke, ja onloochenbaar onware van menig verhaal, hebben zij, naar zijn oordeel, duidelijk aangetoond en met overtuigende gronden bewezen; doch in weerwil daarvan meenen zij hier vooral het algemeen beloop der feiten zooals het door Lukas is gegeven voor historisch te moeten houden. Straatman zelf door jaren lange studie tot uitkomsten geleid, die een geheel nieuw licht over de laatste jaren van den Apostel verspreiden, meent de gevangenschap van Paulus als onhistorisch te moeten verwerpen.

De vraag naar de gevangenschap van den Apostel Paulus is van zeer hoog belang. Kan het den Christen niet onverschillig zijn, hoe hij te denken heeft over de laatste jaren van den man dien hij nog altijd als „den grooten Apostel der Heidenen" blijft hoogachten en liefhebben,

ook voor het onderzoek naar de geloofwaardigheid der Handelingen is dat omtrent de gevangenschap niet van gewicht ontbloot. Heeft men bewezen òf dat de Apostel noch te Jeruzalem, noch te Cesarea, noch te Rome gevangen is geweest, òf dat het laatste gedeelte van zijn leven niet overeenkomt met de voorstelling die Lukas daarvan geeft, het bewijs geldt natuurlijk als bezwaar tegen het historisch karakter van de Handelingen der Apostelen. Kan men daarentegen aantoonen dat de ingebrachte bezwaren niet van dien aard zijn, dat zij leiden tot ontkenning van de historische waarde der berichten welke de Handelingen omtrent des Apostels gevangenschap mededeelen, het strekt tevens om de geloofwaardigheid van Lukas' geschrift te helpen handhaven. Bovendien staat de kwestie in rechtstreeksch verband met het onderzoek naar de echtheid van de brieven aan de Efeziërs en Kolossers, de Philippiërs en Philémon. Het gevoelen van hen die meenen, dat deze brieven door Paulus gedurende zijne gevangenschap òf te Cesarea òf te Rome geschreven zijn, valt zoodra is aangetoond, dat die gevangenschap zelf als onhistorisch moet verworpen worden.

Ons voornemen is in dit proefschrift de bedenkingen te bespreken die door Baur e. a. tegen de geloofwaardigheid van de berichten der Handelingen aangaande des Apostels gevangenschap geopperd zijn en vooral nauwkeurig de jongste bezwaren nategaan die door J. W. Straatman in zijn: „Paulus, de Apostel van Jezus Christus" daaromtrent in het midden zijn gebracht. Het doel dat wij ons voorstellen is te onderzoeken: of de ingebrachte bedenkingen van dien aard zijn dat zij ons dwingen de

gevangenschap van den Apostel Paulus, zooals zij ons door den schrijver der Handelingen wordt geteekend, als onhistorisch te verwerpen.

In deze kritische werkzaamheid evenmin beheerscht door het streven om par force de door Lukas gegeven traditioneele voorstelling van Paulus' laatste levensjaren als de juiste te handhaven, als aan banden gelegd door de hypothese dat wonder en historische waarheid voor twee begrippen te houden zijn, welke elkander uitsluiten, wenschen wij bedoelde berichten met de daartegen ingebrachte bedenkingen in geregelde volgorde ter sprake te brengen. Eene grondige exegese, volgens de regelen eener gezonde hermeneutiek, zal in de bepaling van de waarde dezer bezwaren goede diensten bewijzen; terwijl elke invloed, dien eene aprioristische constructie van 's Apostels levensgeschiedenis op de beoordeeling van de in de Handelingen gegeven mededeelingen mocht hebben uitgeoefend, met zorg moet opgespoord en teruggewezen worden. Dat overigens in aanmerking komt al hetgeen van andere zijde omtrent de apostolische eeuw vermeld wordt en in dit onderzoek licht kan geven, en eindelijk aan de algemeen als echt erkende brieven van den Apostel een beslissend gezag wordt toegekend, behoeft geene vermelding.

Onze poging worde met welwillendheid beoordeeld.

HOOFDSTUK I.

Paulus te Jeruzalem.

§ 1.

DE AANLEIDING TOT DE GEVANGENNEMING.

Terwijl Paulus zich volgens het bericht van Lukas (XXI: 27 vervl.) in den tempel bevond om de Nazireeërsgelofte [1]) te vervullen die hij op aanraden van Jacobus

---

1) De bespreking van de Nazireeërsgelofte meenen wij hier achterwege te mogen laten, aangezien zij met de gevangenneming van den Apostel niet in onafscheidelijk verband staat. Meent men dat het op zich nemen van de gelofte niet overeenkomt met het karakter van den Apostel, zooals wij dit uit zijne brieven kennen, dat hij zoo handelende zich aan zwakheid schuldig gemaakt en zijn beginsel verloochend heeft, dit bewijst niets tegen de geloofwaardigheid van het feit zelf. Wil men het desniettemin als onhistorisch verwerpen en daarmede de beweegreden wegnemen die, volgens Lukas, den Apostel naar den tempel voert — het bezoeken van den tempel ook zonder genoemde aanleiding heeft niets onwaarschijnlijks. Paulus had geen bepaalde reden om den tempel te mijden. Het gevaar dat hij liep om, indien hij daar gevonden werd, verdacht te worden van Israëls godsdienst te bespotten en zoo zijn leven te verliezen, was zeer gering; veeleer zouden de Jeruzalemsche geloovigen zijne aanwezigheid willen laten gelden als bewijs van ingenomenheid met den voorvaderlijken eeredienst. De gevolgtrekkingen die men uit het tempelbezoek zou kunnen afleiden, indien het als een bewijs van ver-

en de andere broeders op zich had genomen, werd hij op den zevenden dag gezien door de Joden van Azië die bij gelegenheid van het Pinksterfeest te Jeruzalem waren. In de meening dat Paulus door Trofimus den Efeziër [1]) in den tempel te brengen deze plaats had ontheiligd, brachten zij de schare in rep en roer en sloegen de handen aan hem. Weldra kwam de geheele stad in beweging; Paulus werd buiten den tempel gesleept en zou waarschijnlijk gedood zijn geworden indien niet de romeinsche troepen hem ontzet en naar den burgt Antonia gevoerd hadden.

Niet onbelangrijk is de vraag, wie de aanstokers geweest

---

kleefdheid aan de wet werd beschouwd, waren evenmin van dien aard, dat zij den Apostel konden weêrhouden van zich naar den tempel te begeven, indien hij het voornemen daartoe had. Zij, die ontkennen dat het plan om de op zich genomen gelofte te volbrengen de reden is geweest die Paulus naar den tempel heeft gebracht, moeten òf een' anderen grond voor des Apostels bezoek aanwijzen, òf het bericht van dat bezoek zelf als ongeloofwaardig ter zijde stellen, dit laatste evenwel niet zonder het recht te hebben aangewezen, waarmede men iets, dat alles behalve ongeloofwaardig is, de aanwezigheid van Paulus in den tempel, verwerpt, omdat het door den schrijver der Handelingen in verband gebracht is met eene Nazireeërsgelofte, die men voor onhistorisch meent te moeten houden. Als men duidelijk gemaakt heeft dat de schrijver ter wille van de strekking van zijn geschrift de aanleiding tot het tempelbezoek verzonnen heeft, is hiermede nog niet bewezen dat er voor dat bezoek geene aanleiding heeft bestaan, waarvoor hij, om het doel van zijn schrijven te bereiken, de zijne in de plaats heeft gesteld.

1) Dezen Trofimus hadden zij te voren met Paulus in de stad gezien (ἦσαν γὰρ προεωρακότες). Ten onrechte heeft men beweerd (Otto, Pastoralbr. S. 284; van Hengel, Comm. in ep. ad. Philipp. Jntr. p. 26), dat hiermede gedoeld is op zijn vroeger verblijf te Jeruzalem: Hand. 8:19—22.

zijn van het oproer dat aan Paulus zijn vrijheid kostte. Waren het Joden of Joden-Christenen? Lukas spreekt van Asiatische Joden. Baur beantwoordt de gestelde vraag aldus: „Het waren ijveraars voor de wet, die in den Apostel een' overtreder van de wet, een' afvallige, een' verklaarden vijand van den nationalen godsdienst zagen. Zulke ijveraars vond men echter niet alleen bij de Joden, maar ook bij de Joden-Christenen, ja bij de laatsten nog meer dan bij de eersten, daar bij hen het vraagstuk over de wet door de zending onder de heidenen het karakter van partijbelang had aangenomen. Daardoor komt het dan ook, dat het zelfs in het bericht van de Handelingen, die het ware beloop der gebeurtenissen zooveel mogelijk met een sluier bedekken, toch nog doorschemert, dat in ieder geval ook de Joden-Christenen meer deel hebben genomen aan die hatelijke aanvallen, waarvan de Apostel het slachtoffer werd, dan men gewoonlijk meent." [1]) Zeker is dat de Christenen uit de Joden als ijveraars voor de wet zich niet in alles met de gevoelens van den Apostel Paulus konden vereenigen. Of hieruit echter volgt dat zij door partijzucht gedreven hebben medegewerkt om hem in het verderf te storten, meenen wij in twijfel te mogen trekken. In hoeverre het doel waarmede Paulus de gelofte op zich genomen heeft bereikt is; of er onder de Christenen geweest zijn die zich verblijd hebben over de verbittering en den haat dien de Joden jegens den heidenapostel toonden te koesteren, of en in hoeverre zij hun noodlottig streven hebben ge-

---

1) Het Christendom en de Christelijke Kerk der drie eerste eeuwen. Nederl. vert. bl. 77.

steund, kan, op het standpunt der Handelingen, niet beslist worden. Dat de Joden-Christenen evenwel niet tot de aanstokers van den oploop behoord hebben, is duidelijk. Lukas laat niets van hen doorschemeren en spreekt uitdrukkelijk van de Joden uit Efeze [1]; hetgeen hij van hen vermeldt is, tevens met het oog op Hoofdstuk 20: 19, alles behalve onwaarschijnlijk. Terecht is bovendien opgemerkt [2]) dat hunne beschuldiging verschilt van die welke de Joden-Christenen tegen Paulus inbrachten. Zij heeft betrekking niet alleen op zijne verhouding tot de wet en den tempel, maar ook op die tot het volk Israëls. Dit laatste wordt door de Joden-Christenen noch aan Stephanus noch aan Paulus verweten en hangt samen met zijne werkzaamheid onder de heidenen (πάντας πανταχῇ διδάσκων), die naar hunne meening strekte tot ondermijning van het Joodsch particularisme.

Men twijfelt verder of de beschuldiging dat Paulus den tempel zou ontheiligd hebben door de Joden werkelijk tegen hem ingebracht is. Overbeck [3]) houdt de vergissing die hier volgens Lukas heeft plaats gehad voor niet zeer waarschijnlijk en meent dat haar ontstaan eene nadere verklaring behoeft die de Handelingen niet weten te geven, hoewel daartoe in Hoofdstuk 24: 1—23 eene bepaalde

---

1) Hausrath meent hen voor Joden-Christenen te mogen houden, omdat zij den Apostel en zijne begeleiders zoo van nabij kenden. Paulus, Apostel van Jezus. Ned. vert. bl. 137.

2) Lechler en Gerok, Lange's Bibelwerk.

3) Kurze Erklärung der Apostelgeschichte von Dr. W. M. L. de Wette Vierte Auflage, bearbeitet und stark erweitert von Lic. th. Franz Overbeck a. o. Professor in Basel.

aanleiding bestaat. In plaats hiervan is er, volgens hem, alles op aangelegd om de ware toedracht der zaak te verbergen; de opheldering, die men in Hoofdstuk 24: 6 en 18 verwachten zou, wordt niet gegeven; de verdere loop van het rechtsgeding maakt de duisternis nog grooter en eene juiste beschouwing onmogelijk; tot dat eindelijk, in het laatste stadium van het proces tot de wegvoering naar Rome, Hoofdst. 25: 13—26 : 32, de bijzondere aanklacht, waarvan hier sprake is, geheel vervalt.

Er bestaat naar onze meening geen reden om de geloofwaardigheid der mededeelingen van Lukas in twijfel te trekken. Het geval zelf heeft niets onwaarschijnlijks; de verbittering en argwaan van de Efezische Joden verschaft genoegzame opheldering; de vindingrijke achterdocht van één hunner was voldoende om het gerucht te doen ontstaan dat natuurlijk bij de tegenstanders van den Apostel gereedelijk ingang moest vinden. Dat de in vs. 29 door de Joden ingebrachte beschuldiging later op den achtergrond treedt en eindelijk geheel verdwijnt, is te verklaren uit de verhouding waarin zij staat tot de hoofdbeschuldiging vs. 28, de hoofdzaak waarop alles aankomt, en is tevens een inwendig bewijs voor de waarheid van het bericht der Handelingen. Had toch de beschuldiging van tempelontheiliging op goeden grond gesteund, de vijanden van Paulus zouden haar ongetwijfeld meer op den voorgrond geplaatst hebben; nu zij alleen een boosaardig verzinsel was van de hatende Joden, was het zaak het tegengestelde te doen. De verhouding waarin zij staat tot de door Paulus uitgesproken rede Hoofdst 22 leidt, volgens Overbeck, tot het vermoeden dat in de beschuldi-

ging vs. 29 de aanklacht tegen den Apostel verscholen ligt dat hij de gemeente van den Messias voor de heidenen geopend heeft. De schrijver zou, terwijl hij misschien van eene reeds bestaande sage of een ander aanknoopingspunt in de traditie gebruik maakte, dezen allegorischen vorm gekozen hebben om genoemde beschuldiging voor valsch te kunnen verklaren. Naar onze meening heeft eene gezonde exegese niet de minste reden, om de mededeeling van Lukas als eene allegorie te beschouwen en is genoemd vermoeden niets anders dan het produkt eener alles behalve onbevooroordeelde kritiek.

§ 2.

CLAUDIUS LYSIAS.

De hoofdman der Romeinsche cohorte, die toen den burgt Antonia bezet hield, was Claudius Lysias. Het oordeel van Straatman over dezen krijgsoverste, die bij de gevangenneming van Paulus een gewichtige rol speelt, is zeer ongunstig. Lysias maakt volgens hem eene zeer zonderlinge figuur, welke in opmerkelijke tegenspraak is met hetgeen ons Josephus verhaalt van de handelwijze der Romeinen in dergelijke omstandigheden; hij toonde bij het oproer, dat aan Paulus zijne vrijheid kostte, van het begin tot het einde een zeldzaam gebrek aan beradenheid, een volslagen gemis aan zelfstandigheid, beide even vreemd en onverklaarbaar in een' romeinschen hoofdofficier; hij handelde met overijling en nam halfslachtige en bedenkelijke maatregelen; hij, die geroepen was om orde en wet te handhaven, scheen gedoemd te zijn om beiden door

zijne maatregelen in gevaar te brengen; hij was geheel ongeschikt voor zijn ambt — kortom hij is een schepping van Lukas die deze noodig had voor den historischen roman, waartoe hij de laatste reis van Paulus naar Jerusalem gemaakt heeft. — Onderzoeken wij thans of de figuur die Lysias bij Lukas maakt werkelijk zoo zonderling en zijn gedrag zoo onnatuurlijk en onverklaarbaar is, dat wij gedwongen worden om tot het gevoelen van Straatman de toevlucht te nemen.

Toen, hetzij door een der uitgezette militaire posten, hetzij op eene andere wijze, het gerucht van den opstand Lysias ter ooren kwam, trok hij onverwijld met een bende krijgsknechten uit om de orde te herstellen. De Joden hielden, bij het zien der Romeinsche soldaten, op, Paulus te slaan; de Apostel werd gegrepen en op bevel van den overste, die hem voor een gevaarlijk misdadiger hield, met twee ketenen geboeid. Op de vraag van Lysias wie hij toch was en wat hij gedaan had, riep hem de een dit toe, de ander dat; doch daar hij wegens de opschudding het zekere niet kon vernemen, beval hij dat men hem naar den burgt zou brengen. Dat Lysias, toen zijn vraag naar de oorzaak der beroering nieuw geschreeuw en nieuwe opschudding veroorzaakte, niet aan zijne krijgslieden gebood „de schreeuwers tot zwijgen te brengen en op recht Romeinsche wijze eenige der voornaamste schreeuwers in bewaring nam," komt ons even natuurlijk voor als het gedrang der schare, dat bij de wegvoering van den gevangene zoo groot werd, dat de krijgsknechten dezen moesten dragen; onnatuurlijk en onredelijk tevens zou het geweest zijn, indien de overste hen, die de gevraagde in-

lichtingen wilden verschaffen en hem, al was het dan op eene luidruchtige wijze, op de hoogte der zaak wilden brengen, gevankelijk had doen wegvoeren, ook al mocht hij onderstellen dat zij hem bij het intestellen onderzoek van dienst konden zijn; onnatuurlijk eveneens, indien hij van de opgewonden schare die het door haar gedrang den krijgsknechten minder gemakkelijk maakte, den geboeiden Paulus weg te voeren, eenigen had laten nêersabelen: de burgt Antonia was in de nabijheid en men behoeft niet aantenemen dat Lysias gezind was, ter wille van zijn' Romeinschen trots noodeloos bloed te doen stroomen.

Nadat Paulus aan de woede der Joden ontrukt en op de trappen, die naar den burgt leiden, gekomen is, vraagt hij, terwijl men op het punt is van hem naar binnen te brengen, aan den overste of het geoorloofd is hem iets te zeggen. Deze antwoordt hierop verwonderd: „Kent gij Grieksch? Zijt gij dan niet de Egyptenaar, die vóór deze dagen oproer maakte en de 4000 roovers naar de woestijn uitleidde?" — De Egyptenaar, dien hij bedoelt, is ongetwijfeld dezelfde die zich, volgens Josephus (Ant. XX. 8. 6; Bell. II. 13. 5), uitgaf voor een profeet en, met het doel om de Romeinen uit Jerusalem te verdrijven, zijne in de woestijn verzamelde aanhangers op den Olijfberg voerde, waar zij de muren der stad op zijn bevel zouden zien neêrstorten. De oproerlingen werden door den procurator Felix verslagen, de Egyptenaar zelf was ontkomen en verdreven [1]). Welke redenen nu Lysias had om in zijn' gevan-

1) Het aantal van zijne aanhangers bedraagt volgens Josephus Bell. II. 13, 5 (vgl. Heges. II. 7) 30000, volgens Handelingen 21: 38, 4000. Wil men trachten dit verschil op te lossen door aantenemen òf dat

gene dien Egyptenaar te zien, wordt door den schrijver der Handelingen niet medegedeeld. Dit stilzwijgen geeft echter geen recht om het vermoeden zelf als onhistorisch aantemerken. Al had, gelijk Straatman doet opmerken, de man die ter nauwernood aan de slachting op den Olijfberg was ontkomen en best kon begrijpen dat de Romeinen hem gaarne in handen zouden hebben, alle reden om Jerusalem te mijden, vooral bij hooge feesten, wanneer het gevaar dubbel groot voor hem was; de bekende stoutmoedigheid der Sicariërs en hunne gewoonte om zich op de feestdagen onder de schare te mengen en hunne vijanden van het leven te berooven (Jos. Bell. Jud. II. 13. 3. *μάλιστα ἐν ταῖς ἑορταῖς μισγόμενοι τῷ πλήθει* etc.) kon Lysias doen vermoeden, dat de Egyptenaar gewaagd had zich wederom binnen de muren der stad te vertoonen. Ook volgens Overbeck is het, met het oog op hetgeen van de stemming van het volk in Judea toen ter tijde bekend is, niet zeer waarschijnlijk, dat de chiliarch heeft gemeend in een' man, die op het punt is van door een' Joodschen volkshoop te worden verslagen, zonder meer (ohne Wei-

Josephus den geheelen aanhang van den Egyptenaar op het oog heeft, terwijl bij Lukas alleen van zijne gewapende volgelingen sprake is, (Lechler en Gerok in Lange's Bibelwerk) òf dat de eerste van het einde der onderneming en Lysias van het eerste optreden des Egyptenaars spreekt (J. R. Oertel, Paulus in der Apostelgeschichte); het verschil in cijfers is geen overwegend bezwaar tegen de geloofwaardigheid van het bericht zelf, daar bij de opgave van getallen zeer licht afwijkingen ontstaan en bovendien Josephus zich zelven weêrspreekt als hij Ant. vermeldt dat het getal der dooden 400 en dat der gevangenen 200 bedroeg; terwijl volgens Bell., waar hij van 3000 volgelingen spreekt, de meeste aanhangers van den Egyptenaar òf omgebracht zijn òf gevangen genomen.

teres) een' oproermaker als den Egyptenaar te moeten zien. Er is echter noch van de stemming van het volk, noch van den Egyptenaar iets bekend dat ons verhindert de mededeeling van Lukas omtrent de meening van Lysias als geloofwaardig te beschouwen; niet onwaarschijnlijk is tevens, dat de krijgsoverste meer van den Egyptenaar geweten heeft dan ons van hem bekend is en gronden heeft gehad voor zijn vermoeden die wij niet kennen en derhalve niet kunnen beoordeelen. Hij, die het bericht dat Lysias gemeend heeft in zijn' gevangene den genoemden Egyptenaar te moeten zien als ongeloofwaardig verwerpt, heeft niet slechts te gissen maar duidelijk aantetoonen, dat hetgeen wij èn van Lysias èn van den Egyptenaar weten met de mededeeling van Lukas in strijd is.

Hetzelfde geldt omtrent de verwondering die Lysias openbaarde, toen hij zich door den vermeenden Egyptenaar in het Grieksch hoorde toespreken; uit het bericht in de Handelingen blijkt dat hij aanstonds zijn vermoeden liet varen en derhalve de overtuiging had, dat de Egyptenaar, voor wien hij Paulus hield, geen Grieksch kende. Omtrent het al of niet gegronde van die overtuiging valt niets te beslissen. Men kan uit het feit, dat het Grieksch in Egypte gekend en gesproken werd, afleiden dat de bedoelde Egyptenaar ook wel die taal zal gekend hebben en dus Lysias' overtuiging voor ongegrond verklaren. Men kan het er ook voor houden dat de Egyptenaar die taal der beschaafde wereld niet gekend en verstaan heeft, omdat hij alleen bij het volk uit den minderen stand zijne aanhangers gevonden heeft, en dus meenen dat de overste, hiervan overtuigd, recht had na des Apostels vraag van zijne oor-

spronkelijke meening aftezien. Zoowel het een als het ander kan men gissen, of vermoeden — vaststellen en bewijzen kan men hier niets. Niemand heeft het recht òf om het ongegronde van de overtuiging die, volgens de Handelingen, Lysias heeft te konstateeren, òf om die overtuiging zelve en de verandering welke er dientengevolge in de beschouwing van zijn' gevangene plaats grijpt, als bevreemdend of ongeloofwaardig voortestellen, voor dat hij op goede gronden heeft aangetoond dat de Egyptenaar, dien de overste in zijne macht meende te hebben, de Grieksche taal gekend heeft.

Iets anders is het, wanneer duidelijk blijkt dat het gesprek hetwelk, volgens Lukas, tusschen Paulus en Lysias is gevoerd, door den schrijver der Handelingen verzonnen is om het een of ander doel te bereiken dat hem voor oogen stond. Volgens Straatman moet de vraag van verbazing, welke Lysias doet, blijkbaar dienen om den hoofdman de gelegenheid te verschaffen tot het uitspreken van zijn vermoeden aangaande den persoon van zijn' gevangene. Dat het den schrijver hierom te doen is geweest spreekt mijns inziens, niet zoo geheel van zelf; doch ook deze bewering brengt ons niets verder, zoolang niet duidelijk is aangetoond, welk doel de auteur der Handelingen beoogde met den krijgsoverste die gelegenheid te verschaffen, wat hem bewoog dit zoo en niet anders te doen. Overbeck (S. 389) houdt voor waarschijnlijk dat het gesprek tusschen Paulus en Lysias dienen moet om de verkeerde meening, die de overste van den Apostel koestert, met name zijne onbekendheid met het feit dat zijn gevangene het Romeinsche burgerrecht bezat en zoo in het algemeen tegen-

over de Joden, de onschuld van zijn gedrag jegens Paulus te doen uitkomen. [1]) Dat dit het doel van den schrijver zou geweest zijn, is niet aannemelijk: 1° omdat reeds vs. 33 en 34 (*και ἐπυνθάνετο τίς ἂν εἴη*) de onbekendheid van Lysias met zijn' gevangene duidelijk genoeg aan het licht treedt, om den overste te vrijwaren voor de beschuldiging dat hij hem, wegens zijne christelijke gezindheid, minder goed zou bejegend hebben; 2° omdat uit het verhaal bij Lukas niet blijkt dat hij zich jegens zijn' gevangene streng of hardvochtig had gedragen; toen hij hem de boeien liet aanleggen wist hij nog niet wie hij was; de schrijver had derhalve nog geene reden om hem de woorden, waaruit zijn vermoeden blijkt, tot zijne verontschuldiging in den mond te leggen; 3° omdat uit de verwondering die Lysias toont, als hij verneemt dat Paulus het burgerrecht bezit (22 : 27—29), genoegzaam blijkt, dat hij onbekend was met het voorrecht door zijn gevangene genoten; het was daarom overbodig zijne onwetendheid dienaangaande reeds vooraf te laten doorstralen.

Op de vraag van Lysias antwoordt Paulus: „Ik ben een Jood van Tarsus, burger van eene niet onvermaarde stad in Cilicie; doch ik bid u, sta mij toe tot het volk te spreken" [2]). Lysias geeft hiertoe zijne toestemming. Evenals

---

1) Deze meening hangt samen met des schrijvers gevoelen over het doel der Handelingen, vgl. Comm. Einl. XXV ff.

2) „Dem Tribunen gegenüber", schrijft Overbeck, „wäre eine Erklärung des Paulus über sein Römisches Bürgerrecht jedenfalls bedeutsamer gewesen, als die Notiz über Tarsus. Warum der Schriftsteller diesen Punkt hier noch nicht hervortreten lässt, hängt wohl an der Anlage seiner Erzählung (vgl. zu 22, 22 ff.). Das römische Bürgerrecht war immerhin ein Moment, das P. seinem Volk entfremdete, und lief

Baur, Zeller e. a. vindt ook Straatman dit laatste niet waarschijnlijk. De door hem ingebrachte bezwaren zijn echter niet van dien aard dat wij ons gedwongen zien om de mededeeling van Lukas als ongeloofwaardig te verwerpen. „Wat bewoog hem,” zoo schrijft hij, „om aan den gevangene het gevraagd verlof toetestaan? Dat spreken tot het volk moest immers de verbittering nog sterker, het gevaar voor een hevig oproer nog grooter maken. Hoopte hij wellicht door de toespraak van Paulus op de hoogte te komen, dan zag hij zich spoedig teleurgesteld, want de Apostel sprak in het Hebreeuwsch, dat hij, Lysias, niet verstond; en het was ook wel wat naief voor een romeinsch officier om veel daarvan te verwachten, daar het meer dan waarschijnlijk was dat de boosdoener, en daarvoor hield hij Paulus, niet veel licht over de waarheid zou verspreiden.”

---

als solches der Tendenz der Rede 22, 1 ff. in gewissem Sinne zuwider. Es hatte daher vor derselben keinen Raum” enz. Waarom eene verklaring over zijn rom. burgerrecht „bedeutsamer” zou geweest zijn, is niet duidelijk. Er was niets dat hem drong zich op het bezit daarvan te beroepen; terwijl hij alleen de tot hem gerichte vraag had te beantwoorden, was het er hem bovenal om te doen Lysias zoo spoedig mogelijk zijn’ wensch kenbaar te maken. Het beweren dat de schrijver het ter wille van de Anlage seiner Erzählung zou verzwegen hebben, mist allen grond. Dat het rom. burgerrecht een moment was dat Paulus van zijn volk vervreemdde en als zoodanig in tegenspraak met de strekking van des Apostels toespraak (22: 1 vervl.) kan, toegegeven dat deze opvatting de juiste is, voor den schrijver geene reden zijn het achterwege te laten, daar het gesprek 21 : 37—40 gevoerd wordt op de trappen van den burgt tusschen Paulus en Lysias, en dus ook in den gedachtengang des auteurs niet in rechtstreeksch verband staat met de strekking van de redevoering welke Paulus tot het volk houdt.

De vraag is of het waarschijnlijk mag geacht worden, dat Lysias zich voorgesteld heeft de zaak eene schrede verder te brengen met het verzoek van Paulus toetestaan. Nemen wij nu in aanmerking dat de overste zijn oorspronkelijk vermoeden had laten varen en den gevangene thans hield voor een Jood van Tarsus; dat hij aangaande de zaak nog niet de minste inlichting ontvangen had; dat de woede der menigte zich enkel op den gevangen Apostel richtte, hetgeen Lysias licht tot het vermoeden kon brengen dat de bekende fanatieke godsdienstijver der Joden in deze zaak eene groote rol speelde; dat, ongetwijfeld, de kalme en waardige houding van den Apostel een' niet ongunstigen indruk op hem had gemaakt — dan komt het ons niet onaannemelijk voor dat Lysias aan Paulus verlof tot spreken heeft gegeven, in de hoop van eenigszins op de hoogte der zaak te komen. Zeker kon het spreken van den gevangene de verbittering nog sterker maken, maar Lysias kon ook verwachten dat, omgekeerd, de gemoederen in bedaring zouden gebracht worden; aan gevaar, dat er een hevig oproer zou ontstaan, behoefde hij niet te denken, daar hem uit de houding des volks bleek dat het om Paulus alleen te doen was en hij dezen, zoo noodig, elk oogenblik aan het gezicht der menigte kon onttrekken. Dat hij zich spoedig in zijne hoop teleurgesteld zou zien, omdat de Apostel eene voor hem onverstaanbare taal [1]) sprak, kon hij niet vooruit weten en dit kon hem dus niet bewegen het gedane verzoek van de hand te

---

1) Met recht wordt dit door Kuinoel, de Wette e. a. aangenomen. vlg. *ἵνα ἐπιγνῷ δι' ἧς αἰτίαν οὕτως ἐπεφώνουν αὐτῷ.*

wijzen [1]). Was het bovendien wel wat naief van hem veel daarvan te verwachten, als hij Paulus voor een' boosdoener gehouden had, — nu hij niet wist of hij in zijn' gevangene een boosdoener moest zien, mocht hij het er ongetwijfeld voor houden dat het misschien tot iets goeds leiden zou. Beweert men dat het oogenblik voor het houden van redevoeringen allerongelukkigst gekozen was, men vergeet dat de zaak van den gevangen Apostel uitging en er voor hem van geen keuze sprake was. Straatman meent dat het eerste en eenige dat noodig mocht heeten was, de uitbreiding van den opstand met kracht te keer te gaan, en daartoe in de eerste plaats den gevangene aan het gezicht der oproerigen te onttrekken. Wij gelooven niet dat de handelwijze van Lysias onbepaalde afkeuring verdient, doch meenen tevens te moeten vragen of het iets afdoet van de geloofwaardigheid van het bericht der Handelingen, indien hieruit blijkt dat de hoofdman der Romeinsche cohorte niet juist zoo gehandeld heeft als men thans verkieslijk zou geacht hebben.

Nadat het verzoek van den Apostel door den overste was ingewilligd, begon hij, op de trappen staande, tot het volk te spreken. Volgens de Handelingen hoorde de menigte hem rustig aan, totdat hij kwam aan zijne zending onder de heidenen. Toen verhief zich plotseling een hevige storm en daar zij een geweldig geschreeuw aan-

1) Hetzelfde geldt omtrent hetgeen Overbeck S. 390 schrijft: „Die allgemeine Unwahrscheinlichkeit der Sache wird noch durch das τῇ Ἑβρ. διαλ. gesteigert, wenn doch die Rede damit für den Trib. unverständlich wird, dessen ganzes Streben hier darauf gerichtet ist, sich über die Person des Paulus zu unterrichten."

hieven, hunne kleederen van zich smeten en stof in de lucht wierpen [1]), beval de overste dat men den gevangene in den burgt zou brengen en gebood hem door geesel-slagen te pijnigen, opdat hij weten mocht waarom zij zoo tegen hem riepen.

Dat de overste zich vergenoegde met het bevel van den gevangene naar binnen te brengen en geene andere maat-regelen nam om het oproer nadrukkelijk te beteugelen, is zeer natuurlijk. Uit de houding der menigte was hem duidelijk genoeg gebleken dat hare woede alleen tegen zijn' gevangene was gericht. Het lag derhalve voor de hand dezen naar binnen te laten brengen en aan het gezicht der oproerigen te onttrekken; terwijl hij zich mocht voorstellen dat door dezen maatregel de aanleiding tot voortduring van de beweging uit den weg was geruimd, en zoo aan de opschudding een einde was gemaakt. — Van meer gewicht is de vraag, wat den overste bewoog het bevel tot de geeseling te geven en zoo het onderzoek naar de misdaad, waarvan hij zijn' gevangene verdacht hield, te beginnen op eene wijze die met het strafrecht

---

1) Volgens Meyer als „Signal der zur selbsteigenen Vollziehung des *αἶρε ἀπό τῆς γῆς τόν τοιοῦτον*! bereiten und begierigen Wuth"; zoo ook Grotius, Baumgarten e. a. . . . De Wette brengt hiertegen in, dat van eene voorbereiding tot steeniging geen sprake kon zijn, omdat Paulus zich in de macht van den tribuun bevond; daar bovendien het werpen met stof niets met de steeniging heeft uittestaan, oordeelt hij het beter te vertalen: „daar zij de kleederen in de hoogte" of „heen en weêr wierpen". Sommigen meenen dat hier het „zwaaien der kleederen" bedoeld is als teeken van woede (Lyra bij Calov.), of om aan de anderen hunne toestemming te kennen te geven (Wetstein, Kuinoel e. a.). Hoe het zij, de woede der Joden had haar toppunt bereikt.

in strijd was [1]) „Toch" schrijft Straatman, (bl. 280), bestond voor die strafoefening geen grond. Het lag immers niet aan Paulus om zich zelven aanteklagen; hij had bovendien ook niet geweigerd de noodige inlichtingen te geven; de overste had alleen tot nog toe geen tijd gehad hem te verhooren. Zoolang Lysias onkundig was van de oorzaak der beweging, kwam geene geeseling te pas, tenzij hij zijn verzuim om te gelijk met den beschuldigde zich ook van de beschuldigers te verzekeren op Paulus wilde wreken, en zijn toorn lucht geven aan den man, die even goed onschuldig als schuldig, evengoed de beleedigde als de beleediger kon wezen, en dus wellicht in plaats van bestraffing bescherming verdiende". Het vermoeden dat Lysias zoo zoude gehandeld hebben om het volk tevreden te stellen, (Chrysost., Meyer) is ongegrond; noch het gegeven bevel, dat wegens de hevige opschudding voor het volk onverstaanbaar moest zijn, noch de strafoefening zelf die binnen den burgt zou plaats hebben, kon, in welk opzicht dan ook, strekken om het volk ter wille te zijn. Met meer recht meenen wij ons tot verklaring van zijn gedrag te mogen beroepen op de stemming, waarin hij door de omstandigheden moest gebracht zijn. Hij wenschte te weten wat de oorzaak was van de ontstane beweging; welke de misdaad was van den man, dien hij aan de handen der woedende Joden had ontrukt. De eerste poging, die hij reeds terstond bij de gevangenneming in het werk stelde, was mislukt; de meening, dat hij den Egyptischen oproer-

---

1) Et non esse a tormentis incipiendum, divinus Augustus constituit. Digest. L. 48 tit. 18.

maker in handen had, bleek uit de lucht gegrepen te zijn; door Paulus het verlof te geven om tot het volk te spreken, meende hij althans eenige inlichting te zullen ontvangen — wederom een teleurstelling, de taal, waarin de Apostel sprak, was hem onverstaanbaar. Eén ding moest hem echter verheugen: het tot rust komen der woelige schare; doch eenige oogenblikken en de storm verheft zich op nieuw, heviger dan te voren; de opgewondenheid der bruischende volksmenigte stijgt ten top, ontembare woede en doodelijke haat spreekt uit het oorverdoovend geschreeuw en den onstuimigen aandrang der fanatieke Joden. Is het wonder dat de razernij des volks hem ten onrechte doet besluiten tot de schuld van zijn' gevangene? [1]) Is het onnatuurlijk dat hij in bittere teleurstelling, een slachtoffer zoekt en in den onschuldigen Apostel een slachtoffer vindt, waaraan hij zijn drift koelen, waarop hij de mislukking van den genomen maatregel wreken kan?

De Romeinsche soldaten maakten zich gereed om het bevel van hunnen overste ten uitvoer te brengen. Toen men Paulus aan den geeselpaal bond, [2]) zeide hij tot den centurio die de strafoefening leidde: „Is het u geoorloofd een Romein en dat onveroordeeld te geeselen?” (vs. 26). Deze vraag, door den Apostel op dit oogenblik gedaan,

---

1) — et tamen colore non caruit haec iniquitas, quod probabile erat, non sine causa totum populum conspirasse in unius hominis caput Calvijn Comm. Act. XXIII : 24.

2) Ὡς διεπροέτειναν αὔτον τοῖς ἱμᾶσιν: „als men hem voor de riemen had uitgestrekt.” Hij, die gegeeseld moest worden, werd voorover aan een lage zuil gebonden en zoo aan de riemen, waaruit de geesel bestond, blootgesteld.

heeft niets bevreemdends. De vraag, waarom hij zijne verklaring niet aan de volgens vs. 25 gemaakte aanstalten liet voorafgaan, vindt haar antwoord in de beteekenis van het impf. προετείναν, waardoor hier eene handeling wordt aangeduid die wel begonnen, maar niet tot uitvoering gekomen is. Volgens de voorstelling van Lukas doet Paulus derhalve de vraag, terwijl men bezig is de toebereidselen te maken waaruit hem, daar hij wegens het geweld der schare het bevel van den tribuun zeker niet had kunnen verstaan, eerst duidelijk werd, wat men met hem voor had. Evenmin bestond er te voren eene bepaalde aanleiding om van het recht, dat hij bezat, gebruik te maken. Toen hij gevangen genomen en geboeid werd, was hij zeker te zeer verblijd dat hij aan het dreigend doodsgevaar werdt ontrukt, om nog te protesteeren tegen de onbillijke wijze waarop dit geschiedde; in het gesprek, dat hij met Lysias op de trappen van den burgt hield, was het hem alleen om inwilliging van zijn verzoek te doen, terwijl de toestemming van den overste overbodig maakte zich tot bereiking van zijn doel op het bezit van het Romeinsche burgerrecht te beroepen.

Nadat de hoofdman den overste van het voorgevallene kennis had gegeven, kwam deze tot Paulus en vraagde vol verbazing: „Zeg mij, zijt gij een Romein?" Na des Apostels bevestigend antwoord zeide hij: „Ik heb dit burgerrecht voor een groote som gekocht", waarop Paulus liet volgen: „maar ik heb het door geboorte". (vs. 26, 27, 28.)

In dit bericht der Handelingen ligt, volgens sommigen, eene bepaalde bedoeling verscholen. Zeller, die het niet voor eene „ganz einfache Geschichtserzählung" houden

kan, vindt in het kontrast tusschen den romeinschen tribuun, die zich het burgerrecht slechts door groote kosten kon verschaffen, en den gevangene, die het reeds door zijne geboorte bezat, het doel: aan de Romeinen den Apostel als geboren Romein aantebevelen. Volgens Overbeck moet de opmerking van Lysias, die een paralel vormt met 21 : 38 (Zijt gij niet de Eg.? enz.), aantoonen hoe weinig de overste van de ware toedracht der zaak op de hoogte was. Vindt zoo deze kritiek in het bericht van Lukas eene bepaalde bedoeling, omdat zij er eene in vinden wil; voor hem, die niet van hare hypothesen uitgaat, ligt in de mededeeling zelf niets, dat dwingt tot hare ongeloofwaardigheid te besluiten. Hij, die vrede kan hebben met de voorstelling van Lukas en het waarschijnlijk acht dat de krijgsoverste der Romeinen zich tegenover Paulus zal hebben aangesteld, zooals de schrijver der Handelingen het doet voorkomen, loopt echter gevaar van voor een' onnadenkenden lezer gehouden te worden door Straatman, die bl. 281 hieromtrent aldus schrijft: „En al had hij (Lysias) uit voorzichtigheid tot nader onderzoek alle pijnlijke maatregelen willen uitstellen, dan bestond er daarom nog geene reden om den gevangene even op de hoogte te brengen, hoe hij zelf in het bezit van dat recht was gekomen, welk gesprek tot niets anders leidde dan dat de gevangene hem eens diep liet gevoelen, hoe ver hij, romeinsche hoofdman, beneden hem stond, hij die slechts door koop romeinsch burger had kunnen worden, terwijl de ander het door geboorte was. Iemand die zoo ingenomen was met zijn burgerrecht, dat hij aan iedereen te pas of te onpas vertelde hoe hij er was aangekomen, en hoeveel geld het

hem had gekost, kon wel niet anders dan hoog opzien tegen den man die door geboorte het bezat, evenals de nieuwbakken jonker hoog opziet tegen den baron, die op een lange reeks voorouders mag bogen."

Eene juiste beschouwing van het verhaal neemt het bevreemdende geheel weg. De reden, waarom Lysias aan Paulus mededeelt dat hij het romeinsch burgerrecht gekocht heeft, ligt in de verbazing door het bericht van den centurio teweeggebracht. Hij kan maar niet begrijpen hoe zijn gevangene aan dat recht gekomen is (σὺ Ῥωμαῖος εἶ;), en wil hieromtrent eene verklaring van Paulus uitlokken. Een Tarser heeft als zoodanig het burgerrecht niet; hij moet het derhalve gekocht hebben en daarvoor is hij te arm. Lysias wijst hem op zich zelf; hij, de romeinsche krijgstribuun, had er een groote som gelds voor betaald; hoe was hij, de gevangene er dan aan gekomen? Zoo opgevat heeft het gezegde van Lysias niets ongerijmds, evenmin als het antwoord van Paulus, dat strekt om den romeinschen hoofdman intelichten nopens zijn burgerrecht, niet om hem diep te doen gevoelen hoe ver hij beneden zijn gevangene stond. De voorstelling, die Straatman verder van den overste geeft, komt niet met die van Lukas overeen. Bij eene juiste exegese is van eene hooge ingenomenheid met zijn burgerrecht geen sprake; dat hij het gekocht had deelt hij den Apostel mede, om den twijfel aan de waarheid van zijn beweren en het verlangen naar opheldering te kennen te geven; hij vertelt niet, gelijk Straatman wil, aan iedereen te pas of te onpas, hoe hij in het bezit daarvan gekomen is; hij zegt dat hij daarvoor veel geld heeft uitgegeven en stelt zoo

zijn rijkdom, die hem daartoe in de gelegenheid stelde, tegenover de armoede van zijn' gevangene, die dezen moest belet hebben hetzelfde te doen — maar vertelt niet, zooals Straatman beweert, hoeveel geld het burgerrecht hem heeft gekost. Moge verder de Lysias van Straatman tegen Paulus opzien als de nieuwbakken jonker tegen den baron, die op eene lange reeks van voorouders mag bogen, bij den Lysias der Handelingen is van zulk een hoog opzien tegen zijn' gevangene geen sprake; hij, die geen' enkelen grond heeft om aan de waarheid van 's Apostels bewering te twijfelen, ziet zich enkel gedrongen om zijne maatregelen met meer beleid en voorzichtigheid te kiezen, en met meer behoedzaamheid te werk te gaan dan tot nu toe. Een eerste vereischte voor hem, die in de voorstelling van een' schrijver het onwaarschijnlijke en ongeloofwaardige wil aantoonen, is, zich tot die voorstelling zelve te bepalen; aan haar iets toetevoegen, om het later als bezwaar tegen het oorspronkelijk te doen gelden, is ongeoorloofd.

De verklaring van den Apostel had ten gevolge dat de strafoefening niet doorging. Zij die hem pijnigen zouden lieten terstond van hem af, daar het door de lex Valeria en de lex Porcia ten strengste verboden was, iemand die het romeinsch burgerrecht bezat eene geeseling te doen ondergaan. [1]) „Ook de overste", schrijft Lukas, „werd bevreesd, toen hij vernam dat hij een Romein was en omdat hij hem gebonden had". Deze vrees is te verklaren uit het willekeurig geweld dat hij bij de gevangenneming ge-

1) Facinus est vinciri civem Romanum, scelus verberari. Cic. in Verrum 5, 66.

bruikt had. Kon hij vooruit niets bepalen omtrent de schuld van den man, die op het punt stond van onder de slagen der Joden te bezwijken, zijn taak was geweest hem aan de handen der woedende menigte te ontrukken en hem in veiligheid te brengen. Tot het bevel, om hem met twee ketenen te boeien had hij geen recht. Behelsde de bewering van zijn' gevangene waarheid, dan was bovendien het recht van een' romeinsch burger geschonden, die niet vóor het onderzoek (ἀκατάκριτος) mocht geboeid worden, hetwelk reeds een straf voor hem was of althans bekendheid met zijn misdaad onderstelde. Ondanks de vrees van den overste werd echter Paulus, volgens vs. 30, eerst den volgenden morgen van zijne boeien bevrijd. Böttger (Beiträge II, 5 f.) heeft deze tegenstrijdigheid uit den weg trachten te ruimen door δεδεκώς te verklaren van het binden aan den geeselpaal vs. 25; duidelijk blijkt evenwel dat het terugziet op Hoofdst. 21 : 33. Kuinoel meent dat ἔλυσεν, vs. 30, betrekking heeft op het bevrijden van de custodia militaris (met een keten aan een soldaat verbonden zijn), waarin Lysias hem, na zijne mededeeling vs. 25, had laten brengen; ten onrechte, omdat vs. 30 ἔλυσεν slaat op δεδέκως vs. 29. Volgens de Wette berust de aan Lysias toegeschreven vrees op eene dwaling van den schrijver en schijnt de ontboeiing vs. 30 alleen met het oog op het aanstaande verhoor voor den Joodschen raad te hebben plaats gehad. In navolging van Wieseler beweert Overbeck dat in vs. 30 τῇ δε ἐπαυρίον slechts bebetrekking heeft op βουλόμενος γνῶναι, niet op ἔλυσεν en ἐκέλευσεν, en de beteekenis deze is: „Met het doel om den volgenden dag naar de misdaad van Paulus onderzoek

te doen en daardoor op de hoogte te komen van het tot nu toe niet onderzochte recht, waarmede hij hem geboeid had, liet de overste de boeien vallen”. Ἔλυσεν is echter door καί niet alleen met ἐκέλευσεν, maar ook met het volgende καταγαγὼν τὸν Παῦλον ἔστησεν εἰς αὐτούς verbonden; zoodat men, indien τῇ δέ ἐπαύριον alleen ziet op βουλόμενος γνῶναι, komt tot de ongerijmdheid: „Met het doel om den volgenden dag de zaak te onderzoeken (d. i. met het doel om Paulus den volgenden dag voor den Joodschen raad te brengen) ontboeide Lysias zijn’ gevangene en beval dat de overpriesters en de geheele raad zouden samenkomen en bracht Paulus af en stelde hem voor hen”. Moet derhalve τῇ δὲ ἐπαύριον tot ἔλυσεν κ. τ. λ. in betrekking gebracht worden, de vraag blijft dan wat den overste, die volgens vs. 29 bevreesd was, omdat hij den Apostel had gebonden, bewogen heeft hem niet vóor den volgenden morgen van zijne boeien te ontslaan? Wil men die vraag beantwoorden door zijne handelwijze, met Meyer en Baumgarten, te verklaren uit een’ zekeren trots van Lysias, die het niet van zich kon verkrijgen reeds aanstonds daartoe overtegaan, hetwelk echter niet best strookt met het karakter van den overste, zooals het ons in de Handelingen wordt voorgesteld, of door eene andere gissing in het midden te brengen; er is daaromtrent niets met zekerheid te bepalen. Men heeft evenwel geen recht om deze onzekerheid aantevoeren als bezwaar tegen het historisch karakter van het bericht der Handelingen; tenzij overtuigend aangetoond worde, dat de vrees, die in vs. 29 aan Lysias wordt toegeschreven, van dien aard is geweest, dat zij noodzakelijk eene ontboeiing van den gevangen Apostel

voór den volgenden morgen ten gevolge heeft moeten hebben.

Hetgeen Lysias vervolgens deed is niet in staat, om het ongunstig oordeel van Straatman over hem te wijzigen. „Wij hadden namelijk verwacht," schrijft hij bl. 282, „dat hij, onmiddelijk na het aftrekken der menigte, zijn gevangene in het verhoor zou hebben genomen, en onderzoek gedaan naar de redenen, die hem in zulk eene hevige botsing met de Joden hadden gebracht. Minder dan dit kon hij voor den romeinschen medeburger wel niet doen. Niets ware natuurlijker geweest dan dat hij, de toedracht der zaak uit den mond van Paulus vernomen hebbende, zich had beijverd om de personen, waarop Paulus zich als getuigen beriep, te ontbieden, hunne verklaringen aantehooren, maatregelen te nemen om de asiatische Joden op te sporen, ten einde, zoo het hem al niet vrijstond Paulus te ontslaan, dan toch in staat te zijn den landvoogd Felix de noodige gegevens te leveren om naar recht en billijkheid uitspraak te doen. Maar Lysias schijnt daaraan niet te hebben gedacht. Des anderen daags was hij nog even onzeker omtrent het voorgevallene. Hij had geen onderzoek gedaan."

Straatman schijnt hieromtrent niet den minsten twijfel te koesteren. Welken grond hij echter voor zijn beweren ook moge hebben, zeker is het dat hij zich niet op de Handelingen der Apostelen kan beroepen om zijn gevoelen te handhaven. Lukas bericht niet dat Lysias zijn' gevangene in het verhoor heeft genomen; evenmin dat hij het niet heeft gedaan. Lukas zwijgt er van. Wat men derhalve gissen moge, op het standpunt der Handelingen kan

niemand het een of ander vaststellen, ook Straatman niet. Zijne stelling: „Lysias had geen onderzoek gedaan", is onbewezen; het door hem ingebrachte bezwaar, dat op die onbewezen stelling steunt, is derhalve vervallen, tenzij hij voor zijn gevoelen een' beteren grond dan het stilzwijgen der Handelingen in het midden kan brengen. Vraagt men naar hetgeen meer of minder waarschijnlijk is, de meening, dat Paulus door den overste in het verhoor is genomen, verdient verre de voorkeur boven het tegengestelde gevoelen. Niets is natuurlijker dan dat iemand, om inlichtingen te verkrijgen, zich wendt tot hem die het naast in de zaak betrokken is. Een beroep op vs. 30, βουλόμενος γνῶναι τὸ ἀσφαλές, bewijst niets voor de juistheid van Straatmans bewering, noch voor de waarschijnlijkheid van de meening dat Lysias geen onderzoek heeft gedaan, vóor dat duidelijk is gemaakt, dat Paulus zelf met de ware aanleiding der opschudding en de juiste toedracht der zaak op de hoogte moet geweest zijn, en derhalve in staat was de ophelderingen te geven die van hem werden geeischt.

Om nu met zekerheid te weten, waarvan de Joden zijn gevangene beschuldigden, wendde Lysias zich tot de overpriesters en den Joodschen raad. Omtrent deze handelwijze schrijft Straatman het volgende: „Hij had tien kansen tegen een dat die vergadering hem zou zeggen: „Wij weten van het gisteren gebeurde even weinig als gij, want ook [1])

---

1) Hier schijnt Straatman te onderstellen dat Lysias ook op de hoogte was met de beschuldiging der Efezische Joden; terwijl hij op dezelfde bladzijde schrijft: „Des anderen daags was hij nog even onzeker omtrent het voorgevallene".

wij hebben gehoord dat eenige Joden uit Azië uwen gevangene hebben beschuldigd dat hij Grieken in den tempel had gebracht, en die beschuldiging het oproer heeft veroorzaakt. Maar of die beschuldiging gegrond is, weten wij niet, dat zouden wij dienen te onderzoeken, doch laten dat onderzoek, dat geheel op uwen weg ligt, gaarne aan u over, te meer daar de gevangene beweert een romeinsch burger te zijn." [1]) Lysias kon dus, al riep hij den raad bijeen, niet veel wijzer worden. Paulus was te Jerusalem zoo goed als onbekend. Hij was daar in twintig jaren slechts tweemaal geweest, en beide keeren slechts voor weinige dagen. Geen wonder dan ook dat de uitkomst den overste op nieuw bedroog en hij van den joodschen raad niets te weten kwam." — De vraag is niet of de genomen maatregel aan de bedoeling beantwoordde, maar of de overste onderstellen mocht, dat hij eenige inlichtingen zoude verkrijgen door Paulus voor den Joodschen raad te stellen. En dit mocht hij zeker. Lag het vermoeden voor de hand, dat de grond van alles op godsdienstig gebied moest gezocht worden, niet onaannemelijk is het dat Paulus, ondersteld dat hij door Lysias ondervraagd is, hem het een en ander heeft medegedeeld omtrent de verhouding waarin hij tot het Joodsche volk stond; iets dat de zaak voor den tribuun niet ophelderde, maar hem te meer drong om zich tot den Joodschen raad te wenden. Doch ook dit daargelaten, eenige inlichting mocht hij altijd verwachten. Ook al was het zeker dat hij een dergelijk antwoord zou ontvangen als Straatman vermoedt, de genomen

1) Wisten de leden van den Joodschen raad dat ook al?

moeite zou niet vergeefsch zijn. Hij was dan toch te weten gekomen welke beschuldiging tegen zijn' gevangene was ingebracht. Aangenomen eindelijk, dat Paulus te Jerusalem zoo goed als onbekend was, die onbekendheid bewijst niets omtrent den genomen maatregel, omdat men niet mag onderstellen dat Lysias dit wist. De handelwijze van den overste geeft derhalve geen aanleiding om hem van ongeschiktheid voor zijn ambt of gebrek aan doorzicht en beradenheid te beschuldigen.

De poging van den overste mislukte. In den raad ontstond een twist die zoo hoog liep dat Lysias, voor het leven van Paulus beducht, het krijgsvolk bevel gaf hem wegtevoeren en naar den burgt terugtebrengen. Den volgenden dag spanden de Joden samen; meer dan 40 van hen zwoeren [1]) dat zij niet zouden eten of drinken voordat zij Paulus hadden omgebracht. Om zich nu de gelegenheid tot het uitvoeren van den moordaanslag te ver-

1) Kuinoel, die meent dat zij door den hoogepriester Ananias waren opgestookt, houdt hen ten onrechte voor Zeloten en Sicariërs. vgl. Hausrath bl. 140. Straatman schrijft bl. 337: „De veertig Joden, die onder eede betuigden dat zij niet eten noch drinken zouden, alvorens Paulus was uit den weg geruimd, waren leden der Jerusalemsche gemeente, die Gode een' dienst meenden te bewijzen als zij den afvallige de welverdiende straf deden ondergaan. Want zoo onverklaarbaar als die samenspanning bij Lukas is, waar het ongeloovige Joden zijn die deze samenzweering aangaan tegen iemand die hun geheel vreemd was, zoo begrijpelijk is zij, waar wij in plaats van ongeloovige, geloovige Joden den toeleg op het leven van Paulus laten maken." Waarom het onverklaarbaar is, dat fanatieke Joden samenspannen tegen iemand, die beschuldigd werd van overal tegen het volk en de wet en den tempel te leeren, en even begrijpelijk, dat Christenen met zulk een' doodelijken haat tegen

schaffen, verzochten zij de overpriesters en oudsten [1]) Paulus nog eens voor den raad te dagen. Een van des Apostels bloedverwanten, de zoon van zijne zuster [2]), werd echter met het plan bekend en ging naar den burgt Antonia om Paulus, die zich thans in de custodia militaris bevond, te waarschuwen. Op diens verzoek werd de jongeling door den centurio naar Lysias gebracht, die hem gewillig aanhoorde en aanstonds zijne maatregelen nam. Met het doel om zijn' gevangene naar Felix te zenden, gaf hij bevel dat een escorte van 200 krijgsknechten, 70 ruiters en 200 boogschutters zich gereed zoude houden om met hem naar Cesarea te trekken. Tegen negen uur 's avonds werd Paulus op een muildier gezet en naar Antipatris gebracht, van waar het voetvolk naar Jeruzalem terugkeerde, terwijl het aan de ruiters werd overgelaten hem verder naar den landvoogd te geleiden.

De handelwijze van den overste is ook thans wederom niet naar den zin van Straatman. Had hij, volgens hem, moeten afwachten of het ontvangen bericht zou worden bevestigd en er aanvraag van den raad zou komen om Paulus nog eens tot nader onderzoek van zijne zaak af te

---

den Christen Paulus vervuld zijn, is niet duidelijk. Evenmin blijkt het, met welk recht Straatman hier eene uitzondering maakt op den regel en niet, met de overige berichten van Lukas, ook dit als ongeloofwaardig verwerpt. Eene kritiek, zoo willekeurig als deze, veroordeelt zich zelf.

1) Dat zij met dit verzoek tot de Sadduceesche leden van het Sanhedrin kwamen, volgt uit het voorgaande.

2) Ewald vermoedt, dat de geheele familie van Paulus reeds in zijne jeugd te Jeruzalem was gaan wonen.

brengen; had hij door zijne kordate houding de joodsche samenzweerders moeten doen gevoelen, dat zij, zoo zij hun eed wilden houden, groot gevaar liepen van honger om te komen, de genomen maatregel mocht in de gegeven omstandigheden bedenkelijk heeten. ”De samenzwering zelve”, zoo schrijft hij bl. 283 en vervl., „en de ondersteuning die de samenzweerders bij de overheden des volks vonden waren zoovele bewijzen, dat het oproer wel voor het oog gedempt was, maar in het verborgene voortsmeulde, en elk oogenblik op nieuw in laaien gloed kon uitbarsten. Het eerste en eenige wat Lysias had te doen was die uitbarsting te voorkomen, en de kleinste verschijnselen van oproerige beweging onverbiddelijk gestreng te onderdrukken. Maar daartoe diende hij vóor alle dingen zich met den landvoogd te Cesarea in betrekking te stellen, en versterking zijner macht met bepaalde bevelen aan Felix te vragen. In geen geval kon hij zich echter van troepen ontblooten, en daarmede zijne eigen macht tot weêrstand verzwakken. En toch, dit was juist wat hij deed. Tegen het vallen van den nacht zond hij zijn gevangene onder bedekking van niet minder dan tweehonderd krijgsknechten, zeventig ruiters, en tweehonderd lansknechten naar Cesarea, en beroofde zich zelven op die wijze van een groot deel zijner macht. Wel is waar gingen de krijgs- en lansknechten slechts tot Antipatris mede, en keerden den volgenden dag naar Jerusalem terug. Maar wat kon er in eene gistende stad in hunne afwezigheid niet gebeuren? Het vertrek van zulk een aanzienlijke bende kon niet verborgen blijven, vooral als, wat allerwaarschijnlijkst was, de burcht Antonia door

Joodsche bespieders was omringd. De tijdelijke verzwakking der bezetting kon zoo licht tot oproer aanzetten, terwijl de gevangene zelf voor het oogenblik nergens veiliger was dan in den wel bewaarden burcht. Geen beter middel om alle oproerige beweging voor goed te fnuiken dan de wetenschap, dat Felix gewaarschuwd, en met nieuwe benden op weg naar de hoofdstad was. En intusschen ware eene krachtige houding tegenover den raad; eenwenk dat Lysias kennis droeg van hunne kuiperijen, met den eisch om binnen zoo en zooveel uren hem de saamgezworenen uit te leveren, of de verklaring dat de priesters bij den landvoogd voor de gevolgen der rustverstoring aansprakelijk zouden zijn, meer dan voldoende geweest om de woeligste bewoners van Jerusalem in hun schelp te doen kruipen."

In plaats van bedenkelijk te moeten heeten, heeft de maatregel van Lysias, naar onze meening, veel aanbevelenswaardigs. Door zijn' gevangene in de handen van den landvoogd te stellen, maakte hij niet alleen dat het plan der samenzweerders verijdeld werd, maar zag hij zich tevens ook bevrijd van de lastige en onaangename taak, om de zaak verder te onderzoeken en tot een goed einde te brengen. Mocht men hem nog verzoeken Paulus wederom voor den raad te brengen, hij kon zich met de wegzending verontschuldigen en liep geen gevaar van de overpriesters en oudsten door eene weigering tegen zich in het harnas te jagen; mochten er verder pogingen in het werk worden gesteld om het beraamde moordplan ten uitvoer te brengen, hij behoefde zich over de veiligheid van den romeinschen burger niet meer te bekomme-

ren en was in dit opzicht van alle verantwoordelijkheid ontheven. Bovendien was geen maatregel meer geschikt om de mogelijke uitbarsting van een oproer te voorkomen. Uit de samenzwering en de ondersteuning, die deze bij de overheden des volks vond, bleek ten duidelijkste dat de Joden al wat zij konden in het werk stelden om zijn' gevangene in handen te krijgen en aan hun' haat opteofferen. De bereiking van dit doel was het eenige dat tot een opschudding aanleiding kon geven. Door het voorwerp van hunne woede naar Cesarea te zenden, had derhalve de overste hun onmogelijk gemaakt hun plan binnen Jerusalem ten uitvoer te brengen, en daarmede uit den weg geruimd hetgeen tot het ontstaan eener oproerige beweging konde leiden. Ondersteld echter dat er grond bestond om de uitbarsting van oproer te verwachten, ook dan was het voor Lysias onnoodig aan Felix versterking van zijne macht te vragen: immers lag op de hooge feesten te Jeruzalem in den burgt Antonia eene bezetting, talrijk genoeg om alle ongeregeldheden onder de samengevloeide menigte te bedwingen. Wel is waar had hij zich, door Paulus een sterk geleide medetegeven, [1]) van een deel zijner macht beroofd, de vraag is evenwel of de krijgsmacht, die achterbleef, niet in staat was om het volk in toom te houden, ingeval het tot eene uitbarsting kwam. De kans daarop was trouwens al zeer gering. Dat het vertrek van de bende niet verborgen kon blijven, is verre van uitgemaakt; dat de burgt Antonia

1) Het sterk geleide was geenszins iets overtolligs; kwam het uit, dat Paulus weggevoerd werd, de Joden konden onderweg een' aanval beproeven.

door verspieders omringd was, is zeer onwaarschijnlijk, omdat de Joden niet konden onderstellen, dat de overste met hunne samenzwering bekend was, en dus niet vermoedden dat hij den gevangene in den nacht zou wegvoeren. Doch ook gesteld, dat de zaak bekend werd aan hen die het op 's Apostels leven toelegden; gesteld, tegen alle verwachting in, dat deze zich beijverden om in den nacht hunne stadgenooten uit hunne rust optewekken en hen aantehitsen tegen den overste die Paulus tegen hunne woede had beveiligd; gesteld, dat de verzwakking der bezetting hen aanzette tot oproer en er een belangrijke opschudding ontstond: Lysias had toch een gedeelte zijner krijgsknechten behouden en niet moeielijk zou het hem vallen de vreesachtige Joden te bedwingen door de Romeinsche soldaten, wier verschijning gewoonlijk voldoende was om de oproerigen op de vlucht te drijven (vgl. Straatman bl. 277). En als dit mocht tegenvallen en het oproer voortduurde, weldra werd door den terugkeer van het uitgezonden voetvolk de bezetting wederom zoo goed als voltallig gemaakt. En als het dan nog met vereende kracht onmogelijk bleef de orde te herstellen, een wenk van Lysias aan den raad dat hij kennis droeg van hunne kuiperijen, met den eisch om binnen zooveel uren hem de saamgezworenen uitteleveren, of de verklaring, dat de priesters bij den landvoogd voor de gevolgen der ruststoring aansprakelijk zouden zijn, was immers meer dan voldoende om de woeligste bewoners van Jerusalem in hun schelp te doen kruipen. (Straatman bl. 284). [1])

---

1) Indien de overste door een wenk of eene verklaring zooveel

Van deze zijde was dus niet het minste te vreezen. De overste mocht integendeel, gelijk gezegd is, verwachten dat de aanleiding tot oproer met de verwijdering van Paulus uit den weg was geruimd; tevens was de aanslag der Joden verijdeld tegen den gevangene die onder geleide van 200 voetknechten, 70 ruiters en 200 boogschutters even veilig was als in den burgt Antonia; Lysias zelf had zich, zoo handelende, afgemaakt van eene zaak, die weinig genoegen en veel last scheen te zullen veroorzaken; niets is er derhalve dat ons recht geeft om den genomen maatregel als bedenkelijk te kwalificeeren.

Tot begeleiding van zijn' gevangene schreef Lysias aan den landvoogd Felix een' brief van dezen inhoud:

„Claudius Lysias aan den zeer machtigen landvoogd Felix, heil! Deze man, die door de Joden gegrepen was en door hen omgebracht zou zijn, heb ik, met het krijgsvolk toegeschoten, verlost, daar ik vernam, dat hij een Romein was. En de reden willende vernemen, waarom zij hem beschuldigden, heb ik hem in hunnen raad gebracht en bevonden, dat hij beschuldigd werd over twistvragen hunner wet, maar dat hij geene beschuldiging tegen zich had, die dood of banden verdiende. Daar mij nu te kennen gegeven is, dat er tegen dezen man een aanslag zou geschieden, zend ik hem onverwijld tot u en heb ik ook den aanklagers bevolen, om voor u te zeggen, wat zij tegen hem hebben."

Het is niet te verwonderen dat de voorstanders der

---

vermocht, behoefde hij toch waarlijk niet bang te zijn om zich van een deel zijner troepen te ontblooten.

zoogenaamde tendenzkritiek in dit schrijven een' grond voor hun gevoelen hebben gezocht en gevonden. Zoo bijv. Zeller, die meent (bl. 367) dat de belijdenis, welke Lysias omtrent des Apostels onschuld aflegt, strekt om de aanklacht te weêrleggen, dat het christendom tegenover den Romeinschen staat stond. Volgens Overbeck (bl. 408) is het den vervaardiger der Handelingen hier te doen om aantetoonen, dat Paulus de bescherming van den Romeinschen staat geniet en voor zijne wet onschuldig is. — De brief zelf geeft voor hun gevoelen niet den minsten grond. Dat een overste een Romeinsch burger beschermt en voor onschuldig houdt, heeft immers niets onwaarschijnlijks; dat Lukas het schrijven, waarin Lysias dit vermeldt, mededeelt, evenmin; er bestaat derhalve geen reden om te meenen dat de brief door den schrijver der Handelingen met een bepaald doel is verzonnen, tenzij men het onhistorisch karakter van zijne berichten a priori heeft vastgesteld.

De tegen den brief ingebrachte bezwaren zijn overigens niet van dien aard dat zij ons behoeven te nopen hem als onecht te beschouwen. De bron, waaruit Lukas geput heeft, laat zich niet aanwijzen (Zeller 367); doch deze onbekendheid bewijst niet dat hij geen bron heeft gebruikt en zelf voor den schrijver moet worden gehouden. De overste zwijgt van het oproer dat in de stad was ontstaan, omdat hij te spreken had over zijn' gevangene, niet over de gesteldheid van het volk. Bovendien was, nu hij de aanleiding tot oproer uit den weg had geruimd, de orde hersteld en een verslag van de opschudding, die had plaats gehad, voor Felix niet van overwegend belang. Hij ver-

meldt verder Paulus ontzet te hebben omdat deze een Romein was. Dit strijdt tegen de waarheid. Eerst toen zijn gevangene zou gegeeseld worden, had hij dit vernomen. Men heeft op allerlei wijze getracht dit verschil uit den weg te ruimen Beza heeft voorgeslagen den zin met *αὐτόν* te eindigen en dus te lezen: „*μαθὼν δε ὅτι*" enz. Du Bois e. a. meenen dat de overste gedacht heeft, niet aan de redding uit de handen der Joden Hoofdst. 21 : 32, maar aan Hoofdst. 23 : 10, bij het verhoor voor den Joodschen raad; dat dit onjuist is bewijst het vervolg (vs. 28). Grotius heeft gemeend dat *μαθών*, waarin, volgens hem, geen tijdsbepaling is opgesloten, hetzelfde beteekent als *καί ἐμάθον*. Zijn gevoelen is later voorgestaan door Otto, (Pastoralbr. S. 32), die zich beroept op een eigenaardig gebruik van het particip. aor., en *μαθών* aldus verklaart: „welches dem *ἐξειλάμην* und zwar logisch folgte, insofern ohne das *ἐξειλάμην* das *μαθείν* nicht hatte stattfinden können," zoodat de zin deze zou zijn: „bij welke gelegenheid, of tengevolge waarvan ik vernam." Deze uitlegging is niet alleen met het spraakgebruik in strijd, maar ook, gelijk Overbeck terecht opmerkt, met den geest van een zoodanig bericht, dat diende om de handelwijze van den overste te motiveeren, niet, om de subjectieve genesis zijner waarnemingen medetedeelen. Moet derhalve elke poging om de ware toedracht der zaak en het bericht van Lysias te vereenigen als mislukt beschouwd worden — in plaats van dit verschil met Overbeck te verklaren uit de vrijheid die, volgens hem, de schrijver der Handelingen meermalen neemt om het vroeger verhaalde nog eens te gebruiken, zien wij hier een poging van den overste om ten zijnen gunste de zaak anders voortestellen

dan zij werkelijk had plaats gevonden (Meyer, Baumgarten). Vraagt men met welk doel hij dit deed, daar het niet duidelijk is welk verwijt Lysias kon treffen ook als hij de geheele waarheid zeide (Zeller 287), wij wijzen op het nauw verband waarin de mededeeling van Paulus, dat hij het Romeinsch burgerrecht bezat, staat met het door Lysias gegeven bevel om hem te geeselen. Tot dat bevel had hij niet het minste recht. Was het derhalve geraden die zaak in zijn schrijven aan den landvoogd niet aanteroeren en het burgerrecht van zijn' gevangene in een ander verband te plaatsen, de wijze waarop hij dit, volgens Lukas, deed, stelde daarenboven zijn' ijver in een te schitterender licht. Zóó opgevat is het verschil ten volle verklaarbaar en strekt het tevens tot een inwendig bewijs voor de echtheid van den door Lukas medegedeelden brief. Wil men dezen niet aan Lysias, maar aan den auteur der Handelingen toeschrijven, men toone duidelijk aan welke bedoeling deze gehad heeft met de toedracht der zaak zoo en niet anders voortestellen. Straatman, die in het voorgaande gelegenheid vindt om, bij al de gebreken die hij den overste toeschrijft, nog gemis aan waarheidszin te voegen, beweert voorts dat hij geen recht had om de beslissing van den landvoogd vooruitteloopen, door de verklaring dat Paulus geen aanklacht tegen zich had, die dood of banden waardig was, maar alleen wegens twistvragen over de Joodsche wet werd vervolgd — omdat hem zelven daarvan niets gebleken was. Naar onze meening was Lysias met het uitspreken van zijn gevoelen in het volste recht. Tegen den man, dien hij aan de banden der Joden had ontrukt, was geen formeele aanklacht ingediend;

van „het opsporen der ware aanklagers” was geen sprake omdat duidelijk genoeg was gebleken, Hoofdst. 21 : 30, 22 : 22, dat niet alleen de woede van enkelen, maar die van het volk tegen Paulus was opgewekt; tot de vertegenwoordigers van dat volk had hij zich gewend om inlichtingen te verkrijgen; de beschuldiging van tempelontheiliging was door hen niet tegen hem ingebracht; uit het voorgevallene voor den Joodschen raad had hij, niet zonder grond, opgemaakt, dat het een godsdienstig geschil betrof waarover de leden van den Joodschen raad het zelf oneens waren; niets belette hem aan den landvoogd medetedeelen, welke meening hij omtrent de strafwaardigheid van den Apostel meende te moeten koesteren. Verklaart Straatman, eindelijk, niet te begrijpen, hoe Lysias zoo onbeschaamd konde zijn om aan Felix te melden dat hij de aanklagers naar hem had verwezen — er is hierin niet de minste onbescheidenheid te vinden, tenzij men het onbeschaamd wil noemen dat de overste, hetgeen zeer waarschijnlijk is, eerst den volgenden dag deed wat hij schreef reeds gedaan te hebben. Overtuigd dat een godsdienstig geschil de reden was van de vervolging die zijn gevangene, en dit niet van enkele bijzondere personen, maar van het Joodsche volk als zoodanig ondervond, kon hij niet alleen, maar moest hij de leden van den raad, die geroepen waren als handhavers der wet en vertegenwoordigers van het volk optetreden, als de beschuldigers of aanklagers van Paulus beschouwen en naar den landvoogd verwijzen. Dat zij allerminst ongenegen waren die taak op zich te nemen, leert het vervolg.

De tot Felix gerichte brief is het laatste wat door Lukas

van den overste wordt medegedeeld. Het vertrek van Paulus uit Jeruzalem is tegelijk het einde van de niet onbelangrijke rol, die Lysias bij des Apostels gevangenneming heeft vervuld. De slotsom van het onderzoek naar de bezwaren, die tegen de in de Handelingen van hem gegeven voorstelling zijn ingebracht, is, dat er geen voldoende grond bestaat voor het gevoelen dat de krijgsoverste Claudius Lysias te houden is voor eene schepping van Lukas, die deze noodig had voor den historischen roman, waartoe hij de laatste reis van Paulus naar Jeruzalem gemaakt heeft.

Over het door Straatman aan het einde van zijn beschouwing geopperde vermoeden nog een enkel woord. „Ik geloof zelfs te mogen beweren", schrijft hij bl. 285 en vervl. „dat Lukas de trekken voor het beeld van dien overste uit Josephus genomen heeft. Deze geschiedschrijver verhaalt in het 20e boek zijner Archaeologie van een overste over duizend, met name Celer, die onder den voorganger van Felix, Cumanus, had gediend, en voor daden die hij zich tegenover de Joden had veroorloofd, te Jeruzalem was ter dood gebracht, na vooraf door de gansche stad te zijn rondgevoerd. Het komt mij voor dat Lukas dien ongelukkigen overste voor den geest heeft gehad bij zijne teekening van Lysias. De laatste is blijkbaar met groote vrees voor de Joden vervuld; hij is beducht de schare tegen zich in het harnas te jagen, en in al wat hij doet, straalt een opmerkelijke schroom door om eenige verantwoordelijkheid op zich te laden. Lysias denkt, dunkt mij, aan zijn ambtgenoot Celer, en wil zorgen dat het hem niet gaat als dezen. De herinnering

aan Celer maakt hem zoo weifelend, hoewel er voor hem geen het minste gevaar was te duchten. Want door Paulus aan de schare te onttrekken had hij slechts zijn plicht gedaan; en door aan Felix het oordeel over te laten zijne verantwoordelijkheid gedekt".

Van dien krijgstribuun Celer wordt niets anders bericht dan dat hij door Numidius Quadratus, met Cumanus, die in een geschil tusschen de Joden en de Samaritanen gewikkeld was, naar Rome gezonden en nadat Claudius de Samaritanen in het ongelijk gesteld en Cumanus verbannen had, op bevel van den keizer door de staten van Jeruzalem gesleept en alzoo omgebracht is. Of hij hiertoe veroordeeld werd, omdat hij zich te veel jegens de Joden aangematigd of zich op een ongeoorloofde wijze jegens hen gedragen had, deelt Josephus niet mede. 1) Is het nu waarschijnlijk, vragen wij, dat een schrijver uit het midden der 2e eeuw (vgl. Straatman Inl. bl. 14) op het denkbeeld gekomen is, als antipode van Celer, van wien hij niet eens wist dat zijne ontoegefelijkheid of roekeloosheid jegens de Joden hem den dood berokkend had, een' Lysias te teekenen die onophoudelijk bevreesd is hem

1) Straatman houdt het (zie aant. bl. 286) voor allerwaarschijnlijkst dat hij gestraft werd wegens de heiligschennis door een zijner soldaten ongestraft te Jerusalem gepleegd. Dit is evenwel niet aannemelijk omdat, volgens Jos., niet Celer, wiens naam in dit verband niet voorkomt, maar Cumanus zelf, gelijk blijkt uit de omstandigheid dat hij door het volk werd uitgejouwd en aangezocht om den heiligschenner te straffen, op dien tijd het opperbevel te Jeruzalem in handen had en dus daarvoor aansprakelijk moest gesteld worden. Vgl. D. B. J. Lib II. C. 12. 1 en 2. Antiq. Jud. Lib. XX. C. 5. 3.

te mishagen, opdat het hem niet moge gaan als zijn' ongelukkigen ambtgenoot? Bij den overste, die in de Handelingen voorkomt, is bovendien van groote vrees en opmerkelijken schroom geen spoor.

§ 3.

JACOBUS EN DE JERUZALEMSCHE GEMEENTE.

Omtrent de houding die de Jerusalemsche gemeente, met den broeder des Heeren aan haar hoofd, bij en na de gevangenneming van Paulus heeft aangenomen, wordt ons, dit sta op den voorgrond, door den schrijver der Handelingen niet het minste medegedeeld. Hieruit volgt dat wij, ons op het standpunt van dat geschrift plaatsende, niets anders als zeker kunnen vaststellen dan hetgeen als een noodzakelijk gevolg van het volgens Lukas gebeurde moet beschouwd worden. Is het nu waarschijnlijk, dat Jacobus en de andere leden der Jeruzalemsche gemeente den Apostel bij zijn gevangenneming en daarna aan zijn lot overgelaten, en tot zijn redding en bevrijding zelfs geen vinger uitgestoken hebben; of moet men aannemen dat zij pogingen in het werk hebben gesteld, om hem bij zijne gevangenneming te verdedigen, en getracht hebben den gevangen genomen Paulus de vrijheid te bezorgen? Straatman verklaart zich voor het laatste. „Er waren", schrijft hij bl. 274, „bij het begin van den oploop een aantal Christenen in den voorhof, die des zins en des willens moesten geacht worden Paulus bijtespringen,

en uit de handen der snoode Efezische lasteraars te bevrijden". Zijne meening rust op deze twee onderstellingen: 1°, dat van de duizende Christelijke ijveraars voor de wet er minstens ettelijke op den grooten feestdag den tempel zullen hebben bezocht, zoo wij al niet mogen aannemen dat Paulus in gezelschap van een aantal belangstellende geloovigen zich naar het heiligdom zal hebben begeven; 2°, dat, tengevolge van de goede zorg der ouderlingen, het doel, waartoe de Nazireërsgelofte van Paulus moest leiden, namelijk zijn rechtvaardiging in de oogen der geloovigen uit de besnijdenis, bereikt is, zoo niet bij allen dan toch bij de groote meerderheid. — Doen wij echter opmerken dat Paulus zich even goed alleen, als in gezelschap van een aantal belangstellende geloovigen naar den tempel kan begeven hebben; dat de Asiatische Joden zeker niet een oogenblik zullen gekozen hebben, waarop zich vele Christenen in den tempel bevonden, die hun plan zouden kunnen verijdelen; dat er verder onder de Christenen in den tempel kunnen geweest zijn, die den Heidenapostel nog niet ten volle vertrouwden en, niet overtuigd dat het gerucht omtrent de tempelontheiliging ongegrond was, zich liever onzijdig gehouden hebben; dat, eindelijk, de ettelijke Christenen die van zins konden geacht worden Paulus bij te staan, tegenover de menigte der Joden te weinig in aantal kunnen geweest zijn om met goeden uitslag iets ten gunste van den Apostel te beproeven, en het daarom minder raadzaam kunnen geacht hebben voor hem in de bres te springen — dan is het duidelijk dat nog niet als ontwijfelbaar kan vastgesteld worden: bij het begin van den oploop waren er een aantal Christenen in den voor-

hof, die des zins en willens geacht moesten worden Paulus bij te springen en uit de banden der snoode Efezische lasteraars te bevrijden.

Dat verder voor Jacobus en de ouderlingen niets gemakkelijker was, dan aan den gevangen genomen Paulus de vrijheid te bezorgen, is niet bewezen. Meent men, dat zij slechts een enkel woord hadden te spreken om het volk te overtuigen, dat de Asiatische Joden Paulus schandelijk hadden belasterd, en dat hun invloed, als bekende ijveraars voor de wet, vooral het gezag van Jacobus, dien het gansche volk vereerde en met den schoonen naam van „den rechtvaardige" begroette, groot genoeg was om aan hun woord ingang te verschaffen en de loslating van den miskenden broeder te bewerken — men onderstelt, zonder eenigen grond, dat de ouderlingen en Jacobus bij de gevangenneming tegenwoordig zijn geweest en neemt aan, hetgeen niet zeer waarschijnlijk is, dat hun woord en gezag de macht hadden om een woelige volksmenigte tot rust te brengen en Paulus aan de handen der verontwaardigde Joden te ontrukken. Stelt men, dat zij slechts een deputatie met Jacobus aan het hoofd naar den overste hadden behoeven aftevaardigen, om aan dezen de meest afdoende inlichtingen te geven, — men gaat uit van de onderstelling, dat zij zelf met de juiste toedracht der zaak bekend waren. Beweert men, dat zij in hunne macht hadden de onschuld van Paulus door onwraakbare bewijzen te staven, en den Romein te overtuigen dat zijn gevangene het slachtoffer was eener laakbare vergissing — de vraag is of zij voor de onschuld van den Apostel bewijzen in handen hadden, welke van

dien aard waren, dat zij ook door den bevelhebber der romeinsche troepen geldig konden geacht worden. Doet men eindelijk een beroep op hetgeen te verwachten was van de Christenen die zoo roemvol bekend waren wegens den moed en de trouw, waarmede zij in nood en dood hunne geloofsgenooten bijsprongen, — eene op goeden grond gekoesterde verwachting wordt niet altijd vervuld, en bovendien, wie kan bewijzen dat zij zich niet in omstandigheden bevonden hebben, die het hun ten eenenmale onmogelijk maakten te doen wat zij zoo gaarne voor den gevangen broeder zouden gedaan hebben? Kortom, wat men beweren of gissen moge, wat men ook ondenkbaar meent te mogen noemen of hoogstwaarschijnlijk wil achten, op het standpunt der Handelingen kan niets vastgesteld en bewezen worden omtrent de houding, die Jacobus en de Jeruzalemsche gemeente bij en na de gevangenneming van Paulus hebben aangenomen.

Wil men echter gelooven dat Jacobus en de gemeente elke gelegenheid hebben aangegrepen om den Apostel van dienst te zijn, en alles in het werk hebben gesteld om hem uit zijn gevangenschap te bevrijden — het al of niet gelukken hunner pogingen thans daargelaten — in geen geval heeft men recht om het zwijgen van Lukas hieromtrent aantemerken als een grond voor de ongeloofwaardigheid van zijn geschrift. Lukas heeft aangaande hun doen en laten niet een enkel woord. Hij vermeldt niet dat, bij het begin van den oploop, een aantal Christenen in den tempel waren, die Paulus uit de handen der Efezische lasteraars wilden bevrijden, evenmin dat er bij de gevangenneming niet een aantal Christenen waren, gezind

om Paulus bij te springen. Dat Jacobus en de ouderlingen getracht hebben den Apostel te bevrijden, wordt door hem niet medegedeeld, evenmin dat zij daartoe geen vinger hebben uitgestoken. Dat zij alles wat in hun macht was gedaan hebben om den gevangen broeder van dienst te zijn, het wordt ons door hem niet bericht — ook niet dat zij er niet aan gedacht hebben den gevangen genomen Paulus de vrijheid te bezorgen. Wil men nu aannemen dat de gemeente Paulus aan zijn lot heeft overgelaten, Lukas verhindert het niet; wil men het tegengestelde gelooven, de Handelingen hebben daartegen niet het minste bezwaar. Ieder die de berichten der Handelingen zorgvuldig nagaat zal niet, gelijk Straatman meent, getroffen worden door de onverschilligheid, welke de Jeruzalemsche gemeente, met den broeder des Heeren aan haar hoofd, voor broeder Paulus aan den dag legt, maar zal zich integendeel wachten van uit het stilzwijgen van Lukas tot de onverschilligheid van Jacobus en de gemeente te besluiten. Al was derhalve uitgemaakt dat zij alles in het werk hadden gesteld om den Apostel te bevrijden, alleen dan zou dit aangevoerd mogen worden als een grond tegen het historisch karakter der Handelingen, indien in dat geschrift, niet daaromtrent het zwijgen bewaard, maar het tegengestelde medegedeeld was. Zal des schrijvers stilzwijgen als een bezwaar worden aangevoerd, men dient eerst aantetoonen, dat de vermelding van hetgeen Jacobus en de Jeruzalemsche gemeente gedaan hebben, wegens het historisch verband, noodzakelijk een plaats moest gevonden hebben in de door Lukas meêgedeelde berichten; of te bewijzen dat, indien men getracht heeft Paulus te bevrij-

den, de daartoe in het werk gestelde pogingen noodwendig moeten gelukt zijn, en dientengevolge de verdere levensloop van den Apostel niet *kan* geweest zijn, gelijk hij ons door Lukas wordt voorgesteld.

De slotsom is, dat zij, die de geloofwaardigheid der Handelingen wenschen te handhaven, de onverschillige houding der Jeruzalemsche gemeente niet behoeven te verklaren, daar er geene houding te verklaren valt; noch het bewijs hebben te leveren dat eene gemeente, die hare leden bij duizenden [1]) telde, werkelijk onmachtig was om, èn tegenover het volk èn tegenover de romeinsche landvoogdij, een' van hare geloofsgenooten uit de gevangenschap te bevrijden, eenvoudig omdat er

---

1) In het vermoeden van Baur, dat in Hand. XXI : 20 de woorden: τῶν πεπιστευκότων achter Ἰουδαίοις onecht zijn, deelt Straatman niet; eene meer bevredigende lezing vindt hij in de handschriften die Jacobus laten zeggen: „Gij ziet, broeder, hoeveel duizende geloovigen er onder de Joden zijn, en allen zijn zij ijveraars voor de wet.” Hij gelooft dat de duizenden dienen moeten om aan het verzoek, dat Jacobus bij Lukas aan Paulus doet, kracht van overreding te geven. (bl. 265). Hieruit schijnt te volgen dat, volgens hem, uit de woorden van Jacobus (21 : 20) geen besluit is te trekken omtrent de getalsterkte der geloovige Joden, hetzij in de gemeente te Jeruzalem, hetzij in geheel Palestina. En toch beroept hij zich, bl. 261, op genoemde uitspraak om te bewijzen, dat er te Jeruzalem tegen de Christenen in het algemeen en tegen Paulus in het bijzonder niet zulk een verbittering en onverzoenlijke haat heerschte als Lukas ons wil doen gelooven, aangezien zij, in dit geval, wel maatregelen zouden genomen hebben om te verhinderen dat het aantal der Chr. in hun midden tot tienduizenden steeg; terwijl hij, bl. 276, het bewijs wil geleverd zien dat een gemeente, die hare leden bij duizenden telde, werkelijk onmachtig was om een van hare geloofsgenooten uit de gevangenis te bevrijden.

van die onmacht, op het standpunt der Handelingen, geen sprake is.

§ 4.

DE LEDEN VAN DEN JOODSCHEN RAAD.

Hoewel het, gelijk van zelf spreekt, geheel aan de Romeinen lag den gevangene te oordeelen, was het gebod van den krijgsoverste (XXII : 30), dat de overpriesters en de geheele raad zouden samenkomen, voor de Joodsche raadsleden voldoende om zich met de zaak van den Apostel intelaten. Waren zij niet geroepen om hierin als rechters uitspraak te doen, het doel dat Lysias beoogde was ook niet zijn gevangene door hen te laten vonnissen, wel eenig licht in de zaak te ontvangen. Aangenomen dus, dat zij, gelijk Straatman wil, noch den beschuldigde, noch de beschuldigers kenden en ook geene reden konden hebben om voor een van beiden partij te trekken – evenmin als van rechterlijke veroordeeling kon er, toen zij het gegeven bevel ten uitvoer brachten, van ongevraagde inmenging of bemoeizucht sprake zijn.

Toen Paulus nu, zoo verhaalt Lukas, voor den raad was gesteld en, wetende dat het éene gedeelte uit Sadduceërs en het andere uit Farizeërs bestond, uitgeroepen had dat hij een Farizeër was en wegens de hoop en de opstanding der dooden terecht stond, ontstond er tweespalt tusschen de aanhangers der beide sekten. Eenige schriftgeleerden van de partij der Farizeërs stonden op en streden zeggende: „Wij vinden niets kwaads in dezen mensch, en

indien er eens een geest tot hem gesproken had of een engel?" De twist liep zoo hoog dat de overste, beducht dat Paulus door hen zou verscheurd worden, aan het krijgsvolk beval hem naar den burgt Antonia terug te brengen.

De bestrijders van het historisch karakter der Handelingen hebben eenparig hunne stem tegen de geloofwaardigheid van deze mededeeling verheven. Terwijl Schneckenburger (S. 147) nog voor zeer geloofwaardig houdt dat farizeesche leden van het Sanhedrin ten gunste van den gevangene hebben gesproken, reeds wegens de brutale sadduceesche behandeling, die hij van den hoogepriester ondervond, en dat, nadat Paulus den twistappel der opstanding onder zijne rechters geworpen had, de Farizeërs reeds „aus Oppositionsgeist" minder streng hebben geoordeeld, noemt Baur (I. S. 236) diese ganze Verhandlung vor dem Synedrium in der Gestalt, in welcher wir sie hier vor uns haben „eine von dem Verfasser der Apostelgeschichte angelegte Scene". Volgens Zeller (S. 286) is het op zijn hoogst mogelijk dat aan de onhistorische voorstelling „dieses oder jenes Historische" ten grondslag ligt. Straatman (bl. 287) ziet er geen bezwaar in te constateeren, dat de raad der Joden niet kan gehandeld hebben gelijk Lukas verhaalt. Het hoofdargument, door hen in het midden gebracht, wordt door Baur aldus geformuleerd: „Parteien, die über so wesentliche Punkte von einander abwichen, demungeachtet aber im Leben sich so vielfach berührten, und im Synedrium in einem und demselben Collegium vereinigt waren, mussten sich aber über ihre Differenzpunkte längst so sehr an einander abgerieben haben,

dass sie unmöglich bei jeder Gelegenheit auf's Neue zum Gegenstand des heftigsten Streits werden konnten, am wenigsten in einem solchen Falle, in welchem, wie in dem vorliegenden, die Vertheidigung des Angeklagten blosses Strategem gewesen wäre". Bij de beoordeeling van deze bedenking moeten wij allereerst doen opmerken, dat Lukas niet aan eene doorgaande overtuiging van de Farizeërs ten opzichte van den Apostel wil gedacht hebben; de vervolging, die Paulus naderhand van den Joodschen raad ondervond, maakt dit duidelijk genoeg. Zij trokken gedurende de zitting voor den Apostel partij, nadat deze de aandacht der vergaderden gevestigd had op een punt waaromtrent de voorstanders der beide richtingen in opinie verschilden. Dit nu heeft niets onwaarschijnlijks. Wisten de Farizeërs dat het verschil tusschen hen en de Nazareners gelegen was in de vraag of Jezus van Nazareth uit de dooden was verrezen en daardoor bewezen Gods Zoon en de beloofde Messias te zijn, de zaak, door den Apostel aangeroerd, de leer van de opstanding der dooden in het algemeen, was een punt van overeenkomst tusschen hunne overtuiging en die van den gevangene welke voor hen stond (vgl. Jos. Ant. 18. 1. 4; Bell. 2. 8. 14.). Bij zooveel verschil van denkwijze was die overeenstemming geenszins voldoende om hunne gemoederen zachter jegens den Apostel van Jezus Christus te stemmen — toch kan zij, tegenover de Sadduceërs, die het dogma van de opstanding der dooden verwierpen, niet buiten rekening gebracht worden. Indien de Farizeërs het er op aanlegden haar geen recht te laten wedervaren, liepen zij gevaar door hunne tegenstanders beschuldigd te worden van ge-

brek aan moed om ridderlijk voor hunne beginselen uittekomen; immers, als men tot het krachtig handhaven zijner overtuiging bereid is, behoort men in tegenwoordigheid van hare bestrijders geene pogingen te doen om haar op den achtergrond te schuiven. De overeenkomst ontkennen konden zij evenmin, daartoe was hunne denkwijze en die van den Apostel te algemeen bekend. Wilden zij zich derhalve, en dat nog wel in tegenwoordigheid van den Romeinschen krijgsoverste, niet lafhartig aanstellen tegenover hen, die halstarrig ontkenden wat zij meenden te moeten gelooven, er bleef niets anders over dan haar te erkennen en het beroep van Paulus als zoodanig te laten gelden. [1]) En de Sadduceërs — de toenadering van de zijde der Farizeërs moest de verwijdering tusschen hen en den Apostel te grooter maken. Toen eens de aandacht gevestigd was op het verschil, dat tusschen hen en de leden der andere sekte bestond, konden zij onmogelijk het stilzwijgen bewaren. Wat de Farizeërs bewegen kon voor den gevangene partij te trekken, dwong hen, tegenover beide, hunne ontkenning op den voorgrond te stellen,

---

1) Waren die ontwikkelde mannen zoo dom, schrijft Straatman bl. 287, dat zij het onderscheid tusschen hunne leer en die der Nazareners niet kenden, en niet wisten dat het verschil tusschen hen en die sekte niet in de leer der opstanding was gelegen, maar enz. — Volgens hem (bl. 286) kenden de leden van den raad evenwel den beschuldigde niet en wisten derhalve ook niet, dat hij tot de sekte der Nazareners behoorde. De Farizeërs konden dus zeer goed met het onderscheid tusschen hunne leer en die des Nazareners op de hoogte zijn, zonder dat dit hun belette voor den gevangene, die zich voor een aanhanger hunner partij uitgaf, optekomen.

omdat op deze wijze hunne denkbeelden indirect bestreden werden. De zaak stond derhalve zóó, dat de Farizeërs den Apostel moesten verdedigen, omdat hij met hen beleed te gelooven aan de opstanding der dooden, en de anderen hem, juist daarom, te heftiger moesten bestrijden. Binnen weinige oogenblikken moest duidelijk worden dat de eigenlijke drijfveer hunner verschillende handelwijze in hunne wederzijdsche verhouding moest gezocht worden, niet in de betrekking waarin zij tot den Apostel stonden. Eene indirecte bestrijding moest weldra voor een' directen aanval plaats maken, die op zijn beurt tegenstand uitlokte en tot het ontstaan van hevige opschudding en groote tweespalt tusschen de beide partijen aanleiding gaf. De opgewondenheid werd zoo groot, dat er zelfs eenige van de Farizeërs waren die verklaarden: „Wij vinden niets kwaads in dezen mensch”. Dat dit onwaarschijnlijk is wordt beweerd, niet bewezen. Van hoe oude dagteekening het verschil tusschen de Farizeërs en Sadduceërs ook zijn mocht, omdat het van oude dagteekening was, konde het daarom niet een tooneel van twist en verdeeldheid verwekken? Hoelang beide partijen ook naast elkaâr mochten bestaan hebben, konden zij, als een bepaalde aanleiding daarvoor aanwezig was, niet tegenover elkander staan? Aangenomen dat de punten van verschil in verloop van tijd afgesleten waren [1]), maakt dit onwaarschijnlijk dat

1) Straatman schrijft dat door veeljarige wrijving de scherpe kanten tusschen beide reeds zoo geheel (?) waren afgesleten en geëffend, dat zij in vrede (?) met elkander leefden en verdraagzaam (?) met elkander in alle colleges van bestuur zitting hadden.

zij bij deze gelegenheid (Baur schrijft: „bei jeder Gelegenheit”), die daartoe uitlokte, scherp tegenover elkander geplaatst werden? Terwijl bovendien een oogenblikkelijke opgewondenheid en heftige verbittering ten volle strookt met het licht ontvlambare karakter der Joodsche natie, was eene groote oneenigheid tusschen de beide partijen niets ongewoons (Jos. Antiq. Lib. XIII. 10. 6. καὶ πέρι τουτῶν ζητήσεις αὐτοῖς καὶ διαφόρας γενέσθαι συνέβαινε μεγάλας). Neemt men eindelijk aan, hetgeen zeer waarschijnlijk is, dat wij hier niet aan eene volledige en wettige raadsvergadering, maar aan eene overhaaste bijeenkomst van de meest nabij zijnde overheden te denken hebben [1]), er blijft in hun gedrag niets over dat ons dwingt de mededeeling der Handelingen als onhistorisch te beschouwen. [2])

---

1) Vgl. Trip, Paulus nach der Apostelgeschichte; v. Hengel, Godgel. Bijdr. 1862 1e st. De laatste wijst o. a., tot staving van zijn gevoelen, op de aanspraak van Paulus: „Mannen broeders” en den aanhef vs. 1; op den uitroep: „Ik ben een Farizeër”, vs. 6; op het rumoer, het geschreeuw en de opschudding die er ontstond in de tegenwoordigheid van Lysias. Daargelaten dat wellicht vele leden van het Sanhedrin zich op hunne landhoeven buiten de stad bevonden (Hand. 4 : 5), het is niet waarschijnlijk dat aanstonds na het eerst 's morgens gegeven bevel van den overste al de hoofden des volks waren bijeengekomen. v. Hengel houdt de vergadering voor „een bloote zamenscholing van de meest nabijzijnde overheden, waaraan zich een mengelmoes van meer of min aanzienlijke Joden heeft aangesloten, inzonderheid van dezulken die, gelijk zij Paulus vroeger hadden aangevallen, zoo ook nu als getuigen tegen hem wilden optreden”, (n. XXI : 29, XXII : 22 vv.).

2) Overbeck (S. 404) meent dat, van apologetische zijde, slechts met „nichtssagenden Umschreibungen der vorliegenden Schwierigkeiten” geantwoord is. Desniettemin blijft veel van hetgeen door Neander e. a. gezegd is zijn volle kracht behouden; zoo o. a. de opmerking van Oertel

Uit het verdere beloop der zaak blijkt dit evenmin. Dat de Farizeesche raadsleden voor Paulus in de bres gesprongen zijn is, zoo beweert men, in tegenspraak met de vervolging die hij later van het Synedrium ondervond. Weinige dagen nadat hij voor hen verschenen was, dienden de hoogepriester en de oudsten bij den procurator Felix eene aanklacht tegen hem in (24 : 1), ja denzelfden dag, waarop zijne onschuld betuigd werd (23 : 9), namen de leden van den raad deel aan een aanslag tegen zijn leven gesmeed (23 : 14 verv.). Hoe is dit mogelijk, vraagt men, indien de Farizeërs, die steeds in den raad de meerderheid uitmaakten, in de vergadering werkelijk zijne partij gekozen hebben?

Het bevreemdende, dat hierin ligt, wordt weggenomen door eene aanwijzing van de reden die hen noopte zich, staande de vergadering, tegen hunne ambtgenooten en vóór den gevangene te verklaren. Openbaarden zij hierdoor hunne sympathie voor den persoon en het werk van den Apostel der heidenen? Geenszins; tegen den man, die beschuldigd werd van overal tegen het volk, de wet en den tempel te leeren, konden de vurige aanhangers van den godsdienst der vaderen niet anders dan vijandig gezind zijn. Niet in den drang des harten, maar in den dwang der omstandigheden is de grond hunner handelwijze te

---

(Paulus in der Apostelgeschichte, der historische Charakter dieser Schrift an den paulinischen Stücken nachgewiesen) S. 142. dass psychologisch richtig ein lange klüglich unterdrückter gegenseitiger Hass gewohnlich, bei einem gegebenen und namentlich, wie hier, den Kernpunct der Differenz betreffenden Anlass, leidenschaftlich heroorbricht enz.

zoeken. Toen eens, door de verklaring van den Apostel, op de partieele overeenstemming tusschen zijne en hunne denkbeelden de aandacht gevestigd was, welke overeenstemming zij tegenover de Sadduceërs noch konden ontkennen noch op den achtergrond schuiven, zagen zij zich genoodzaakt tegenover degenen, die met hen in meening verschilden, post te vatten en hunne beginselen te verdedigen. En dit konden zij voor het oogenblik niet zonder tevens, tegen hun wil, partij te trekken voor den man, die hunne bijzondere overtuiging, al was het dan ook slechts in een enkel opzicht, deelde. Na afloop der vergadering bestond hiervoor geene reden meer. Was het hun ondoenlijk geweest gedurende de zitting den persoon van de zaak te scheiden, toen, gelijk allerwaarschijnlijkst is, op de actie eene reactie volgde en de vrede tusschen de beide partijen hersteld was, werd het verschil, dat er tusschen hen bestond, voorshands met rust gelaten en daarmede was voor de Farizeërs alle aanleiding om voor den gevangene partij te kiezen uit den weg geruimd. De geringe overeenstemming moest weldra voor het diepgaand verschil terugtreden. Paulus was voor hen nu niet meer de man die, te kwader ure, beleden had met hen te gelooven aan de opstanding der dooden, maar de Apostel van Jezus Christus, die beschuldigd werd overal tegen het volk en de wet en den tempel te leeren, en het voorwerp was van hun' bitteren haat. Dat de Sadduceërs zich te zeer in hunne medewerking zouden verheugen om op het voorgevallene terugtekomen en hun van hunne inconsequentie een verwijt te maken, sprak wel van zelf en kon dus de Farizeërs niet weêrhouden van onverholen met hun haat tegen

Paulus voor den dag te komen. Dat deze ook later aan de vervolging van hem hebben deelgenomen en misschien reeds de hand gehad hebben in den voorgenomen aanslag van de 40 saamgezworenen [1]), hetgeen evenwel onzeker is, bewijst derhalve niet, dat de mededeeling van Lukas, omtrent hunne houding in de vergadering van den raad, onhistorisch moet geacht worden.

Door de opmerking over het onderscheid van overtuiging tusschen Farizeërs en Sadduceërs (23 : 8), laat ons des schrijver der Handelingen, meent Baur, een' helderen blik slaan in den samenhang van denkbeelden, waarin hij deze voorstelling heeft opgenomen. Uit zijne kennis van dit onderscheid schijnt hij de handelwijze van Paulus in den

---

1) Bl. 288 schrijft Straatman: „Aangenomen dat die samenspanning tegen een vreemdeling bij de samenspannende Joden verklaarbaar is, mogen wij daarom de raadsleden voor laaghartige schurken houden, die den eersten plicht van rechters met voeten traden, en dat zonder noodzaak, daar Paulus, zoo hij schuldig bevonden werd, de welverdiende straf niet kon ontgaan? In zulke samenspanningen openbaart zich eene machteloosheid, die bij gebrek aan recht naar het geweld grijpt, en van die machteloosheid was hier geen spraak, daar hun immers door Lysias zelven de gelegenheid werd geboden om het recht te laten gelden". — Straatman vergeet niet alleen te rekenen met den haat der Joden die, hoewel volgens hem onhistorisch, op het standpunt der Handelingen wel degelijk bestaat, maar ook aantewijzen, welke gronden hij heeft voor het geloof, dat de leden van den Joodschen raad tot het plegen van een dergelijke laaghartige daad niet in staat waren. Is hier verder van eene machteloosheid om het recht te laten gelden geen sprake, den Joden, die Lukas schetst, is het niet om het recht, maar om het leven van Paulus te doen; indien zij niets anders deden dan het recht laten gelden, was het niet zeer waarschijnlijk dat zij hun doel zouden bereiken.

raad „herausconstruirt zu haben." „Was veranlasst ihn denn," zoo schrijft hij I. S. 234, „nachdem bisher schon öfters van Sadducäern und Pharisäern und selbst ihrem Gegensatz (5, 34) die Rede war, gerade hier anzugeben, in welchen Lehren sie von einander abwichen? Sicher würde er, wenn er nur einfach und historisch treu das Thatsächliche referirt hätte, nicht auf den Gedanken gekommen sein, was doch in den Evangelien durchaus als eine bekannte Sache vorausgesetzt wird, besonders hervorzuheben, wenn ihn nicht in der Absicht, den Apostel auf solche Weise den Sadducäern und Pharisäern gegenüberzustellen, eine bestimmte Reflexion auf den zwischen diesen beiden Parteien bestehenden Lehrunterschied gerichtet hätte." — Voor hem, die meent het onhistorisch karakter der mededeeling, vs. 6 en verv., niet a priori te moeten vaststellen, is de opmerking van Lukas, vs. 8, zoo natuurlijk en gepast mogelijk. Aangenomen dat de auteur der Handelingen, dit schrijvende, bij zijne lezers bekendheid met het verschil, dat er omtrent de leer van de opstanding der dooden tusschen de Farizeërs en Sadduceërs bestond, mocht onderstellen, hetgeen evenwel niet blijkt uit 5 : 34, waar slechts van eene algemeene tegenstelling sprake is — met een enkel woord hierop opmerkzaam te maken was, in dit verband, niet overbodig. Klaarblijkelijk is zijn doel niet de lezers met dit onderscheid bekend te maken, wel hen te wijzen op de oorzaak van de ontstane tweespalt (Σαδδουκαῖοι μὲν γάρ λέγουσιν). Om te voorkomen dat zij hieromtrent in het onzekere bleven en, het hun misschien bekende verschil voorbijziende, eene andere verklaring daarvoor zouden zoeken, vestigt hij hierop hunne aan-

dacht. Had hij deze opheldering weggelaten, men zou misschien in gemis aan duidelijkheid een reden te meer hebben gevonden om aan de geloofwaardigheid van zijn bericht te twijfelen — nu hij haar er heeft bij gevoegd moet zij gelden als een bewijs, dat hij het voorgevallene niet historisch en trouw heeft weêrgegeven. Zijne handelwijze is echter evenmin bevreemdend en even natuurlijk als bijv. die van den Evangelist Mattheus, wanneer hij van de Sadduceërs, die tot Jezus komen, (22 : 23) schrijft: „λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν".

Terwijl eenige der schriftgeleerden van de partij der Farizeërs opstonden en verklaarden in den Apostel niets kwaads te vinden, voegden zij daarbij: εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ ἢ ἄγγελος; Deze woorden, die betrekking hebben op hetgeen Paulus in zijne rede tot het volk (22 : 6 en vervl.) over de verschijningen van den opgestanen Jezus gesproken had, bevatten, schrijft Baur, veel meer dan den Farizeërs op hun standpunt ook in den zin had kunnen komen (S. 235) en zijn, volgens hem, te verklaren uit het streven van den schrijver der Handelingen om de zaak van den Apostel zooveel mogelijk tot een partijzaak van de aanhangers dezer sekte te maken, waardoor hij zich zoover laat verleiden, dat hij van de Farizeërs bijna Christenen maakt.

Is het voorzeker alles behalve aannemelijk dat de kampvechters voor de Mozaisch-Joodsche theocratie in de daad geneigd waren de realiteit van de verschijning op den weg naar Damascus (22 : 6 en vervl.) te erkennen, het is de vraag of de woorden van eenige hunner schriftgeleerden (vs. 9), zoo moeten opgevat worden dat deze gezindheid

hieruit blijkt. Op zich zelven genomen, zonder eenigen twijfel; zoo ergens, dan moet hier evenwel het verband in aanmerking komen, dat de uitspraak in een geheel eigenaardig licht plaatst. De omstandigheden, waarin, volgens Lukas, de woorden: εἰ δε πνεῦμα enz. [1]) geuit zijn, doen in twijfel trekken dat zij door de schriftgeleerden gesproken zijn met het doel om aan te duiden hoe zij inderdaad dachten over de verschijning, waarvan Paulus melding gemaakt had; m. a w. dat zij geacht mogen worden de uitdrukking te zijn van hunne werkelijke gezindheid jegens den Apostel. Nadat de kwestie over de opstanding der dooden op het tapijt was gebracht en de Farizeërs, partij nemende voor den gevangene die in dit opzicht aan hunne zijde stond, met hunne tegenstanders in strijd waren geraakt, smolt de verdediging van hetgeen zij meenden te moeten gelooven samen met die van den Apostel. Hoe vuriger zij dus tegen de Sadduceërs streden, des te krachtiger moesten zij voor Paulus opkomen. Kwam weldra, gelijk zeer natuurlijk is, ook een ander punt van verschil ter sprake, het lag op den weg der Farizeërs al wat in de overtuiging van den Apostel met de hunne overeenkwam en met die van de Sadduceërs in strijd was voor hunne rekening te nemen. De eersten leerden het bestaan van geesten, van goede en kwade engelen en de onsterfelijkheid der ziel die, volgens hen, tot het leven kon terugkeeren (Jos. Ant. XVIII. 1, 3; vgl. Bell. II. 8, 14.); de laatsten loochenden het bestaan van zelfstandige geestelijke wezens, ook van de

---

1) De onechtheid van μὴ θεομαχῶμεν staat, op gezag van de uitwendige getuigen, vast.

geesten der afgestorvenen, en meenden dat de ziel met het lichaam vernietigd werd (Jos. Ant. XVIII. 1, 4; vgl. Bell. II. 8, 14). Nu had Paulus, in zijne toespraak tot het volk, melding gemaakt van eene hemelsche verschijning, die hem ten deele gevallen was. Op het standpunt der Farizeërs viel de mogelijkheid van iets dergelijks in het algemeen niet te loochenen en, hoewel zij er in de daad niet aan dachten aantenemen, dat aan den vervolger van tempel en wet zoo iets zou te beurt gevallen zijn, was de opgewondenheid, waarmede zij hunne denkwijze tegen de Sadduceërs verdedigden, zoo groot dat zij niet draalden, enkel uit kwaadwilligheid jegens hen, de mogelijkheid daarvan toetegeven; schijnbaar om den gevangene te begunstigen, maar werkelijk met geene andere bedoeling, dan om in moedwillige vermetelheid hunne meening zegevierend op den voorgrond te plaatsen [1]). Hebben wij derhalve hier, gelijk naar onze meening het verband eischt, te denken aan een van de dikwerf voorkomende gevallen, waarin men door tegenspraak opgewonden en door opgewondenheid verblind, bij het heftig handhaven van eene meening, den schijn aanneemt van ook al hare consequenties, stellingen en gevolgtrekkingen, die met haar in een meer of min verwijderd verband staan, te willen verdedigen, consequenties, stellingen en gevolgtrekkingen, waarmede men in andere omstandigheden in de verste verte niet zou kunnen instem-

---

1) „Man denke sich'', teekent Meyer aan, „die Worte mit Jesuitisch-verräthlichem Blicke und Gestus gegen die Sadduc. gesprochen denen die Redenden es selbst überlassen, sich eine Antwort zu dieser misslichen Frage hinzuzudenken''.

men — dan is het psychologisch niet onwaarschijnlijk, dat er onder de Paulus vijandige Farizeërs eenige schriftgeleerden geweest zijn, die werkelijk voor een oogenblik den Apostel onschuldig verklaard, en op het punt gestaan hebben van de realiteit der door hem besproken verschijning te erkennen.

Even onwaarschijnlijk als het voor de bestrijders van het historisch karakter der Handelingen is dat de Farizeërs voor Paulus partij getrokken hebben, even goed laat zich dit, volgens hen, verklaren uit den aanleg van het geschrift, waarin het zijne volkomene analogie vindt, en behoort het tot de rij van apologetische attesten die voor den Apostel in het verhaal van zijn proces worden uitgereikt (Overbeck). Het doel van den vervaardiger is daarbij duidelijk, deels den Joden-Christenen het vooroordeel te ontnemen dat zij mochten hebben tegenover den Apostel als tegenstander van de wet, deels den haat der Joden tegen hem des te meer in zijne onbillijkheid voor oogen te stellen (Baur). Nemen wij echter in aanmerking dat in Hoofdst. 23 : 6 en vervl. wel op zeker punt, hetwelk geen eigenaardig bestanddeel van de godsdienstleer der Joden tegenover die der Christenen uitmaakte, van de overeenkomst tusschen de denkwijze van Paulus en die van de Farizeërs, niet van des Apostels verhouding tot de wet sprake is; dat het verhaal verder wel de reden aanduidt waarom de Farizeërs genoodzaakt waren voor een oogenblik de partij van den gevangene te kiezen, niet het motief van den doorgaanden haat der Joden tegen den Apostel te kennen geeft, dan is de vraag of genoemde bedoeling zoo geheel duidelijk in het oog springt. Doch dit

daargelaten, op het door hen ingenomen standpunt is echter de opheldering van iets anders niet overbodig. Aangenomen, voor een oogenblik, dat de auteur der Handelingen geschreven heeft met eene bepaalde bedoeling, die hij niet konde bereiken zonder opzettelijk verzaken en willekeurig modelleeren van de historische waarheid; aangenomen, dat wij de mededeeling Hoofdst. 23 : 6 en vervl. als een staaltje van zijn scheppend vernuft hebben te beschouwen; aangenomen, dat de Joodsche raad niet kan gehandeld hebben gelijk Lukas verhaalt; aangenomen eindelijk, dat de scherpe kanten tusschen de Farizeërs en Sadduceërs door veeljarige wrijving zoo geheel waren afgesleten dat een groote tweespalt tusschen beide partijen ten eenenmale ondenkbaar is en in den tijd toen Paulus te Jeruzalem was niet heeft hunnen plaats hebben — hoe is dan te verklaren dat een schrijver uit het begin (Tub. school, Schwegler, Zeller, Hilgenfeld: 100—110, Volkmar: 105—110), of het midden (Straatman: niet vóór het jaar 150 n. C.) der 2e eeuw op het denkbeeld is gekomen van eene voorstelling te vormen, met de geschiedenis in lijnrechte tegenspraak? Een beroep op het doel dat hij beoogde of den onkritischen geest dier dagen is hier niet voldoende. Wat hij ook moge verzonnen hebben, hij moest toch alles in het werk stellen om zijne verzinsels als waarheid te doen voorkomen en te zorgen dat zijn bedrog niet zoo dadelijk ontdekt werd. Hoe weinig contrôle hij ook van den kant zijner lezers te duchten had, hij kon toch niet verwachten dat zoo maar iedereen de leugens die hij vertelde omtrent iets, waarmede men bekend was of althans gemakkelijk bekend konde worden, voor goede

munt zoude aannemen. Wij nemen de vrijheid bij de voorstanders der zoogen. tendenzkritiek op eene duidelijke verklaring van deze handelwijze van den schrijver der Handelingen te blijven aandringen.

§ 5.

ANANIAS.

In het verhaal van des Apostels verhoor voor den Joodschen raad gewaagt de schrijver der Handelingen van den hoogepriester Ananias (ὁ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας). Wenden wij ons tot Flavius Josephus, om aangaande dien persoon de inlichtingen te verkrijgen, welke Lukas niet geeft, dan vinden wij Antiq. XX. 5. 2. dat hij, de zoon van Nebedeus, door Herodes, koning van Chalcis, tot opvolger van den hoogepriester Joseph, zoon van Kamydus, is benoemd. Bij gelegenheid van een verschil tusschen Samaritanen en Joden werd hij, om zich voor keizer Claudius te verantwoorden, door Numidius Quadratus met den praetor Annas [1]) gevankelijk naar Rome gezonden. Op aansporing van Agrippina, de vrouw van Claudius, werd de zaak wettig onderzocht, met dit gevolg dat de Samaritanen in het ongelijk werden gesteld en gestraft. Daar de veroordeeling van de eene partij, gelijk van zelf spreekt, de vrijspraak van de andere is, zoo mogen wij hieruit met recht opmaken, dat ook Ananias is vrijgelaten. Zeer velen gaan

1) Ant. XX. 6. 2. — Volgens Bell. II. 12. 6. met den ἀρχιερεύς Jonathan, diens zoon Annas en eenige voorname Joden.

evenwel verder [1]) en meenen dat hij, naar zijn vaderland teruggekeerd, ook de hoogepriesterlijke waardigheid behouden heeft. Van dit laatste vermeldt Josephus niets; alleen wordt van hem, Ant. XX. 9. 2, verhaald, dat hij voornamelijk wegens zijne mildheid bij het volk zeer geacht was en dagelijks den landvoogd Albinus en den hoogepriester met geschenken vereerde; bij gelegenheid van een hevig oproer zou zijn huis in brand gestoken en hij zelf omgebracht zijn (Bell. II. 17. 6 en 9). Het gevoelen van hen die meenen dat Ananias, na zijne bevrijding, als hoogepriester gefungeerd heeft, steunt dus niet op het gezag van Josephus; dat deze zou verzuimd hebben dit opteteekenen, is niet waarschijnlijk, daar het, gelijk van Hengel terecht opmerkt, onbegrijpelijk is hoe zulk een verzuim kon hebben plaats gehad, nadat de veroordeeling, welke de tegenpartij van Ananias te Rome had ondergaan, door hem in bijzonderheden ontvouwd was geworden [2]). Meer recht bestaat er om aantenemen dat Jonathan, de zoon van Ananus, die reeds vroeger hoogepriester was geweest (Ant. XVIII. 4. 3) en door Vitellius afgezet, het aanbod

1) Zoo Meyer, Winer, Realwoerterb. Wieseler, Chron. des apost. Zeitalters S. 76, Ewald, apost. Zeitalter S. 500 e. a.

2) Straatman vindt onwaarschijnlijk dat koning Agrippa de jongere, die de bediening te vergeven had, iemand tot die waardigheid zal hebben verheven, die zoo diep in een samenspanning tegen het romeinsch gezag was verwikkeld geweest. — De reden waarom Ananias naar Rome werd gevoerd is het geschil tusschen de Samaritanen en Joden; van het gewikkeld zijn in eene samenspanning tegen het Romeinsch gezag wordt geen melding gemaakt; in elk geval werd hij vrijgesproken. Er bestond dus voor Agrippa van deze zijde geen bezwaar om hem de hoogepriesterlijke waardigheid optedragen.

van Herodes Agrippa I om die betrekking wederom te aanvaarden (Ant. XIX. 6. 4) van de hand gewezen had, later deze waardigheid bekleed heeft. Josephus verhaalt van hem (Ant. XX. 8. 5.) dat hij Felix dikwijls vermaande de zaken van het Joodsche volk beter te besturen; dat hij daarom een doorn in het oog van den landvoogd was en, op aanstoken van dezen, door zijn vriend Doras vermoord werd. Doet de verhouding, waarin hij hier tot den landvoogd staat, reeds van zelf aan den regeerenden hoogepriester denken, dit gevoelen wordt ondersteund door de wijze waarop Josephus de aanstelling van Ismaël mededeelt (Ant. XX. 8. 8 *κατὰ τοῦτον τὸν καιρὸν ὁ βασιλεὺς Ἀγρίππας δίδωσε τὴν ἀρχιερωσύνην Ἰσμαηλῷ Φαβεῖ, παῖς οὗτος ἦν*). Daar het de doorgaande gewoonte van dezen schrijver is den naam te vermelden van den hoogepriester, die afgezet en door een ander vervangen wordt, zoo had hij ook hier, indien Ananias wettig of onwettig de voorganger van Ismaël geweest was, van diens afzetting moeten gewagen. Dit is niet het geval. Van Ananias, die later wederom voorkomt en derhalve alleen door afzetting van zijn betrekking konde beroofd zijn, wordt geen woord gerept. In hetzelfde hoofdstuk wordt evenwel de dood van Jonathan bericht, zoodat het voor de hand ligt aantenemen dat deze vóór Ismaël als zoodanig gefungeerd heeft, en uit het stilzwijgen van Josephus te besluiten dat er bij de benoeming van Ismael geen hoogepriester te ontslaan was en deze betrekking dus sedert den dood van Jonathan onvervuld was gebleven. [1]) Te meer worden wij in dit vermoeden

---

1) Eene zoodanige vacature was niets ongewoons. Volgens Ant. XX.

versterkt omdat Josephus als hij een weinig later (8. 11) vermeldt dat Agrippa, toen Ismaël, bij gelegenheid van een twist tusschen de Joden en hunne hoofden aan de eene, Festus en Agrippa aan de andere zijde, naar Rome gezonden en daar met den schatbewaarder Helkia in gijzeling gehouden werd, in zijne plaats Jozef, den zoon van Simon, tot hoogepriester benoemde, dezelfde woorden bezigt als bij de aanstelling van Ismaël (ὅ δε βασιλευς, ταῦτα ὡς ἐπυθέτο, δίδωσε τὴν ἀρχιερωσύνην 'Ιωσήπω τῷ Σίμωνος παιδί).

Mogen wij derhalve in elk geval waarschijnlijk achten dat genoemde betrekking, voór de benoeming van Ismaël, gedurende eenigen tijd vacant geweest is, de vraag is thans, wanneer deze het hoogepriesterschap heeft ontvangen. Volgens Josephus (Ant. XX. 8.) had dit plaats ten tijde dat er tusschen de Joden en de Syriers te Cesarea wegens het stadsrecht twist was gerezen en wel tegen het einde van Felix' bestuur. Felix werd door Nero teruggeroepen en zou (Ant. XX. 8. 9.), tengevolge van de ingekomen klachten der Joden, wegens zijne onbillijke handelwijze, gestraft zijn, indien hij niet beschermd ware geworden door zijn broeder Pallas, die toen bij den keizer in aanzien stond (εἰ μη πολλά αὐτόν ὁ Νέρων τάδελΦῷ Παλλάντι παρακαλέσαντι συνεχωρῆσε). Dezen Pallas ontnam Nero, niet lang na zijne troonsbestijging, de zorg over de schatkist die hem was opgedragen. (Tacitus Annal. XIII. 2. 14).

---

10. 3 is na den dood van Alcimus of Jacimus (vgl. XII. 9. 7.) de stad zeven jaren zonder hoogepriester geweest. Ook na de wegzending van Ananias naar Rome (XX. 6. 2.) moet de hoogepriesterlijke zetel gedurende eenigen tijd ledig gestaan hebben.

Neemt men nu aan, dat hij bij deze gelegenheid de gunst van den keizer verbeurd en na dien tijd in geene vriendschappelijke verhouding tot hem gestaan heeft, dan volgt hieruit dat Felix ook vóór dien tijd van zijn ambt ontzet is, aangezien hij, volgens Josephus, aan de bescherming van zijn broeder des keizers vrijspraak te danken had. Uit de Annalen van Tacitus (13. 11. Claudio Nerone, L. Antistio coss.) blijkt evenwel [1]) dat Pallas door Nero uit zijne betrekking ontslagen is in het begin (Januari of Febr.) van het jaar 55, terwijl het waarschijnlijk is dat Felix niet 's winters, maar in den zomer naar Rome is vertrokken (vgl. Anger bl. 95). Zou hij dus door de voorspraak van zijn' broeder bevrijd kunnen worden, dan moest hij in het begin van het jaar 54 door Nero teruggeroepen zijn, hetgeen onmogelijk is omdat deze eerst in het laatst van dat jaar den troon heeft beklommen (a. d. III. Idus Oct. a. 54). Indien men derhalve het bericht van Josephus (XX. 8. 9.) in rekening wil brengen, moet men òf ontkennen dat Pallas bij den keizer in ongenade gevallen is, òf aannemen dat hij later in zijne gunst is hersteld; volgens Ann. XIV. 65., waar hij tot de libertorum potissimos gerekend wordt, heeft de begeerte naar zijne schatten Nero bewogen hem te laten ombrengen.

Kan zoo het bericht van Tacitus omtrent den broeder van Felix niet tot grondslag eener berekening strekken, er zijn geene andere aanwijzigingen voorhanden die tot eene stellige uitkomst kunnen leiden. Alleen kunnen wij vaststellen dat Felix niet na het jaar 61 naar Rome is

---

1) Vgl. Anger, de temporum in act. apost. ratione, bl. 96.

vertrokken, omdat Pallas in het jaar 62 gedood werd. Nemen wij evenwel de chronologische gegevens der Handelingen in aanmerking, dan vinden wij dat de terugroeping van Felix niet voór het jaar 59 heeft plaats gehad, [1]) zoodat wij mogen aannemen dat Ismaël niet vóór het midden van 58 en niet nà het midden van 61 tot hoogepriester is aangesteld, en dus waarschijnlijk de betrekking tot het jaar 58 of 60 vacant geweest is. Stelt men nu de gevangenneming van Paulus te Jerusalem òf met Pearson, Tillemont, Bertholdt, Winer, Koehler, Feilmoser, Wurm, Anger en Wieseler, in het jaar 58, òf met Spanheim, Hug, Schmidt, Schrader, Schott, Ewald en Meyer, in het jaar 59, dan is het wel niet bepaald vasttestellen, [2]) maar toch evenmin onwaarschijnlijk te achten, dat het verhoor van Paulus voor den Joodschen raad (Hand. 23 : 1 en vervl.) tijdens genoemde vacature heeft plaats gegrepen.

Het verslag, dat Lukas van die gebeurtenis geeft, is

---

1) Vgl. Anger bl. 99—101, bij wien ook de bespreking en weêrlegging van andere gevoelens als bijv. die van Rettig, Kuinoel, Vogel e. a. Lehman (Stud. u. Krit. 1858 S. 312.) plaatst haar in het jaar 58, Laurent Neutest. Stud. in het jaar 61.

2) Dit geldt trouwens eveneens aangaande de Chronologie van 's Apostels leven in het algemeen. Kuinoel, Proleg, XXIII: „Nihil autem certi hac de re dici potest". (nam. de ordine temporum quo ea, quae hoc in libro enarrata leguntur, sibi successerunt). — Evenzoo Credner Einl. S. 329. „Die zahlreichen Versuche von frühester Zeit an bis auf die Gegenwart herab, in der Absicht angestellt, die einzelnen Vorträge im Leben des Paulus chronologisch genau zu bestimmen, gehen von so willkührlichen Voraussetzungen aus, und sind so verschiedenartig ausgefallen, dass sie den vollkommensten Beweis von der Nichtigkeit dieses Strebens durch sich selbst liefern.

met deze gissing niet in strijd, indien wij althans niet gedwongen zijn, ἀρχιερεύς op deze plaats door „hoogepriester" te vertalen, en er grond bestaat om hier aan een „overpriester" te denken. Dat het spraakgebruik dit toelaat, hoewel in het N. T. doorgaans van „overpriesters" (meerv.) gesproken wordt, bewijst Hand. 19 : 14, waar ook voor ἀρχιερεύς ons „overpriester" gebruikt wordt. In de Godgeleerde Bijdragen v. het jaar 1862, 1e stuk, heeft de Hoogleeraar van Hengel bl. 1007 en vervl. „Wie was Ananias?" deze zaak breedvoerig en grondig besproken. Hij toont d. t. p. duidelijk aan dat het alleen door deze vertaling begrijpelijk gemaakt wordt, waarom hier, evenals 24 : 1, aan de vermelding van de waardigheid die van den naam is toegevoegd, terwijl op de plaatsen, waar de grondtekst hetzelfde woord heeft en tevens de persoon genoemd wordt, in den regel de naam voorafgaat en de waardigheid volgt (Mt. 26 : 57; Mc. 2 : 26; Joh. 18 : 13, 24; Hand. 4 : 6) [1]. Wordt in het laatste geval door de woordschikking de persoon die er voorkomt, wegens den door hem bekleeden post, van anderen die denzelfden naam dragen onderscheiden, in het eerste gaat de betrekking den naam vooraf om, vooral met het oog op het verband dat er tusschen 23 : 2 en 22 : 30 bestaat, Ananias aanteduiden in onderscheiding van degenen die met hem dezelfde waardigheid bekleeden (die van de ἀρχιερεῖς, wiens naam Ananias was). Ook de vraag τὸν ἀρχιερέα τοῦ θεοῦ λοιδορεῖς; geeft geen bezwaar om

---

1) Over de twee plaatsen Mt. 26 : 3 en Luc. 3 : 2, waar dit niet het geval is, zie bl. 1008.

aan een overpriester te denken. Van den overpriester Gods heeft een der gerechtsdienaars of omstanders kunnen spreken, omdat de overpriesters onder Israël, met betrekking tot de godsdienstige werkzaamheden, bovenaan hebben gestaan. In een hoogst belangrijke uitweiding over de kracht van het artikel heeft van Hengel bovendien aangewezen dat het, bij een naamwoord in het enkelvoud staande, niet altijd dient tot kenmerking van een persoon die slechts de eenige is, maar ook aan een bijzonder persoon, die tot eene algemeene klasse behoort, kan voorafgaan om, door bepaling van het algemeene, het bijzondere uittedrukken. Zoo ook hier: „Scheldt gij den man, die overpriester Gods is", of „die tot de klasse van Gods overpriesters behoort"? Het ontbreken van het lidwoord in het antwoord van Paulus: „οὐκ ᾔδειν ὅτι ἔστιν ἀρχιερεύς" bewijst verder dat hier van geen hoogepriester gesproken is, omdat het naamwoord, waar het op zich zelf staat om „den hoogepriester" aanteduiden, door geheel het N. T. heen, het lidwoord bij zich heeft. Er bestaat derhalve genoegzame grond om in Hoofdst. 23 ἀρχιερεύς door „overpriester" te vertalen, evenals bijv. Jos. Ant. XX. 9. 2 (ὁδε ἀρχιερεύς 'Ανανίας, καθῄμέραν, τόν 'Αλβίνον και τὸν ἀρχιερέα δώροις ἐθεραπεύεν), welke plaats eene ongerijmdheid zou bevatten indien men overzette: „de hoogepriester Ananias". De slotsom is, dat Ananias moet geacht worden behoord te hebben tot eene klasse van menschen, welke bij het volk in hoog aanzien stonden en ἀρχιερεῖς genoemd werden, hetzij, omdat zij vroeger werkelijk hoogepriester geweest waren en nu, hoewel zij het ambt niet meer bekleedden, in den raad zitting hadden, hetzij, omdat zij door hun lidmaatschap van den raad in zeker opzicht boven de overige priesters

verheven waren. Dat iemand als Ananias, die bij het volk in gunst en door zijne mildheid bemind was (Ant. XX. 8. 2.), zich bij eene gebeurtenis, als door Lukas geschetst wordt, op den voorgrond plaatste, heeft niets onwaarschijnlijks. Het bevel dat hij, volgens vs. 2, geeft is tevens eerder van een overpriester, die zich in eene ijlings bijeengeroepen raadsvergadering, waarin een hoogepriester gemist werd, door drift vervoeren liet, dan van het achtbaar hoofd van het Sanhedrin te verwachten. De bekende welwillendheid van Ananias jegens het volk kan natuurlijk niet strekken om onwaarschijnlijk te maken, dat hij, in een oogenblik van opgewondenheid, tot het plegen van een daad van ruw geweld bevel heeft gegeven. In geen geval bestaat er grond om met Straatman Lukas van een anachronisme te beschuldigen, en aantenemen dat hij Annas den jongere laat regeren, die eerst bij den dood van Festus en vóór de aankomst van Albinus de hoogepriesterlijke waardigheid heeft bekleed. Van dezen Ananus, (niet Ananias, gelijk Straatman schrijft,) wordt trouwens wel, Ant. XX. 9. 1, vermeld dat hij iemand was van een onstuimig karakter en algemeen wegens zijne roekeloosheid bekend, doch tevens, Bell. Jud. IV. 5. 2, bericht dat hij een eerwaardig en zeer rechtvaardig man was, die zich jegens zijne minderen billijk placht aantestellen. (Σεμνός ὁ ἀνὴρ καὶ δικαιότατος --- ἠγαπηκὼς τὸ ἰσότιμον καὶ πρὸς τοὺς ταπεινοτάτους.)

§ 6.

DE REDE VAN PAULUS TOT HET VOLK.

Een van de voornaamste gronden voor haar beweren dat de auteur der Handelingen met zijn schrijven een doel beoogd heeft, dat hij niet anders dan ten koste der historische waarheid kon bereiken, vindt de moderne kritiek in de reden welke hij den Apostel Paulus in den mond legt, reden waarin, volgens haar, alle eigenaardige momenten van het Paulinisch gedachtensysteem ontweken zijn en de Apostel zelf, zoo na mogelijk, bij het Judaeo-Christianisme geplaatst is. Ook de toespraak Hand. 22 : 1—21, welke met die voor den landvoogd Felix (24 : 10—21) en voor koning Agrippa (26 : 2—23) de kern uitmaakt van het verhaal, dat het proces van den Apostel tot zijn vertrek naar Rome behandelt, valt volgens hare voorstanders in deze kategorie en moet derhalve als eene vrije compositie van den vervaardiger der Hand. beschouwd worden [1]).

Reeds het feit dat Lukas, bij zoovele andere apologetische toespraken [2]), eene zoo uitvoerige als deze mededeelt, heeft bij sommigen bevreemding gewekt. Zoo bijv. bij Schneckenburger die, na te hebben opgemerkt dat Neander haar niet besproken heeft, waarschijnlijk omdat zij niets van historisch belang bevat en eene herhaling is van hetgeen Lukas reeds vroeger van de bekeering van Paulus

---

1) Zoo reeds Eichhorn, Mayerhoff, Baur, Zeller, enz.

2) Vgl. Lekebusch, Composit. u. Entsteh. d. Apostelgesch. S. 389.

verhaalde en hem voor Agrippa nog eens laat verhalen, vraagt: waarom de Schrijver haar hier niet overgeslagen heeft, doch integendeel „einen solchen Luxus der Ausführlichkeit" ontwikkelt? Is hare opneming in 't algemeen te verklaren uit het belang dat, naar alle verwachting, de lezers van zijn geschrift er in zouden stellen, om als uit den mond van den Apostel zelven te vernemen wat er op den weg naar Damascus met hem was voorgevallen, de vraag is alleen van belang voor hen die a priori onderstellen, dat aan den schrijver der Handelingen zelven moet toegeschreven worden hetgeen hij anderen in den mond legt. Nemen wij evenwel aan, dat Lukas ook de door hem medegedeelde reden uit de eene of andere bron heeft geput en haar, wat de hoofdzaak betreft, zoo heeft teruggegeven als hij haar daarin vond, dan is de oorzaak èn van zijne nauwkeurigheid en uitgebreidheid bij deze, èn van zijn beknoptheid of volstrekt stilzwijgen bij eene andere gelegenheid, te zoeken in de breedvoerigheid of soberheid van de verschillende bronnen, die tot zijne beschikking stonden. Welke bron hem bij deze toespraak van den Apostel van dienst is geweest, is niet uittemaken. Oertel meent (S. 200) [1]) dat de schrijver Hoofdst. 20 : 5 oog- en oorgetuige geweest is, en wil hieruit de uitvoerigheid zijner berichten verklaard zien. Tegen dit gevoelen, dat steunt op de gissing dat hij, die met Paulus te Jerusalem gekomen is, en hem later op zijne reis naar Rome vergezeld heeft, (vgl. Hoofdst. 21 : 15—17; 27 : 1 en vervl.) ook in dien tusschentijd bij hem gebleven is, geldt het bezwaar dat

---

1) Vgl. Lekebusch S. 339 en 340.

hier geen spoor van eene communicatieve spreekwijs gevonden wordt [1]). In elk geval kan hierdoor de breedvoerigheid en nauwkeurigheid van alle mededeelingen niet worden opgehelderd, omdat het niet aannemelijk is dat de schrijver bijv. het gesprek tusschen Paulus en Lysias (Hoofdst. 22 : 26 en vervl.) aangehoord of het verhoor voor den Joodschen raad bijgewoond heeft. Dat hij èn voor de rede van Paulus, Hoofdst. 22, èn voor die, welke Hoofdst. 26 voorkomt, werkelijk bronnen, welke dan ook, gebruikt heeft, blijkt ten duidelijkste uit de afwijkingen die in de drie berichten over de bekeering van den Apostel (Hoofdst. 9, 22 en 26) worden aangetroffen [2]). Van onachtzaamheid of vergissing kan in dezen geen sprake zijn. De schrijver uit het begin of het midden der tweede eeuw heeft te veel bewijzen van nauwkeurigheid en scherpzinnigheid gegeven om deze verdenking op zich te kunnen laden. Er blijft dus niets anders over dan te gelooven òf dat de schrijver met eene bepaalde bedoeling het verhaal van des Apostels bekeering in deze drie verschillende vormen gegoten heeft, òf dat het onderscheid moet teruggebracht worden op de verschillende bronnen die hij Hoofdst. 9, 22 en 26 voór zich had. In het eerste geval moeten wij vragen: welke die bedoeling geweest is, m. a. w. wat hem bewogen heeft dezelfde gebeurtenis nu eens zoó, dan weêr anders te verhalen? Eene poging om de misleiding

1) Vgl. Trip. S. 223, die gist dat de bron, waaruit Lukas geput heeft, misschien afkomstig is van een der Joden-Christenen uit Jeruzalem.

2) Voor Straatman is het verslag, dat in Hoofdst. 22 aan Paulus van zijn bekeering op de lippen wordt gelegd, natuurlijk voldoende om vasttestellen dat de rede niet op echtheid aanspraak kan maken.

voor zijne lezers verborgen te houden mag hierin niet gevonden worden, aangezien het verschil er eerder toe leiden moest om de geloofwaardigheid van het geheele verhaal en die van zijn geschrift in twijfel te trekken, en zoo strekken kon om het gepleegde bedrog aan het licht te brengen. Baur vindt het antwoord op de gestelde vraag in de omstandigheid, dat de schrijver in Hand. 9:7 het ἀκούοντες φωνῆς ook aan hen, die den Apostel begeleidden, toegeschreven heeft, omdat de objectiviteit van het feit het best zou betuigd worden, als de stem, die de Apostel verzekerde gehoord te hebben, ook door anderen was gehoord. Op de beide andere plaatsen, vooral op de tweede, waar uitdrukkelijk wordt gezegd, dat zij die met hem waren de stem niet hoorden, kon, zoo meent hij, de schrijver de gedachte voor oogen hebben dat het in het belang van Paulus was de stem te beschouwen als eene die hem alleen gold en tot hem alleen was gericht. Naar onze meening is evenwel op deze wijze het punt van verschil alles behalve verklaard. Indien werkelijk de bedoeling van den schrijver is geweest, in Hoofdst. 9 door het ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς de objectiviteit van het feit, dat er een stem van den hemel geklonken had, aanteduiden, waarom dan aanstonds de objectiviteit der verschijning, die hij daarmede wilde te kennen geven, geneutraliseerd, althans ten deele verzwakt, door het volgende: μηδένα δὲ θεωροῦντες"? Waarom, als het hem daarom te doen was, dan niet hier, even als in Hoofdst. 22, tevens vermeld, dat zij die met Paulus waren het licht hadden gezien? Voor de objectiviteit der voorstelling was dit van evenveel belang als het voorgaande. En wat de beide

andere plaatsen betreft: indien het er daar bovenal op aankwam, gelijk Baur wil, aantewijzen dat de Apostel werkelijk het eigenlijke en eenige voorwerp van deze wondervolle verschijning geweest is, waarom dan in Hoofdst. 22 bericht dat zijne begeleiders het licht hebben gezien en in Hoofdst. 26 dat het licht boven den glans der zon niet alleen hem, maar ook hen, die met hem reisden, omscheen? Om de objectiviteit vasttestellen, antwoordt Baur, waaraan den schrijver niet minder moest gelegen zijn. Maar wat rest er dan wederom van het doel om vooral te doen uitkomen, dat Paulus het eigenlijke en eenige voorwerp der verschijning geweest is? Waarom dit in Hoofdst. 26 bericht vóór de vermelding van de stem des Heeren, in Hoofdst. 22 daarna? Waarom staat dan toch eigenlijk in Hoofdst. 9, waar de begeleiders wel de stem hooren, maar niemand zien, de objectiviteit en in Hoofdst. 22, waar zij wel het licht zien, maar de stem niet hooren, de subjectiviteit op den voorgrond? Waarom eindelijk die objectiviteit in Hoofdst. 9 laten doorstralen door het *ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς* en in Hoofdst. 22 door *φῶς ἐθεάσαντο* en in Hoofdst. 26 door *περιλάμψαν με φῶς καὶ τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους*? Dat de verschilpunten, waar van hier sprake is, hoofdzakelijk uit zulk een pragmatisme van den schrijver moeten verklaard worden, schijnt, volgens Baur, bijzonder bewezen te worden door de opmerking, die in Hoofdst. 26 voorkomt, dat de stem die met Paulus sprak in de Hebreeuwsche taal gesproken heeft. „Zien wij terug", zoo schrijft hij S. 73, „op de eerste, volgens Hoofdst. 22, tot het Joodsche volk gehouden toespraak, dan was hier, daar deze gelijk 21 : 40

uitdrukkelijk wordt opgemerkt, in de Hebreeuwsche taal gesproken werd, geen bijzondere aanleiding tot eene zoodanige opmerking voorhanden. In de derde rede evenwel, die volgens 25 : 23 geacht moet worden voor den romeinschen procurator Felix en den Joodschen koning Agrippa in de Grieksche taal gehouden te zijn, kon dit niet overbodig schijnen, daar het eventueele vermoeden der toehoorders, dat Jezus de tot Paulus gerichte woorden, gelijk de Apostel hen teruggaf, in het Grieksch gesproken had, hetgeen niet waarschijnlijk konde zijn, de geheele zaak onwaarschijnlijk had kunnen maken." Maar wat bewijst dit nu, zoo vragen wij, aangaande de gemaakte onderstelling dat het onderscheid uit het pragmatisme van den schrijver te verklaren is? Immers niets. Is het, zoo niet meer, dan toch even waarschijnlijk dat Paulus zelf deze opmerking gemaakt heeft, terwijl hij tot Felix en Agrippa sprak, als dat de schrijver op het denkbeeld is gekomen om dit er bij te voegen? [1]) Passen de woorden zoo natuurlijk mogelijk in den mond van den Apostel zelven, indien zij niet door hem gesproken, maar hem door den auteur der Handelingen in den mond gelegd waren, hadden wij mogen verwachten dat deze, om zijne opmerking te meer te doen uitkomen, althans te voren had te kennen gegeven dat Paulus niet in de Hebreeuwsche maar in de Grieksche

1) Met betrekking tot de vraag of Lukas voor den vervaardiger van de aan Paulus toegeschreven toespraken moet gehouden worden, is het van belang op te merken, dat de Apostel, door Lukas in het grieksch Σαῦλος genoemd, zich in zijn eigen verhaal met den Hebreeuwschen naam Σαούλ hoort toespreken. Vgl. Scholten, Hist. krit. Inl. tot de Schriften des N. T. 2e dr. bl. 183.

taal het woord had gevoerd. Overigens is door Baur wèl aangewezen welk doel de schrijver Paulus laat hebben met het uitspreken van de woorden: *καὶ λέγουσαν τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ*, welk doel alleen voor diens hoorders van belang was en in geen verband staat met de strekking van de Handelingen, nièt wat hij zelf, met het oog op het pragmatisme van zijn geschrift, bedoelde toen hij hem deze woorden in den mond gaf. Er is derhalve geen grond om te vermoeden dat zij niet door den Apostel geuit zijn en alleen uit de pen van den vervaardiger der Handelingen gevloeid, evenmin als dit het geval is met het volgende: „*σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν*" 26 : 14, waarvan Baur zelf schrijft dat „eine solche Verstärkung des Hauptmoments der Sache der eigenen Relation des Schriftstellers weniger nahe liegen konnte" (S. 74).

Ook het verschil dat er bestaat in de houding van 's Apostels geleiders die, volgens Hoofdst. 9, blijven staan en, volgens Hoofdst. 26, met Paulus ter aarde vallen, is door Baur alles behalve voldoende uit de bedoeling van den schrijver verklaard. „Der auffallendste Beweis des gewaltigen Eindrucks," zoo lezen wij S. 74, „welchen die Erscheinung machte, war allerdings das Niederfallen des Apostels und seiner sämmtlichen Begleiter; wenn aber der Schriftsteller diesen Eindruck in der ersten Stelle durch das starke Wort *ἐννεοί* bezeichnete, so ist diess ein hinlänglicher Ersatz für das Niederfallen, es passte für sie als *ἐννεοί* besser, dass sie stehen blieben, als dass sie niederfielen, und stehen bleiben mussten sie auch desswegen, weil sie bezeugen sollten, dass sie Niemand, von welchem die Stimme hätte herrühren können, gesehen haben." Aan-

genomen dat de schrijver hen ook om deze reden laat staan, hetgeen evenwel niet zeer waarschijnlijk is daar de juistheid hunner waarneming toch niet van hun staande houding afhankelijk was, aangenomen dat ἐννεοί voldoende tegen het ter aarde vallen opweegt, hiermede is de kwestie niet opgelost, maar eenvoudig verschoven. De vraag blijft waarom hij den indruk hier zóó beschrijft dat de medgezellen verstomd blijven staan en elders zóó dat zij nedervallen? Al past ook eene staande houding bij het ἐννεοί beter dan eene liggende, wat beweegt hem hun gemoedstoestand hier zóó voor te stellen dat zij tengevolge daarvan blijven staan? Volgens Baur schijnt hij hiermede toch nog een ander doel gehad te hebben, dan hen in staat te stellen tot het afleggen der betuiging dat zij niemand hadden gezien van wien de stem afkomstig konde zijn, (stehen bleiben mussten sie auch desswegen). Waarom stelt hij bovendien de medgezellen van Paulus Hoofdst. 9 in zulk een positie dat zij konden betuigen niemand gezien te hebben en in Hoofdst. 26 niet? Of geschiedt dit misschien wederom ter wille van de objectiviteit van het feit, die in het eerste bericht moet aangewezen worden? Naar onze meening zou het natuurlijker geweest zijn dat hij hen dan ook daar, evenals Hoofdst. 22 en 26, als door het hemelsch licht omschenen had voorgesteld. En indien eindelijk het nedervallen van den Apostel en zijne begeleiders het voornaamste bewijs moet zijn van den geweldigen indruk, dien de verschijning maakte, waarom wordt dan in Hoofdst. 22 alleen vermeld dat Saulus nederviel en niet dat ook de mannen die met hem reisden, gelijk in Hoofdst. 9, verstomd

stonden, of, gelijk in Hoofdst. 26, met hem ter aarde vielen?

„Was aber," schrijft Baur verder, „endlich noch die Differenz der die Bestimmung des Apostels aussprechende Worte Jesu betrifft, so liegt doch wohl klar vor Augen, dass in der dritten Stelle zwei, in der ersten Stelle unterschiedene Momente summarisch zusammengezogen worden sind, was an sich von keiner Bedeutung ist, da die an Ananias gerichteten Worte Jesu eigentlich nur eine Fortsetzung seiner Unterredung mit Paulus sind, aber doch immer zugleich das freie Verfahren des Schriftstellers besonders in solchen die Hauptbegebenheit begleitenden Nebenumständen beweist."

Door deze opmerking wordt het onderscheid, dat er tusschen de beide verhalen bestaat, alleen gekarakteriseerd, niet, en daarom is het thans te doen, uit de bedoeling van den schrijver verklaard. Het is juist de vraag wat dezen bewogen heeft die in Hoofdst. 9 verschillende elementen in Hoofdst. 26 zoo te doen samenvloeien. Een beroep op zijn „freies Verfahren" in de voorstelling der bijzaken is hier even weinig passend als onvoldoende. Het verschil is niet te loochenen. Een gedeelte van de woorden die Jezus, volgens Hoofdst. 26 : 16—18, tot Paulus op den weg naar Damascus spreekt, komt in Hoofdst. 9 : 5 voor als toespraak van Jezus tot Ananias, en Hoofdst. 22 : 15, 21 deels als woorden door Ananias tot Paulus gesproken, deels als woorden van Jezus tot Paulus bij gelegenheid van eene tweede verschijning in den tempel te Jerusalem. Nu dan, evenmin als bij de andere boven besproken afwijkingen, welke in de drie verhalen voorko-

men, hebben wij hier aan achteloosheid of vergissing te denken. De voorstanders der zoogen. tendenzkritiek zijn gedwongen aantenemen, dat de schrijver ook hierin met voorbedachten rade te werk is gegaan, en het verschil met een bepaalde bedoeling in het leven heeft geroepen. Dit doel duidelijk aanwijzen en helder in het licht stellen is het eerste wat hun te doen staat, indien zij althans niet willen dat hun gevoelen, voor de rechtbank der kritiek, als ten eenemale uit de lucht gegrepen wordt veroordeeld. Het betoog dat Baur hiertoe heeft geleverd komt ons, gelijk wij hebben aangetoond, alles behalve overtuigend voor; zoover ons bekend is hebben anderen na hem geene pogingen daartoe in het werk gesteld. Wij hebben daarom voor als nog het volste recht om hunne meening als eene ongegronde hypothese te beschouwen, niet bij machte om het onderscheid, dat tusschen de drie berichten van 's Apostels bekeering bestaat, op voldoende wijze optehelderen. In plaats van den schrijver een vervalschend pragmatisme toetedichten, zien wij ons derhalve gerechtigd, om dat verschil uit de onderscheidene bronnen afteleiden welke hij voor Hoofdst. 9, 22 en 26 gebruikt heeft. Van welken aard deze bronnen dan ook mogen geweest zijn en op welke wijze de auteur der Handelingen haar ook moge verkregen hebben, het is duidelijk dat de besproken afwijkingen eerst dan eenvoudig en natuurlijk zijn te verklaren, wanneer men aanneemt, hetgeen vooral met het oog op den proloog van het derde Evangelie niets onwaarschijnlijks heeft, dat Lukas èn het bericht van des Apostels bekeering, Hoofdst. 9, èn de rede voor het volk, Hoofdst. 22, èn die voor Festus en Agrippa, Hoofdst. 26, uit ver-

schillende bronnen heeft geput[1]). De wijze, waarop hij dit deed, kan genoegzame opheldering geven omtrent de overeenkomst, die er tusschen de taal en den stijl der rede en die van den schrijver der Handelingen zelven bestaat, en volgens sommigen als bezwaar tegen haar oorspronkelijk karakter moet gelden. Is het op zich zelf onwaarschijnlijk dat eene toespraak van dien omvang woordelijk is overgeleverd, het is niet onaannemelijk dat, even als bij de oude historiographie in 't algemeen, de verhaaltrant van Lukas een niet onbelangrijken invloed op hare redactie heeft uitgeoefend, zonder dat deze zich veroorloofd heeft zijne eigene denkbeelden te geven of den inhoud en gedachtengang der rede naar zijne opvatting te wijzigen. Afwijkingen, als in Hoofdst. 9, 23 en 26 voorkomen, geven grond tot het vermoeden dat hij er meer prijs op gesteld heeft den inhoud zijner bronnen juist terugtegeven, dan, door haar willekeurig te gebruiken, overeenstemming in de verschillende verhalen te brengen.

Niet alleen het feit dat Lukas de toespraak Hoofdst. 22 heeft medegedeeld, ook hare uitvoerigheid heeft bevreemding gewekt en tot het in twijfel trekken van hare echtheid aanleiding gegeven. Voor Straatman zou het uitvoerige, omslachtige en breedsprakige, 't welk volgens hem de rede kenschetst, een afdoend bewijs zijn dat zij niet door Paulus is uitgesproken. „Was in dien toestand," schrijft bij bl. 292, „voor Paulus wel een andere toespraak mogelijk dan

---

1) Vgl. Lekebusch S. 402; Bleek Einl. 323, 357 enz.; ook de verhandeling van Beyschlag, Theol. Stud. u. Kr. 1864. 2 (Holl. vert. door A. M. Cramer).

een kort, ernstig en indrukwekkend woord van verdediging, door de zucht naar zelfbehoud ingegeven, en er op ingericht om in weinige woorden de tegen hem ingebrachte lasterlijke aantijging te ontzenuwen?" Naar onze meening valt het zeer moeielijk te bepalen wat in die omstandigheden mogelijk was en wat niet Een ernstig woord had Paulus moeten spreken, maar is de rede Hoofdst. 22 dan niet ernstig? Indrukwekkend moest het zijn, maar bestaat er dan eenige grond om te onderstellen dat die ernstige woorden, door den ter nauwernood aan den dood ontrukten Apostel der heidenen gesproken, geen indruk gemaakt hebben of hebben kunnen maken? Van omslachtigheid of breedsprakigheid is overigens in de redevoering niets te bespeuren. En wat die waarlijk niet buitengewone [1]) maar breed uitgemeten uitvoerigheid betreft, èn uit het doel, dat Paulus beoogde, èn uit de niet onvoegzame wijze waarop hij dit trachtte te bereiken, èn uit het stilzwijgen [2]) der schare, laat zij zich gemakkelijk verklaren.

Van meer belang zijn de bedenkingen welke aan den inhoud der rede ontleend zijn. Evenals de andere toespraken, die de Handelingen den Apostel Paulus in den mond leggen, zoo bevat ook deze, zegt men, niets van hetgeen zijne theologie in 't bijzonder karakteriseert (Reuss, Histoire de la Théol. chrét. 1852. p. 30). „Hoe kunnen wij ge-

1) E. Reuss, Die Gesch. der H. Schr. N. T. 4e Ausg. schrijft S. 199 van de reden die in de Handelingen voorkomen: „Die längste dieser Reden, wie sie hier vorliegen, hätte keine sechs Minuten gedauert".

2) Vgl. over het zwijgen der schare, Baumgarten II. S. 167 en vervl.

looven", vraagt Zeller S. 301, „dat de Apostel in zijne leerredenen zijn geheele theologische stelsel zoo totaal zal hebben vergeten, gelijk dit naar de voorstelling van dit geschrift het geval moet geweest zijn, dat van alle denkbeelden, die het „Angelpunkt" zijner godsdienstige overtuiging vormen, van de algemeene zondigheid, van de rechtvaardiging door het geloof zonder verdienste der werken, het ophouden der wet, in alle reden die in ons geschrift zijn opgenomen, niets, op een of twee halfverstaanbare „Anklänge" na, zal zijn voorgekomen?" „Met welken nadruk", roept Schwegler uit, II. S. 97, terwijl hij wil aantoonen dat de Paulus der Handelingen ook in zijne leer zoo na mogelijk bij het judaïstisch Christendom geplaatst is, onder verduistering van alle dogmatische momenten van zijn gedachtensysteem, „met welken nadruk stelt hij Hoofdst. 22 : 3 en vervl. zijne streng joodsche en farizeesche opvoeding, zijn vroegeren ijver voor de wet op den voorgrond; met hoeveel gewicht merkt hij in het beloop der rede (vs. 12 en vervl.) op, dat het een gesetzfromme jood, Ananias, geweest is, die hem op de loopbaan der heidenbekeering heeft ingeleid". „Het is niet genoeg", schrijft een ander met het oog op de voorstelling die in de Handelingen van den Apostel der heidenen wordt gegeven, „het is niet genoeg als men zegt dat de toespraak, Hoofdst. 22, niets bevat wat de paulinische theologie karakteriseert, daar zij veelmeer de eigenaardige kenmerken dezer theologie opheft, en zich voordoet alsof het paulinisch antinomisme eenvoudig niet bestaat." (Overbeck. S. 367).

De vraag is of eene rede als die, welke wij thans bespreken, en waarin geen van de eigenaardige karakter-

trekken van het Paulinisch leerbegrip wordt terug gevonden, reeds daarom moet geacht worden niet door den Apostel uitgesproken te zijn. Voorzeker, indien het verband, waarin zij voorkomt, geen recht geeft om te verwachten dat Paulus over iets anders dan juist over een of meer van die karakteristieke punten zal gesproken hebben. Het is evenwel alles behalve ondenkbaar dat de Apostel opgetreden is in omstandigheden, die hem hebben gedrongen deze eigenaardigheden niet op den voorgrond te plaatsen, en het woord te voeren over iets anders dat hiermede in geen rechtstreeksch verband stond. Een zoodanig geval hebben wij hier. Er bestond immers niet de minste aanleiding om, in deze positie, een betoog te gaan houden over de zondigheid van het menschengeslacht, over den doop of het avondmaal, over den dood als bezoldiging der zonde of over zoovele andere zaken, die hij in zijne brieven met ingenomenheid bespreekt. En wat zijn gevoelen aangaat dat de mensch gerechtvaardigd wordt door het geloof en niet door de werken der wet, het zou de grootste onhandigheid geweest zijn, die hij in deze omstandigheden had kunnen begaan, indien hij tot de opgewondene volksmassa, die op hem verbitterd was, omdat hij, naar zij meende, overal leerde tegen het volk, de wet en den tempel, eene redevoering had gehouden, waarin hij zijne beschouwing van de wet, de grondzuil van den nationalen godsdienst, ontwikkeld had. „Als men", schrijft Baumgarten, „reeds in de vergadering der geloovigen alle moeite had, het over dit punt eens te worden, hoe is het dan denkbaar dat Paulus op deze plaats en in dezen toestand hiervan iets anders kon verwachten dan juist het tegendeel van hetgeen

hij moest hopen en wenschen". Maar, zegt men misschien, Paulus wist toch wel dat juist in de verhouding, waarin hij tot de wet stond, de eigenlijke oorzaak moest gezocht worden van den haat, dien de Joden tegen hem toonen te koesteren, en als hij iets tot het volk wilde zeggen, had hij toch hierover moeten spreken en òf betuigen dat men hem ten onrechte van afval verdacht hield, òf de gronden aanwijzen, waarop hij zich overtuigd hield van iets dat met hunne denkbeelden in strijd was. Wij meenen, gelijk wij later hopen aantetoonen, dat des Apostels toespraak, niettegenstaande zijn zwijgen over de verhouding waarin hij tot de wet stond, in deze omstandigheden ten volle strookte met het doel dat hij door zijn spreken trachtte te bereiken.

Geeft derhalve het zwijgen over de kenmerkende bestanddeelen van zijn dogmatisch systeem geen recht om de authenticiteit der rede, Hoofdst. 22, in twijfel te trekken, ook de woorden volgens Lukas door Paulus gesproken, bieden daartoe geen genoegzamen grond. Ook hier, zegt men, is de verdediging van den Apostel op de gedachte gebouwd dat hij altijd de vrome en ijverige Jood is gebleven, die hij eens als christenvervolger geweest is (Overbeck, S. 367). Maar dit volgt toch waarlijk noch uit de mededeeling, dat hij naar de gestrengheid van de wet der vaderen is onderwezen en als een ijveraar voor de wet de christenen eertijds heeft vervolgd, noch uit de beschrijving van het voorgevallene op den weg naar Damascus, noch uit de betuiging dat Ananias een man was, vroom naar de wet, van goede getuigenis bij al de Joden, noch uit de omstandigheid dat de Apostel, na zijne bekeering naar

Jerusalem teruggekeerd, in den tempel gebeden heeft. Zegt Paulus niet dat hij een farizeesche ijveraar geweest is en ligt hierin niet opgesloten de mededeeling dat hij het thans niet meer is? Neen, zegt Overbeck, uit deze plaats (22 : 3) kan men niet afleiden dat zijne verhouding tot het Jodendom is veranderd. „Daar de vervaardiger," schrijft hij, „Paulus niet in het algemeen kan laten loochenen dat hij nog een ijveraar voor God is (vgl. Rom. 10 : 2; 2 Cor. 11 : 2;) zoo heeft de in σήμερον liggende beperking van het καθώς ἐστέ slechts betrekking op eene bepaalde modaliteit van den ζηλός der Joden en van Paulus, namelijk op zijne richting tegen de Chrl. Messias-geloovigen." Maar als Paulus zegt: „ζηλωτὴς ὑπάρχων τοῦ θεοῦ καθὼς πάντες ὑμεῖς ἐστὲ σήμερον", dan bedoelt hij hiermede toch dat hij evenzoo voor God geijverd heeft als zij thans voor Hem ijveren. En hoe heeft Paulus dat vroeger gedaan? Door hen te vervolgen die in Jezus Christus als den Messias geloofden. Welnu, als hun ijveren voor God met het zijne gelijk stond, dat zich in vervolging der christenen openbaarde, dan moet het voorwerp hunner verbittering toch iemand anders geweest zijn dan een vrome en ijverige Jood. Paulus vervolgde de christenen; zij doen thans hetzelfde, zij vervolgen Paulus, dus een christen en niet meer den man die voorheen, door hetzelfde beginsel als zij thans gedreven, dreiging en moord ademde jegens de aanhangers van den Messias. Hierin ligt dus juist het tegengestelde van de gedachte dat hij dezelfde ijverige en vrome Jood is gebleven, die hij als vervolger der christenen was. Plaatst de Apostel zich bovendien met de uitdrukking ὅς ταύτην τὴν ὁδὸν ἐδίωξα niet op het standpunt van hen, die hij voorheen in fanatieke op-

gewondenheid bestreden had? Men heeft beweerd en als bedenking tegen de echtheid der toespraak in het midden gebracht, dat het in vs. 3—5 gekarakteriseerde standpunt slechts in een bepaald opzicht, en geheel tegen den wil van Paulus door de vs. 6 en vervl. meêgedeelde feiten beperkt, en met geen enkel woord in het algemeen veroordeeld is. Als hij, volgens vs. 3—5, door ijver voor God gedreven de christenen vervolgd heeft en later op den weg naar Damascus toont zich aan den Heer Jezus Christus, tegen wien hij vroeger veel vijandigs ondernomen had, te onderwerpen, door Hem te vragen: „Wat zal ik doen, Heer?" dan meenen wij, op grond hiervan, te mogen beweren dat zijn vroeger standpunt niet beperkt, maar wel degelijk gewijzigd is, ook al bleef zijn hart vervuld van liefde tot Gods uitverkoren volk. En wat de uitdrukkelijke veroordeeling van dat standpunt betreft, was het mogelijk dit met meer nadruk te doen dan door medetedeelen dat hij zich aangesloten had aan denzelfden Heer, wiens volgelingen voorheen het voorwerp waren van zijne ontembare woede en zijn doodelijken Christushaat? Hoe weinig de rede er aan denkt het in vs. 3—5 aangeduide standpunt als opgeheven te beschouwen toonen, zegt men, de rol die Ananias vervult (vs. 12 en vervl.), het gebed in den tempel (vs. 17 en vervl.), en de woorden van Paulus (vs. 19 en vervl.). Blijkens vs. 12 en vervl. kwam Ananias, een man, vroom naar de wet, van goede getuigenissen bij al de Joden, tot den Apostel, genas hem van zijne blindheid en sprak tot hem over zijne roeping als getuige van Christus naar den wil van den God der vaderen. Bewijst dit nu dat het standpunt van Paulus hetzelfde is als toen hij,

door ijver voor God gedreven, de christenen meende te moeten vervolgen? „Das hier dem Ananias gegebene Prädikat," schrijft Schneckenburger, „leuchtet in seiner Bedeutsamkeit van selbst ein. Ein gesetzfrommer Jude muss den der Gesetzübertretung angeklagten Paulus in seine Laufbahn einführen." Doch als een vrome Jood aan iemand verzekert dat hij bij alle menschen (*πρὸς πάντας ἀνθρώπους*) zal getuigen hetgeen hij van Jezus Christus den Nazarener gehoord en gezien heeft, dan is het duidelijk dat hij dit doet niet wegens, maar ondanks zijne hooge ingenomenheid met den godsdienst der vaderen. Uit het feit dat een aan de wet verkleefde Israëliet Paulus geleid heeft op den weg, om Christus aan alle menschen te prediken, volgt dus niet dat de Apostel gedurende zijne werkzaamheid geene andere dan eene Joodsche beschouwing van de wet gehuldigd heeft, veel minder dat hij is blijven staan op het standpunt dat hij innam, toen hij, meenende voor God te ijveren, de aanhangers van Christus vervolgde. Volgens vs. 17 heeft Paulus, toen hij van Damascus naar Jerusalem was teruggekeerd, in den tempel gebeden. Wat hieruit ook moge volgen, toch niet dat hij toen nog gemeend heeft zijn ijver voor God op dezelfde wijze als vroeger te moeten uiten. Evenmin blijkt dit uit de toespraak vs. 19, waarin veeleer het vroeger ingenomen standpunt (*ὅτι ἐγὼ ἤμην Φυλακίζων καὶ δέρων κατὰ τὰς συναγωγὰς τοὺς πιστεύοντας ἐπι σέ* vgl. vs. 4) als voorbijgegaan wordt ter sprake gebracht, of uit de mededeeling van het voorgevallene op den weg naar Damascus (22, 3 en vervl. 26 : 8 en vervl.), waarin niet opgesloten ligt, gelijk Overbeck wil, dat de Apostel het geloof aan Jezus als den Messias

zich slechts door een wonderbare οὐράνιος ὀπτασία heeft laten opdringen. „De Apostel", zegt deze, „die een zoo helder en scherp bewustzijn van de nieuwheid van zijn Evangelie en zijn tegenstelling tegen het tot nu toe bestaande Jodendom had, kon zijne eenheid daarmede niet uitspreken, gelijk dit in de toespraken Hoofdst. 22, 24 en 26 geschiedt, en hetgeen de Apologetiek daartegen inbrengt berust deels op eene verwarde opvatting van de vergeleken objecten, deels op verkeerde uitlegging vooral van den tekst der Handelingen". „Met name verwisselen de apologetische uitleggers", schrijft hij S. 371, „de door Paulus in zijne brieven uitgesproken en inderdaad door niemand bestreden eenheid met het ideale Jodendom zonder meer, met eene door de Handelingen beweerde eenheid met het historische; terwijl het breken van Paulus met het historische (gesetzliche) Jodendom de onderstelling is van eene eenheid met het ideale (evangelische), waarop hij zelf aanspraak maakt". Hoe zorgvuldig wij evenwel deze tegenstelling ook in het oog vatten, er is in de rede, Hoofdst. 22, geene enkele uitdrukking te vinden die ons tot de eenheid van het Paulinisch Evangelie met het Jodendom zou moeten doen besluiten. Dat Paulus vroeger gemeend heeft, door ijver voor de wet gedrongen, de Christenen te moeten bestrijden, dat een vrome Jood tot hem over zijne roeping gesproken heeft, dat hij in den tempel heeft gebeden, dit alles bewijst toch nog niet dat zijne overtuiging met die der Joden één is. Veeleer blijkt het tegengestelde. Iemand die beweert dat hij thans door het volk van Israël vervolgd wordt om dezelfde reden, die hem vroeger genoopt had vijandelijk tegen de Christenen optetreden, juist omdat hij Jood was

in merg en been, zoo iemand is niet met het Jodendom één. De man die zich door het: „Wat zal ik doen, Heer?" onderwerpt aan den verhoogden Christus en aan de roepstem van dienzelfden Heer gehoorzaamt, die man heeft feitelijk gebroken met den godsdienst der vaderen, al was het alleen, omdat hij zich op den weg waar Damascus gebogen had voor den gehaten Nazarener, dien Israël als een valschen Messias had verworpen. Hij van wien, al is het dan ook door een vromen Jood, getuigd wordt dat hij bij alle menschen getuigenis zal afleggen van de Christusverschijning die hem ten deel viel, hij verschilt van den Israëliet, die wel voor Jahve, niet voor een gekruisigden Christus, ijveren zal. Geen eénheid maar verschil bestaat er tusschen de denkwijze van den Apostel die van zijnen Zender het bevel ontving en dat, gelijk den Joden bekend was, volbracht, om aangaande Hem getuigenis te geven, en tusschen het historisch Jodendom dat zijn kracht in zijn particularisme moet zoeken.

Dat de uitdrukkingen waarop men zich beroept tot handhaving van de stelling, dat de Apostel in deze rede op Judaïstisch standpunt geplaatst is, hiertoe geene aanleiding geven, wordt nog duidelijker als men het doel in het oog houdt dat hij met zijn spreken trachtte te bereiken. De hoofdgedachte der rede is dat hij, ondanks zijne hooge ingenomenheid met den godsdienst van Israël, er door goddelijke openbaring toe geleid is het Evangelie van Jezus Christus aan de heidenen te prediken. [1]) Allereerst bespreekt hij de verhouding waarin

1) Baur I. S. 239: Der Hauptgedanke, welchen der Apostel ausführt,

hij oorspronkelijk tot het volk en den godsdienst van Israël stond. Hoewel van Hellenistische afkomst, was hij in Jerusalem opgevoed en aan de voeten van Gamaliël naar de gestrengheid van de wet der vaderen onderwezen. Doch niet alleen door uiterlijke omstandigheden was hij met het Jodendom verbonden, maar met hart en ziel daaraan verknocht. Evenals zij die voor hem staan thans zijn, zoo was hij vroeger een ijveraar voor God, zelfs in die mate dat hij, gelijk de hoogepriester met den geheelen raad kan getuigen, de gemeente van Jezus ten doode toe heeft vervolgd. Maar midden in zijn hartstochtelijken ijver is hij gestuit. Jezus de Nazarener is hem, terwijl hij naar Damascus reisde om ook de

---

ist: der Beruf, welchem er sich bisher unter den Heiden gewidmet habe, sei keineswegs ein willkührlich gewählter, nur die zufällige Folge eines freien subjectiven Entschlusses, er sei hierin vielmehr nur einem höhern an ihn ergangenen Rufe gefolgt, durch eine objective Thatsache zu seinem Entschluss bestimmt worden, deren auf 's mächtigste auf ihn einwirkendem Eindruck er nicht habe widerstehen können." Schneckb. S. 142. Zunächst scheint er dem Vorwurf, gegen das Volk und die väterlichen Sitten zu wirken, begegnen zu wollen durch die Rechtfertigung seines Messiasglaubens und seiner Wirksamkeit unter den Heiden." Straatm. bl. 292: »De hoofdgedachte is blijkbaar dat hij niet uit eigen beweging, maar op hoogeren goddelijken last de Evangelieprediking onder de Heidenen had aanvaard." Naar onze meening wil de Ap. niet alleen aantoonen dat hij dit niet gedaan heeft uit eigen beweging of ten gevolge van een willekeurig genomen besluit, maar ook dat hij hiertoe niet door onverschilligheid of afkeer jegens den godsdienst of het volk van Israël is geleid. Vgl. Kuinoel. 724: »Se ita defendit ut ostendat se non esse legis Mosaicae sacrorumque patriorum contemtorem, nec temere, sed gravissimis de causis ad Jesu Messiae signa se contulisse".

Christenen die daar waren gebonden naar Jeruzalem te brengen, verschenen en heeft tot hem gesproken: „Saul! Saul! wat vervolgt gij mij?” En hij, de zoon van Israël, heeft gebogen voor de in heerlijkheid stralende gestalte, die uit den geopenden hemel te voorschijn trad, de gestalte van den Gekruisigde op Golgotha. De Farizeër, die uit ijver voor God dreiging en moord ademde tegen de kudde des Heeren, heeft den verheerlijkten Nazarener gevraagd: „Heer! wat zal ik doen?” Geen gebrek aan liefde tot den God van Israël, geen gebrek aan sympathie voor het uitverkoren volk, geen gebrek aan ingenomenheid met de wet, Gods Almacht is het geweest die hem van den ingeslagen weg heeft teruggebracht. Daarop heeft de betuiging van Ananias, den vromen Jood van Damascus, het zegel gedrukt. Neen, geen vijandschap jegens Israël heeft hem geleid op de nieuwe levensbaan; een vrome naar de wet, bij al de Joden van goed getuigenis, door God tot hem gezonden, heeft hem doen hooren dat geen vreemde God, maar de God der vaderen Saulus van Tarsen bestemd heeft om bij alle menschen getuige te zijn van hetgeen hij had gezien en gehoord. Zoo was zijne roeping in Gods wil gegrond, en toen hij naar Jerusalem was teruggekeerd en in den tempel bad, en daardoor toonde geen vijandschap jegens de stad en den tempel te koesteren, toen Jezus hem aldaar wederom was verschenen en hem had bevolen uit Jeruzalem te gaan, omdat zij zijne getuigenis niet zouden aannemen, toen heeft hij getoond dat zijne liefde tot Israël niet was verkoeld, want hij heeft de verwachting uitgesproken dat de prediking van Christus door hem, die vroeger de geloovigen in de

gevangenis wierp en in de synagogen geeselde en een welgevallen had in den moord van Stephanus den getuige van Christus, indruk maken en bij het volk ingang vinden zou [1]). Maar de Heer heeft het anders gewild; hij zou ver weg tot de heidenen gaan.

Is nu eene zoodanige ontwikkeling der genoemde hoofdgedachte in overeenstemming met de omstandigheden waarin de Apostel zich bevond? Hoewel Baur meent dat eene dergelijke apologie zeker niet ongeschikt schijnt geweest te zijn voor het doel, waarmede de Apostel de rede gehouden heeft, zoo past zij, volgens hem, nauwkeuriger beschouwd, niet voor den toestand waarin hij zich, Hoofdst. 22, bevond [2]). „Wij mogen ook hier niet vergeten," schrijft hij,

---

1) Vs. 19 en 20. Ewald, S. 438, ziet in dit gezegde van Paulus eene instemming met de woorden van Jezus. Hij zou willen te kennen geven „wie menschlich erklärlich es doch eigentlich auch sei, dass die Judäer ihn nicht hören wollten, welche ihn noch kurz zuvor als den ärgsten Christenverfolger so wohl gekannt". Terecht merkt Meyer op dat de buitengewone openbaring het natuurlijkst bij Paulus eene afwijkende, tegen de roeping indruischende voorstelling onderstelt. De opvatting van Ewald is bovendien, vooral met het oog op verband en doel der rede, niet aanbevelenswaardig.

2) Vgl. Zeller S. 281. „Müssen wir endlich auch zugeben", schrijft hij, „dass Paulus unter den gegebenen Umständen so sprechen konnte, wie er thut, und können wir auch die Uebergehung der eigentlichen Hauptfrage über sein Verhältniss zum mosaischen Gesetz, für wahrscheinlicher halten, als c. 26, so liess doch unsere frühere Untersuchung über die Bekehrung des Apostels die vorliegende Darstellung dieses Ereignisses und der darauf folgenden Vorgänge hinsichtlich mehrerer nicht unwichtiger Punkte so verdächtig erscheinen, dass wir schon aus diesem Grunde an die Aechtheit der Worte nich glauben können, welche hier dem Paulus in den Mund gelegt werden".

dat de eigenlijke oorzaak van den haat der Joden tegen den Apostel niet zoozeer was zijn geloof aan Christus, als veelmeer zijne polemiek tegen de wet. Zoolang hij zich daartegen niet rechtvaardigde, moest elke poging om zich te verdedigen vergeefsch zijn, maar juist hiervan bevat de geheele rede niets en men geloove niet dat de grond hiervoor in hare staking ligt, dat de Apostel hiervan in het vervolg nog zoude gesproken hebben." De gemaakte bedenking zou gegrond zijn, indien was aangewezen dat Paulus zich direct moest en ook wilde verdedigen tegen de beschuldiging dat hij overal tegen het volk en de wet en den tempel leerde (21 : 28). Had hij echter zijne verhouding tot de wet willen bespreken, dan had hij òf moeten beweren dat hij dezelfde beschouwing huldigde als de Joden, die hem van afval verdacht hielden, en dit streed met de waarheid; òf hij had zijne denkwijze daaromtrent moeten ontwikkelen op eene wijze gelijk hij dit bijv. in den brief aan de Galaten gedaan heeft, en het is alleronwaarschijnlijkst dat dit door de schare, zonder dat zij hare afkeuring te kennen gaf, zou aangehoord zijn en niet tot eene vernieuwde uitbarsting van woede zoude geleid hebben. Ongetwijfeld handelde de Apostel verstandiger en meer naar den eisch der omstandigheden, toen hij den Joden aanschouwelijk voor oogen stelde dat zij geen recht hadden om hem als een vijand van Israels volk en godsdienst te beschouwen en te vervolgen. Dat hij, dit doende, zich op zijne bekeering beriep vindt Baur bevreemdend omdat in geen der brieven van den Apostel, waarin hij zich toch tegenover tegenstanders van verschillende soort te verdedigen heeft, ergens eene meer bepaalde, op dezelfde

wijze gemotiveerde, heenwijzing gevonden wordt naar het uitwendig feit, dat de Apostel hier tweemaal achtereen tot hoofdobject van eene uitvoerige voordracht zal gemaakt hebben. Uit het eigenaardig karakter van den toestand, waarin Paulus zich bevond, en het doel dat hij beoogde laat zich de vermelding van het voorgevallene op den weg naar Damascus voldoende verklaren. Juist om aantewijzen dat aan de verandering, die bij hem had plaats gehad, geen vijandschap jegens Israël ten gronde lag, moest hij aantoonen hoe hij van den ijverigen Farizeër in den Apostel van Jezus Christus was herschapen en op de goddelijke verschijning, die hem ten deele viel, den meesten nadruk leggen.

Ook volgens Straatman past de rede in het geheel niet op de omstandigheden waarin Lukas den spreker plaatst. „Ieder ander mensch," schrijft hij bl. 292, „zou in zulke omstandigheden geheel anders hebben gesproken. Eenige treffende woorden van verontwaardiging, eene betuiging van liefde en verkleefdheid aan de wet, een beroep op Jacobus en de Jerusalemsche vrienden en vooral eene waardige uitdaging zijner lasteraars om hunne beschuldiging voor het gansche volk te herhalen en te staven; dat moest het gezond verstand hem zeggen was noodig, dat zou naar alle gedachten ook doel hebben getroffen." Is het echter uitgemaakt dat eenige woorden van verontwaardiging op dit oogenblik meer indruk moesten maken dan het duidelijk betoog dat Paulus geen vijand was van Israël? Eischte de oprechtheid niet, dat hij aan eene betuiging van liefde en verkleefdheid aan de wet eene nadere uiteenzetting van zijne beschouwing toevoegde, waardoor hij

op nieuw de verbittering moest gaande maken? Was het niet te denken dat hij, door zich op Jacobus en de Jeruzalemsche vrienden te beroepen, zijne zaak weinig verbeteren en hen slechts tot hun nadeel daarin wikkelen zou, en daarom niet veel beter dat hij hen geheel daarbuiten liet? En wat de uitdaging van zijne lasteraars betreft om hunne beschuldiging voor het volk te herhalen en te staven, Paulus kon zeer wel berekenen dat dit tot weinig of niets goeds zoude leiden; Paulus wist zeer goed dat die valsche aantijging niet op zich zelf stond, maar moest beschouwd worden als de vrucht van den doodelijken haat, welken de Joden koesterden jegens den man die Jezus Christus aan de heidenen predikte, Jezus Christus den Gekruisigde, den Joden een ergernis en den Grieken eene dwaasheid, wat zou het hem gebaat hebben als hij eene poging had gedaan om den mond te snoeren der Efezische lasteraars, die er zeker niets in gezien zouden hebben, tegenover den verongelijkten gevangene hunne beschuldiging van tempelontheiliging door een paar valsche getuigen te laten bevestigen? Ook al was hem dit gelukt, hij had hiermede noch zijne vijanden ontwapend, noch hunne woede doen bedaren.

Zelfs aan de vermelding van het feit, dat Paulus vroeger de Christenen had vervolgd, is een wapen ontleend om de authenticiteit der rede te bestrijden. Overbeck, die slechts uit een zeer weinig scherpe opvatting der toespraken (22 en 26), de onverschilligheid kan verklaren, waarmede de apologetiek dit zoo aanstootelijk punt der argumentatie voorbijgaat, houdt het, zelfs al stonden 1 Cor. 15 : 9 en Gal. 1 : 13, die volgens hem met deze plaatsen

direct strijden, niet in de Paulinische brieven, voor ongeloofelijk dat de Apostel op deze wijze aan de woede, waarmede hij te voren tegen de Christenen ijverde, een apologetisch moment voor zijn persoon heeft weten te ontleenen. Waarom dit ongeloofelijk zou zijn wordt niet gemeld. Schrijft Paulus 1 Cor. 15 : 9, dat hij niet waardig is Apostel genaamd te worden, omdat hij de gemeente Gods vervolgd heeft, het is niet duidelijk waarom dit direct in strijd is met Hand. 22 : 4 en 5, waar hij eenvoudig mededeelt dat hij uit ijver voor God de Christenen tot den dood toe vervolgde, zoowel mannen als vrouwen bindende en in de gevangenis overleverende. Eerst dan zouden de twee plaatsen in tegenspraak zijn wanneer de Apostel in Hand. 22 gezegd had dat hij zich thans op dien, tegen de Christenen betoonden, ijver beroemde of zich daarover verblijdde. Gal. 1 : 13 wijst Paulus op zijn voormaligen wandel in het Jodendom om de nieuwheid van zijn Evangelie in het licht te stellen; in de Handelingen wordt niet, gelijk Overbeck meent, het Judaisme van dat Evangelie bewezen, maar alleen door den Apostel op zijne vroegere verhouding tot de Christenen de aandacht gevestigd om aan te toonen dat het geen vijandschap jegens Israël geweest is die hem genoopt heeft zich te voegen bij hen die hij voorheen, juist omdat hij Jood was, meende te moeten bestrijden. In die vermelding zelf ligt niet de minste aanduiding van de wijze waarop hij als Heidenapostel het vroeger ingenomen standpunt beoordeelde. Uit het vervolg der rede blijkt echter ten duidelijkste dat hij door hoogere openbaring geroepen is om Christus onder de Heidenen te verkondigen en derhalve thans op een

geheel ander standpunt geplaatst is. Van strijd tusschen de Handelingen en de Paulinische brieven is op dit punt geen sprake. En wat het feit betreft dat hij in deze apologetische toespraak hierop wijst, waarom heeft de Apostel geen recht om hetzelfde, dat hij in den brief aan de Corinthiers betreurt, en in den brief aan de Galatiers bezigt als een argument om de onafhankelijkheid van zijn Evangelie te betoogen, in een rede tot het Joodsche volk historisch te constateeren, om te doen blijken dat zijn overgang tot het Christendom niet het gevolg is geweest van afkeer of onverschilligheid jegens Israël?

Is de gehouden rede, naar onze meening, ten volle in overeenstemming met de omstandigheden, waarin Paulus zich bevond, zeer juist was het, naar het ons voorkomt, van hem gezien dat hij èn om de aandacht der hoorders te boeien èn om te grooteren indruk op hunne gemoederen te maken, niet in het afgetrokken redeneerde, maar zich op het gebied der feiten bewoog en juist op gebeurtenissen wees die het werk van den Apostel apologetisch in een helder licht plaatsten (Meyer, Baumgarten, II. 164). Voor het doel dat hij beoogde was het niet noodig die feiten anders voor te stellen dan zij hadden plaats gegrepen, of hen op eene eigenaardige wijze te groepeeren. Uit de eenvoudige mededeeling van hetgeen geschied was bleek duidelijk genoeg dat men hem ten onrechte van vijandschap tegen het Jodendom verdacht hield. Het spreekt van zelf dat alleen de vermelding van uitwendige omstandigheden, niet het schetsen van inwendigen zielestrijd, kan geacht worden invloed uitteoefenen op de bevooroordeelde en hartstochtelijke schare, waarom het voorbijgaan van andere

karakteristieke punten als bijv. het eenmaal gekoesterde verlangen naar de gerechtigheid Gods (Rom. 7.), waarop Overbeck wijst, alleszins natuurlijk moet voorkomen.

Volgens dezen pleit ook de verhouding, waarin de rede staat tot het biographisch materieel der Handelingen, tegen hare oorspronkelijkheid. Evenals van de andere toespraken, merkt hij op, zoo laten zich alle voorvallen en verhoudingen in het leven van Paulus, waarvan hier gesproken wordt, voor zoover zij niet buiten de chronologische lijst van de berichten der Handelingen liggen [1]), (als bijv. de aanteekening over zijne opvoeding 22 : 3), alle op het vroeger door de Handelingen verhaalde terugbrengen. „Let men nu", schrijft hij, „op de buitengewone onvolledigheid der biographie van Paulus in dit boek, zoo is, als men niet aan een wonderbaar toeval wil gelooven, met het zoo even geconstateerde feit beslist uitgemaakt dat deze toespraken hun ontstaan eerst aan den samenhang der Handelingen te danken hebben, en dit bewijs behoeft niet versterkt te worden door de omstandigheid dat de meeste van die biographische aanteekeningen, 22 : 4 en 6, het karakter van een woordelijk citaat uit den vroegeren tekst der Handelingen dragen, en 22 : 17 op eene eigenaardige dwaling van dat geschrift berust." De gemaakte opmerking is niet van belang ontbloot. De gedachte aan afhankelijkheid laat zich niet afwijzen. Het is echter de vraag of hiermede de oorspronkelijkheid der rede voor

1) Het uit Hoofdst. 22 : 17 en vervl. bekende visioen verschijnt, naar hij meent, bij nader onderzoek als willekeurige modificatie van de traditie der Handelingen over de bekeering van Paulus.

goed vervalt. Twee gevallen zijn mogelijk: òf de inhoud der toespaken is afhankelijk van het biographisch materieel der Handelingen, òf de in dat geschrift voorkomende bijzonderheden uit het leven van den Apostel zijn, in zekeren zin, voor een deel naar den inhoud der toespraken bepaald. In het eerste geval ligt het voor de hand hunne integriteit te ontkennen. Het laat zich denken dat de auteur der Handelingen uit de hem voor de toespraken ten dienste staande bronnen alleen dat heeft overgenomen, waarvan hij reeds te voren melding gemaakt had, zonder hetgeen hij behield eenige belangrijke wijziging te doen ondergaan. Er is echter niets bekend dat den schrijver tot eene zoodanige handelwijze aanleiding kan gegeven hebben. Wil men de toespraken voor eene geheel vrije compositie van zijne hand houden, men heeft eene heldere en juiste aanwijzing te geven van de redenen die hem bewogen hebben dezelfde zaken op verschillende wijze voortestellen en bijv. de traditie van des Apostels bekeering zoo te wijzigen als hij Hoofdst. 22 : 17 en vervl. gedaan heeft. Meer aanbevelenswaardig is aantenemen dat wij de toespraken hoofdzakelijk zoo bezitten als zij oorspronkelijk door Lukas niet zijn saâmgesteld, maar uit vertrouwbare bronnen geput; dat haar inhoud een zekeren invloed heeft uitgeoefend op den cyclus van berichten, die de Apostolische traditie omtrent een gedeelte van des Apostels leven bewaard heeft, dat ook daarvan òf de bron, die hij voor de biographie van Paulus gebruikte, òf de levensbeschrijving, die hij vervaardigde, meer onmiddelijk in zekere mate afhankelijk is geweest. De bestaande overeenstemming laat zich althans op deze wijze verklaren en

is derhalve niet in staat beslist uit te maken dat deze toespraken haar ontstaan aan den samenhang der Handelingen te danken hebben.

Baur [1]) wijst ten slotte op de omstandigheid dat ook deze redevoering, even als het pleidooi van Stephanus en de verdedigingsrede op den Areopagus, met zooveel overleg is aangelegd, dat de redenaar wel is waar bij een bepaald punt van zijn betoog (h. t. p. zijne zending tot de Heidenen, welke aan het volk zijn reden tot toorn tegen Paulus herinnert) verhinderd wordt voort te gaan, maar toch niet, vóordat hij alles gezegd heeft wat hij in de gegeven omstandigheden zeggen kon. Of dit bij de rede van Stephanus en die op den Areopagus het geval was, hebben wij thans niet te onderzoeken. Ten eenenmale ongegrond komt ons echter het beweren voor dat Paulus, in de gegeven omstandigheden, niet meer had kunnen zeggen, dan hij gesproken heeft. De mededeeling dat hij zich toen eerst met zijne prediking tot de heidenen gewend had, nadat de Joden het woord Gods hadden verworpen en zich zelven het eeuwige leven onwaardig hadden geoordeeld, zou bijv. in dit verband uitstekend hebben gepast. Een beroep op het rechtsgevoel van Gods uitverkoren volk, eene treffende uitstorting van de gevoelens die hem bezielden, eene plechtige betuiging van onwrikbaar geloofsvertrouwen op zijn God en Vader in den Heer Jezus Christus, ook te midden van deze benarde omstandigheden, zou een niet onwaardig slot van deze

---

1) Vgl. Zeller S. 281. Straatman bl. 292.

apologetische toespraak van den grooten Apostel der Heidenen geweest zijn.

De slotsom is dat er geen grond aanwezig is om de authenticiteit der rede, Hoofdst. 22, in twijfel te trekken.

§ 7.

PAULUS VOOR DEN JOODSCHEN RAAD.

Tegen de houding, welke Paulus tegenover den Joodschen raad aanneemt, hebben Baur, Schneckenburger, Zeller, e. a. hunne bezwaren in het midden gebracht, en de onmogelijkheid daarvan, volgens Straatman, zoo nadrukkelijk bewezen, dat tegen hunne gronden niets is in te brengen. Wij gaan desniettemin genoemde bedenkingen aan een nauwkeurig onderzoek onderwerpen.

Lukas opent het verslag, dat hij van het voorgevallene geeft, met het bericht dat Paulus de oogen op den raad gevestigd hield en zeide: „mannen broeders! ik heb met een volkomen goed geweten voor God gewandeld tot op dezen dag!" Met die uitdrukkelijke vermelding van het *ἀτενίσας τῷ συνεδρίῳ* schijnt de schrijver te willen aanduiden dat Paulus met rustige waardigheid en kalmte voor den raad is opgetreden [1]). Komt dit alleszins met het karakter van den Apostel overeen, bevreemdend is dat hij niet

1) Calovius: „verbo hoc designatur Pauli tum libertas, animositas et confidentia, tum innocentiae conscientiae, tum prudentia et prudens circumspectio, ut se suamque rationem et gestum anditorum utpote hostium suorum mensibus et auribus attemperaret."

alleen, zonder bevel of verlof tot spreken ontvangen te hebben, aanstonds den mond opent, maar ook de leden van het hoogste gerechtshof des lands als Ἄνδρες ἀδελφοί toespreekt (vgl. Hoofdst. 4:8; 7:2)[1]. Baumgarten meent dat de Apostel er geen bezwaar in gezien heeft de rede van gisteren weer optevatten, en daarmede de zitting te openen, overtuigd dat hij thans, onder bescherming van den romeinschen tribuun, in de gelegenheid gebracht was, om de toespraak, die hij gisteren niet ten einde had kunnen brengen, voor de hoogste overheid van Israël voorttezetten en te voleindigen. Daar verder, zoo meent hij, omtrent eene tot het synedrium gerichte aanspraak, niets bij de wet was bepaald, namen de Apostelen in dit opzicht de vrijheid hunne stemming te volgen. Ook Paulus maakte van deze vrijheid gebruik om te kennen te geven dat hij zich, op dit oogenblik, onder deze omstandigheden, niet gedrongen gevoelde om de plaats, die de raad in den staat innam, uitdrukkelijk te erkennen en uittespreken. Naar onze meening is hiermede het bezwaar niet uit den weg geruimd. Waartoe hij zich ook geroepen mocht achten, hoe hij den raad van zijn thans ingenomen standpunt ook mocht beoordeelen, in geen geval had hij het recht om het decorum en den aan het hooge gerechtshof schuldigen eerbied uit het oog te verliezen. Onverklaarbaar is, onzes inziens, zijn gedrag, indien wij hier aan eene

1) Overbeck meent, dat er tusschen de plaatsen 23 : 1 en 22 : 1 zekere betrekking bestaat, en de vervaardiger ook in den vorm der aanspraak heeft willen aanduiden, dat hij de rede, 22:1 en vervl., voor eene plechtige apologie van den Apostel wilde gehouden hebben.

goed geregelde vergadering van het Sanhedrin hebben te denken. Mogen wij ons evenwel eene overhaaste bijeenkomst der meest nabijzijnde overheidspersonen voorstellen, en hiertoe biedt het verhaal genoegzamen grond, [1]) dan komt het zonderlinge in des Apostels gedrag geheel op rekening van het gebrek aan orde en regel dat de samenkomst kenmerkte.

„Met een volkomen goed geweten", zegt Paulus, „heb ik voor God gewandeld tot op dezen dag!" — Sommigen meenen dat deze woorden slechts betrekking hebben op zijn Christelijken levenswandel en op zijne apostolische werkzaamheid. [2]) Nemen wij echter in aanmerking dat Paulus vroeger in onwetendheid had gewandeld (1 Tim. 1:13—15), en alleen uit ijver voor God de Christenen had vervolgd (22 : 3 en 4), dan is duidelijk dat de apologetiek niet noodig heeft tot deze willekeurige beperking de toevlucht te nemen. In de toepraak tot het volk trachtte hij zijn doel te bereiken door uitwendige feiten op den voorgrond te plaatsen; thans was hij er op uit zijn gemoedstoestand bloot te leggen en te betuigen dat hij altijd, tot op dezen dag, uit overtuiging gehandeld, m. a. w. met een goed

---

1) Vgl. v. Hengel. Godgel. Bijdr. 36e Dl. 1e st. Bl. 1022 teekent de Hoogleeraar aan: „Iets anders is het, dat Paulus in ditzelfde vers aan dezulken, waaronder er een was die hem bestrafte, den gemeenzamen en vriendschappelijken naam van broeders gegeven heeft. Doch doet dit misschien ook vermoeden, dat zij in zijn oog geen gerechtsdienaars maar slechts omstanders geweest zijn"?

2) Meyer vertaalt πεπολίτευμαι τῷ θεῷ: „mein Ambt verwaltet habe für Gott". Πολιτεύω beteekent: zich als burger gedragen, in ruimeren zin: zich gedragen, wandelen, vgl. Harting, Brettschneider, Schleusner op πολιτ.

geweten voor God gewandeld had. „Daar echter συνείδησις", schrijft Overbeck, „in elk geval niet het slechts theoretisch inzicht beteekenen kan, waarvan Rom. 7 : 22 spreekt, maar onder de heerschappij der wet in den zin van Paulus slechts „das aus den mit einander streitenden Elementen jener Einsicht und der Selbstanklage zusammengesetzte Bewusstsein das Rom. 7 : 14 ff. geschildert ist", zoo is de betuiging nooit anders dan συνειδήσει ἀγαθῇ voor God gewandeld te hebben, in den mond van Paulus, vooral voor wetgeleerden onbegrijpelijk". Paulus wil klaarblijkelijk alleen aanduiden dat hij zich overeenkomstig de uitspraken van zijn zedelijk verplichtingsbewustzijn heeft gedragen. Omdat hij vòòr zijne bekeering het standpunt waarop hij stond voor waar en recht hield, moest hij hetgeen uit zijne overtuiging voortvloeide als zedelijk goed beschouwen. Hij vervolgde dus de Christenen omdat hij meende het te moeten doen, en wat hij ook als Apostel van Jezus Christus en als Apostel der Heidenen mocht hebben volvoerd, hij had niets anders gedaan dan zijn plicht, hij was ten volle overtuigd overeenkomstig Gods wil te hebben gehandeld. Waarvan men hem dan ook beschuldigen, hoe fel men hem vervolgen mocht, hij staat pal in de zekerheid van met een volkomen goed geweten voor God gewandeld te hebben tot op dezen dag; van het goed recht zijner zaak is hij ten stelligste overtuigd. Dit wil hij de vergaderden doen gevoelen en het is zeer twijfelachtig of zij niet in staat waren zijne bedoeling te vatten.

Gebelgd over de aanmatiging van den gevangene[1]), gaf

1) Kuinoel 741: „Bilem movebat pontificis, hominis fastuosi, Pauli

de overpriester Ananias dengenen die bij hem stonden [1]) bevel dat zij Paulus op den mond zouden slaan. Of dit bevel ten uitvoer gebracht is laat zich niet bepalen. Sommigen meenen dat het wel is geschied, omdat Lukas het tegengestelde niet bericht. Anderen zijn van gevoelen dat de schrijver het wil doen voorkomen alsof Paulus, door oogenblikkelijk wederom het woord te nemen, deze mishandeling heeft afgewend. Hoe dit zij, over dit bevel ten diepste verontwaardigd, voegde de Apostel Ananias deze woorden toe: „God zal u slaan, gij gewitte wand! Zit gij om mij te oordeelen naar de wet en beveelt gij tegen de wet dat men mij slaan zal?" Deze profetische aankondiging van de goddelijke straf die, volgens de wet der vergelding, den overpriester later treffen zou (Ananias is in den Joodschen oorlog door Sicariërs gedood, Jos. Bell. II. 17. 9), heeft bij velen in den mond van den Apostel van Jezus bevreemding verwekt. „Ubi est", vroeg reeds Hieronymus, „ubi est illa patientia Salvatoris, qui quasi agnus ductus ad victimam non aperuit os suum, sed clementer loquitur verberanti: si male locutus, argue de malo, si autem bene, quid me caedis"? De auteur der Handelingen heeft hier, volgens Baur, het verhoor van

---

vultus constantia, offendebat eum quod Paulus non captaret Synedrorum benevolentiam, sed statim orationis initio innocentiam suam ingenue professus crat; aegre ferebat, quod Paulus sub tutela tribuni militum, et ut civis Romanus vinculis libertus erat."

1) Zij die dezen last ontvingen, waren, naar de gewone opvatting, dienaars van den raad. v. Hengel vermoedt dat het anderen geweest zijn, omdat vs. 4 niet van de dienaars gesproken wordt, maar οἱ παρεστῶτες nog eens voorkomen.

Jezus voor den Joodschen raad voor oogen „Aber wie unähnlich", schrijft hij „erscheint der Apostel dem Bilde dessen, der in ihm lebte"? „Men moge", meent Straatman, „den driftigen uitval des Apostels willen vergoelijken met het onverwachte van den toegebrachten slag of door de pijn, welke de slag hem veroorzaakte, of met het vernederende der beleediging zelve, de apostel wordt daardoor niet verontschuldigd". Het valt voorzeker niet te ontkennen dat de uitval τοῖχε κεκονιαμένε [1]) tegen des Apostels eigene betuiging, 1 Kor. 4 : 12, „wij worden gescholden en wij zegenen, wij worden vervolgd en wij verdragen" indruischt; toch is eene uitspraak als deze uit het heftig temperament van den Apostel en de fiere verontwaardiging, die het gegeven bevel bij hem moest te weeg brengen, volkomen te verklaren. Beschouwde hij Ananias bovendien niet als den hoogepriester, die aan het hoofd van het Sanhedrin stond, maar als een gemeenen handlanger van zijne vervolgers, die van de omstanders eigendunkelijk vorderde dat zij een daad van ruw geweld tegen den gevangene zouden plegen, zijne handelwijze moet in dit geval te natuurlijker voorkomen. De uitdrukking verliest tevens veel van hare hardheid, indien men in het oog houdt dat hier, gelijk uit Τύπτειν σε μέλλει ὁ θεός duidelijk blijkt, niet van eene verwensching sprake is, maar van eene plechtige aankondiging van de rechtvaardige vergelding die Ananias te wachten stond. Daar de woorden: „Zit gij om mij te oordee-

---

1) τοῖχε κεκ., „wo der reine Glans des oberflächlichen Anstrichs und der innere Bestand aus schmutzigen Lehm einen Contrast bilden." Lechler u. Gerok. Lange's Bibelw.

len naar de wet, en beveelt gij tegen de wet dat men mij slaan zal?" wilde de Apostel niet, gelijk Schneckenburger meent (S. 143), te kennen geven dat hij verlangde gestreng naar de wet te worden geoordeeld, maar alleen er op wijzen dat hij, die gereed stond hem naar den eisch der Mozaische wet te vonnissen, zich zelf aan wetsovertreding schuldig maakte. 1) In elk geval pleit de eigenaardigheid der uitdrukking voor hare oorspronkelijkheid en voor die van het geheele verhaal. Iemand die later schreef en verdichtend te werk ging zou, gelijk Neander terecht opmerkt, bezwaarlijk Paulus de woorden Hoofdst. 23 : 3 in den mond hebben gelegd. Zelfs Zeller, die dit voor waarschijnlijk houdt, acht het wel mogelijk dat de schrijver der Handelingen de overlevering van het heftige antwoord des Apostels vs. 3 reeds gevonden heeft en dat hij zich nu, om Paulus in dit opzicht te rechtvaardigen, van eene zeker niet geloofwaardige uitvlucht bediend heeft.

Toen vervolgens zij die daarbij stonden, over zijne stoute taal verbaasd, tot hem zeiden: „Scheldt gij τὸν ἀρχιερέα τοῦ θεοῦ (scheldt gij den man die overpriester Gods is, of die tot de klasse van Gods overpriesters behoort)," luidde het antwoord van Paulus: „Ik wist niet, broeders! dat hij ἀρχιερεύς is, want er staat geschreven: Een overste uws volks zult gij niet vloeken." Dat de Apostel dit werkelijk niet geweten heeft, is niet waarschijnlijk, indien wij aan eene geregelde vergadering van het Sanhedrin hebben te denken waarin de hoogepriester het voorzitterschap be-

---

1) De Mozaïsche wet beval den beschuldigde te ondervragen en zijne zaak nauwkeurig te onderzoeken. Deut. 1 : 16 en vervl. vgl. Joh. 7 : 51.

kleedde. Een oud-leerling van Gamaliël was voorzeker te goed met de orde van zaken bekend om den hoogepriester niet aan zijn ambtskleeding en zitplaats te kunnen herkennen. Allerlei pogingen heeft men in het werk gesteld om aantewijzen dat de gesproken woorden met de waarheid overeenkomen. Sommige meenen, in strijd met vs. 1 (ἀτενίσας τῷ συνεδρίῳ), dat Paulus den hoogepriester niet aangezien en dus niet geweten heeft van wien het bevel om hem te slaan was uitgegaan; in vs. 3 ligt echter duidelijk opgesloten dat de woorden tot den ἀρχιερεύς Ananias gericht zijn. Anderen denken dat Paulus Ananias daarom niet als hoogepriester wilde erkennen, omdat hij zich de waardigheid door geld had verschaft; dit neemt niet weg dat de Apostel geene onwetendheid mocht betuigen omtrent de betrekking welke hij bekleedde. Ook de beteekenis van οὐκ ᾔδειν heeft men te hulp geroepen om tot een gewenscht resultaat te geraken, door die woorden te laten beteekenen òf: „Ik kan dien man niet als hoogepriester erkennen", òf „ik bedacht niet dat die man de hoogepriester was". [1]) Volgens Neander geeft de uitdrukking zelve te kennen dat Paulus, in oogenblikkelijke verlegenheid, berouw gevoelende over zijne hartstochtelijkheid, slechts eene verontschuldiging zocht en dat de woorden, zooals ook de toehoorders moesten erkennen, nicht so zu pressen sind, eene verklaring waarvan Baumgarten schrijft: „wir hatten erwartet, den Apostel

1) Willekeuriger Lange Apost. Zeitalter II. p. 304. „Juist omdat geschreven staat: gij zult den overste van uw volk niet vloeken, en gij den Hoogepriester van ons volk (Christus) vervloekt hebt, daarom wist ik niet dat deze een hoogepriester was.

hier zu sehen in der Ausrüstung des heiligen Geistes, in der heiligen hohen Würde eines Propheten Gottes, und nach solcher Auffassung unserer Erzählung sinkt uns Paulus Angesichts des jüdischen Synedriums und des römischen Tribuns herab auf den Standpunkt der Leidenschaftlichkeit, der Reue, der Verlegenheit, der Lüge". Vele nieuwere exegeten, als Heinrichs, Meyer e. a. hebben, op het voetspoor van anderen, de verontschuldiging als ironie opgevat; Paulus zoude dan bedoeld hebben: „een man, die zich zoo onheilig en gemeen aanstelt, kan ik niet voor den hoogepriester houden". Men heeft tegen deze verklaring in het midden gebracht, en naar onze meening terecht, dat de gedachte aan ironie hier niet voor de hand ligt, dat zij veeleer door het ernstige ἀδελφοί en het beroep op eene plaats uit de Heilige Schrift wordt buiten gesloten. „Der Ton und die Gesten", schrijft Oertel hiertegen S. 52, „mit denen die Worte gesprochen wurden, unterstützten, wie häufig bei ironischer Wendung der Rede, das Verständniss; das Wort traf den Hohenpriester mit seiner Bitterkeit, nicht die übrigen Mitglieder der Versammlung, die er gerade einer anderen Gesinnung von seiner Seite mit dem ἀδελφοί versichert, und jedenfalls passt es besser, eine Stelle der heiligen Schrift zur Begründung eines ironisch gemeinten Satzes, als einer offenbaren Lüge angeführt zu finden". Onzes inziens kan men eerst dan den toon en de gesten beoordeelen, wanneer vastgesteld is hoe de uitdrukking moet verklaard worden, niet uit den toon en de gesten, waarvan niets bekend is, tot het ironisch karakter van het gezegde besluiten. Tot wie ook gericht, het ernstige, „broeders!" past niet bij het volgende οὐκ

ᾔδειν enz. dat onwaarheid blijft, hoe ernstig en heilig de ironie ook zijn moge die men daarin vinden wil[1]). De laatste opmerking is bovendien alleen van belang als men genoodzaakt is tusschen leugen en ironie eene keuze te doen. In beide gevallen gaat men van de onderstelling uit dat in het verhaal van den hoogepriester sprake is. Zoo lang men dit aanneemt is het echter, onzes inziens, onmogelijk den Apostel vrijtepleiten en tevens den juisten zin der uitspraak te doen gelden. Denken wij evenwel niet aan eene geregelde, plechtige zitting van het Sanhedrin, maar aan eene ongeordende samenkomst of samenscholing van overheidspersonen, waarbij zich misschien enkele andere Joden hadden aangesloten, dan is de verontschuldiging van Paulus geheel passend en met de waarheid in overeenstemming. Aan de handhaving der orde viel niet te denken; er was geen hoogepriester aanwezig die de vergadering leidde; de overpriester Ananias gaf eigendunkelijk bevel den gevangene op den mond te slaan; er is derhalve geen bezwaar om aantenemen dat Paulus den man niet heeft gekend, wiens daad van ruw geweld een billijke verontwaardiging in hem verwekte.

---

1) Lange Bibelw.: „Daher empfehlt sich am ehesten die Auffassung: ich wusste nicht d. h. ich konnte nicht denken, dass er der Hohepriester sei, nämlich weil er so unpriesterlich, so unwürdig eines Hohenpriesters handelte. (Calvin, Heinrichs, Baumg. Meyer). Der letztere nennt es Ironie, es ist aber der bitterste Ernst.” οὐκ ᾔδειν beteekent niet: ik konde niet denken; maar ook al mocht men er dit door verstaan, Paulus kon zeer goed denken dat Ananias de hoogepriester was, al handelde hij nog zoo gemeen. Had hij willen te kennen geven, dat hij hem zijn naam en waardigheid onwaardig keurde, hij had zich anders moeten uitdrukken.

Gelijk van Hengel zeer juist doet opmerken, strekt de door Paulus aangehaalde plaats uit het O. T. om deze opvatting te steunen. Noch in den Hebreeuwschen tekst, Exod. 22:28, noch in de Alexandrijnsche vertaling (καὶ ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σοῦ οὐ κακῶς ἐρεῖς), welke letterlijk door den Apostel is overgenomen, gaat het artikel aan het naamwoord vooraf. Uit het eerste gedeelte van het vers, dat met het tweede paralel loopt (θεούς οὐ κακολογήσεις), blijkt dat bij ἄρχοντα niet aan een bepaald overheidspersoon, maar aan overheden in het algemeen moet gedacht worden. Als hij de wet aanhaalt bedoelt Paulus dus ook ieder die in hoogheid gesteld is. „Maar wie gevoelt nu niet," schrijft van Hengel, „dat deze Bijbelplaats veel te flaauw is, wanneer zij op het vloeken van den onvergelijkelijken staatspersoon, den Hoogepriester slaan moet? Wie zou het oorbaar achten, dat Paulus dien eenigen met de overheden der Joden in het algemeen gelijk heeft gesteld, door op zijne verontschuldiging: „Ik wist niet dat hij de hoogepriester is," aanstonds te laten volgen: „Een overste uws volks zult gij niet vloeken?" Ja, hoe kan het bij hem opkomen, het misdadige, waaraan men zich schuldig maakte, wanneer men dezen vloekte, als liep dit bij allen niet van zelf in het oog, nog te gaan betoogen met het geschrevene in het O. T.?" Duidelijk blijkt derhalve, dat wij bij ἀρχιερεύς niet aan den hoogepriester te denken hebben en tevens dat in de woorden van den Apostel deze bedoeling ligt opgesloten: „Had ik geweten dat hij overpriester was ik zou hem niet gesmaad hebben, want de Schrift verbiedt een overste des volks te vloeken."

Lukas bericht verder dat Paulus, wetende dat het éene

gedeelte van den raad bestond uit Sadduceërs en het andere uit Farizeërs, in den raad uitriep: „mannen broeders! ik ben een Farizeër, een zoon van Farizeërs, wegens de hoop en de opstanding der dooden sta ik terecht." [1]). De nieuwere kritiek vindt deze woorden in den mond van Paulus misplaatst en gebruikt hen als een argument tegen het historisch karakter der Handelingen. Volgens haar moeten de pogingen welke de apologetiek heeft aangewend om de zaak in het reine te brengen op twee methoden van verdediging teruggebracht worden (Overbeck). Of zij beperkt willekeurig de verklaring Φαρισαῖός εἰμι, terwijl zij haren inhoud tot eene belijdenis van het geloof aan de opstanding zoekt te reduceeren, òf zij construeert een Farizeïsme, dat zich geheel oplost in de antithese tegen de loochening van de opstanding, van de zijde der Sadduceërs, en brengt de tegenstelling dezer partijen op de meest algemeene, ledige en de tradities der geschiedenis eenvoudig ter zijde stellende, abstracties terug. Aan de andere zijde beweert men (Lekebusch) dat de nieuwere kritiek, die op deze plaats zoo groot gewicht legt, hier meer dan op eenig ander punt het verwijt der „Befangenheit" verdient. De zaak is deze. Paulus zegt, om het farizeesch gedeelte van den raad voor zich te winnen: „Ik ben een Farizeër, een zoon van Farizeërs!" Hoe kon Paulus dat, vraagt men,

---

1) Meestal neemt men ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν vereenigd: hoop van de (op de) opstanding (Bengel, Baumgarten, Meyer). Anderen vatten het op alsof het des Apostels bedoeling geweest is te zeggen: ik sta terecht wegens de hoop op verlossing, de messiaansche belofte, die aan Israël gegeven is, en wegens de opstanding der dooden.

ook slechts met een schijn van waarheid, beweren? „Hij was wel een Farizeër geweest", schrijft Zeller, „maar was hij ook toen nog een Farizeër? Hij, die tegen den grondslag der Joodsche orthodoxie, de gehoorzaamheid aan de wet, onophoudelijk te velde trok? Een Israëliet konde Paulus zich wel noemen, gelijk hij dit doet op eene plaats die den schrijver misschien voor oogen gezweefd heeft, Rom. 11 : 1, want deze naam ziet allereerst op de afstamming, maar een Farizeër nooit, want dit is de aanduiding der godsdienstige belijdenis. Is het te gelooven dat een Paulus zich schuldig gemaakt heeft aan zulk een onverholen verloochening van zijne godsdienstige overtuiging, aan zulk eene huichelarij, waarbij die van Petrus te Antiochië, welke hij zoo streng berispte, inderdaad niets te beteekenen had?" [1]) De gemaakte beperking is willekeurig. Zeker is het dat door het woord „Farizeër" iemand wordt aangeduid die, in onderscheiding van de Sadduceërs en Esseërs, tot de secte der Farizeërs behoort, dat hiermede derhalve iemands godsdienstige overtuiging wordt gekenmerkt. Doch hetzelfde geldt van het woord Israëliet. Een Israëliet is iemand die tot het volk Israël behoort. Doch de kinderen Israëls belijden denzelfden godsdienst, iemand die den godsdienst van Israël niet als den zijnen erkent, is geen Israëliet. Zegt men dus van iemand dat hij een

---

1) Straatman bl. 295: „Maar men vergete vooral niet dat de Apostel der Heidenen, dien wij uit zijne geschriften kennen, zich zelven niet voor een Farizeër kon uitgeven, zonder zijne heilige overtuiging te verzaken, zijn geweten geweld aan te doen, en zich zelven en zijn evangelie in het aangezicht te slaan."

Israëliet is, dan wordt hierdoor tevens zijne godsdienstige overtuiging gekarakteriseerd. Wil men nu deze begrippen scheiden en beweren dat Paulus, door te schrijven, Rom. 11 : 1: „ik ben een Israëliet", niets omtrent zijne godsdienstige begrippen bepaalde, maar alleen op zijne afstamming wees, welnu er is geen bezwaar om aantenemen dat de Apostel ook Hand. 23 : 6 alleen op zijne afstamming uit de Farizeërs de aandacht heeft willen vestigen. Dat dit de bedoeling van Paulus geweest is, wordt tevens door het volgende: *υἱὸς Φαρισαίων* waarschijnlijk gemaakt. Aantenemen dat hij, door te zeggen: „ik ben een Farizeër", de eenheid van zijne overtuiging met die van zijne vroegere geloofsgenooten heeft willen te kennen geven, ligt niet voor de hand, aangezien de leden van het Sanhedrin mogen geacht worden te hebben geweten dat Paulus, wat zijne beginselen betrof, niet een Farizeër was, maar de Apostel van Jezus Christus.

Bijzonderen nadruk heeft men gelegd op het beweren dat de uitspraak: *περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι* in strijd is met de waarheidsliefde van den Apostel. [1]) „Paulus wist zeer goed", schrijft bijv. Straatman bl. 294, „dat hij niet wel beweren kon, dat de hope en het geloof aan de opstanding der dooden de oorzaak waren van zijn gevangenneming. De opstanding der dooden had met zijne zaak niets uit te staan. De aanklacht tegen hem luidde geheel anders, en wie zijne handigheid prijzen wil, zij daarbij eerlijk genoeg om te erkennen, dat de handigheid althans ditmaal de waarheidsliefde bedroog."

1) Vgl. Baur S. 232; Zeller S. 281; Schneckb. S. 144.; Neander S. 377.

Om de juistheid dezer opmerking te beoordeelen, moeten wij vooral het oog gevestigd houden op de omstandigheden waarin deze woorden werden gesproken. Paulus had duidelijk ingezien dat hij, door op den weg dien hij (vs. 1) had ingeslagen voorttegaan, zijn doel niet zoude bereiken. Indien hij nog op eene billijke bejegening van zijn persoon en eene onpartijdige bespreking en beoordeeling van zijne zaak mocht gehoopt hebben, had de handelwijze van Ananias zijne verwachting weldra den bodem ingeslagen. Hij moest thans naar een middel zoeken om zich te redden. Het ééne gedeelte van den raad bestond uit Sadduceërs en het andere uit Farizeërs; om de laatste gunstig jegens hem te stemmen, had hij reeds van zijne afkomst melding gemaakt. Doch er was meer. Bestond er niet een punt van verschil tusschen de aanhangers der beide secten, waarin de Apostel met zijne vroegere geloofsgenooten overeenkwam? De Sadduceërs loochenden niet alleen het bestaan van engelen en geesten maar geloofden evenmin aan de opstanding der dooden; de Farizeërs daarentegen beleden beide. Èn op de overeenkomst die er tusschen hem en de Farizeërs bestond, èn op het verschil, dat er tusschen beider overtuiging en die der andere secte op dit punt was te vinden, wenschte nu de Apostel de aandacht te vestigen en alzoo eene poging te wagen om, zoo mogelijk, het farizeesche gedeelte van den raad voor zich te winnen en tegen de andere partij in het harnas te jagen. Hiertoe moest hij zijne zaak zoo voorstellen dat het punt van overeenstemming en verschil duidelijk in het licht trad. Zonder de waarheid in het aangezicht te slaan kon hij dit doen, en hij deed het door de oorzaak van

zijne verschijning voor den raad op de hoop en de opstanding der dooden terugtebrengen. Oppervlakkig beschouwd staat, wel is waar, dit denkbeeld niet in betrekking met de tegen hem ingebrachte beschuldiging dat hij overal leerde tegen het volk, de wet en den tempel, uit den samenhang van het Paulinisch gedachtensysteem laat zich evenwel volkomen begrijpen hoe de Apostel er toe gekomen is, met het oog op het doel dat hij zich voorstelde, het punt van geschil zoo te bepalen. Het geloof aan de opstanding der dooden in het algemeen is, volgens hem, de voorwaarde van het geloof aan de opstanding van den Heer Jezus Christus (1 Kor. XV : 13. Indien er geen opstanding van dooden is, zoo is Christus ook niet opgewekt). Deze opstanding wordt in zijne prediking met den meesten nadruk op den voorgrond gesteld; geheel het Evangelie stond en viel, in zijne schatting, met de erkenning van dit ontwijfelbaar feit (v. Oosterzee, de Theologie des N. V. bl. 227). In de consequentie van dat Evangelie en zijne verhouding tot de wet lag de grond van de vervolging, welke hij van de zijde der Joden ondervond. Gaf Paulus derhalve te kennen dat hij wegens de hoop en de opstanding der dooden voor het Sanhedrin terecht stond, dan deed hij niets anders dan de oorzaak van den haat dien men hem toedroeg voorstellen in een' vorm, die op dat oogenblik het geschiktst voorkwam, zonder daarom van de zaak eene onware voorstelling te geven. Hoe men nu verder die handelwijze wil beoordeelen [1]), of men haar als sluwheid, gevatheid of handigheid wil karakteriseeren,

1) Neander noemt haar: „gebruik van het divide et impera in goeden

dan wel den Apostel van gebrek aan moed wil beschuldigen, aan de schrandere poging om zich te redden heeft hij, tegenover de leden van het Sanhedrin, die wisten dat zij niet Saulus den Tarser maar den christenapostel Paulus voór zich hadden, zijne liefde voor de waarheid niet ten offer gebracht

---

zin", S. 376; Trip. S. 256: „dialektische Gewandtheit"; Döllinger S. 76: „kluge Berechnung"; Baumg. II. S. 198 antwoordt met Hofmann (Weissag. und Erfüllung I. 29.) op de vraag: „Ist dieses, was P. in die Versammlung hineinruft ein göttliches Wort, oder ein Wort der Klugheit? es ist Beides, der Geist lehret ihn die kluge Rede".

HOOFDSTUK II.

Paulus te Cesarea.

---

§ 1.

DE HAAT DER JODEN.

Welke bedenkingen de Tubingsche kritiek ook heeft ingebracht tegen de geloofwaardigheid van hetgeen Lukas omtrent het verblijf van den Apostel Paulus te Cesarea bericht, zijne tweejarige gevangenschap aldaar stond voor haar onomstootelijk vast. Zoo o. a. bij Zeller. De toespraken draaien zich, volgens hem, om éen en hetzelfde punt, nam. dat Paulus een trouw aanhanger van den Joodschen godsdienst is, en dat hij slechts de vervulling predikt van het Messiasgeloof der Vaderen. Opmerkelijk is de eenparigheid waarmede de Apostel in alle instanties onschuldig verklaard wordt. Van de ware beschuldiging, die zijne inhechtenisneming heeft veroorzaakt, is te Cesarea geen sprake meer. De geheele schildering der Handelingen is, altijd volgens Zeller, bijzonder geschikt om zijn onschuld, zelfs van het standpunt der strengste Judaïsten, in het helderste licht te plaatsen; of zij echter historisch nauwkeurig is mogen wij, zoo gaat hij voort, niettegen-

staande vele als uit het leven gegrepen trekken, reeds daarom in twijfel trekken, omdat de onderscheidene redevoeringen in stijl en vorm onloochenbaar uit één en dezelfde pen zijn gevloeid en geen spoor van den eigenaardigen schrijftrant des Apostels vertoonen. In hoeverre het geheele verhaal van de gevangenschap en het verhoor van Paulus door deze bedenkingen wordt getroffen, laat zich, volgens hem, niet nauwkeurig bepalen, toch zou, zoo schrijft hij S. 289, in elk geval, een onjuist vermoeden van den vervaardiger omtrent de gronden voor de langdurige gevangenschap van Paulus te Cesarea het feit zelf, tot welks verdichting geene voldoende beweegredenen zijn te vinden, niet omverstooten.

Straatman is tegen deze verklaring te velde getrokken en vindt hier, bij het ernstig streven om streng en onpartijdig te onderzoeken, wederom het gebonden zijn aan het gezag der Handelingen, dat hij als de zwakheid der Tubingsche school veroordeelt. Volgens hem houdt Zeller, die niet voor de verhalen van Lukas in de bres wil springen, alleen daarom het tweejarig verblijf te Cesarea vast, omdat hij geen reden voor de verdichting ziet, m. a. w. omdat hij nog niet heeft beproefd, of er nog niet in is geslaagd de ware historie der laatste levensjaren van Paulus te vinden. Zoodra het echt geschiedkundig beloop te voorschijn komt valt, meent hij, dat argument oogenblikkelijk weg. Hij zelf houdt die tweejarige gevangenschap voor onhistorisch en het bericht der Handelingen daaromtrent voor een gedeelte van een roman, die sedert een reeks van eeuwen voor millioenen geloovigen als onaantastbare geschiedenis geldt.

Het hoofdargument, waarop Straatman zijn ontkenning bouwt, is ontleend aan de houding die het Joodsche volk en met name de Joodsche raad tegen den gevangen Paulus heeft aangenomen. Paulus blijft in banden omdat èn Felix èn Festus het van belang achten de Joden te vriend te houden, en vooral de eerste weet dat loslating van den gevangene hem de onverzoenlijke vijandschap der Joden zal berokkenen. Alleen de vrees voor de Joden doet hem voor de vrijlating van den Apostel terugdeinzen (299). De haat der Joden is de sleutel die ons de handelwijze van den landvoogd Festus verklaart. Neemt dien haat weg, en het gedrag van Festus heeft allen zin en beteekenis (bl. 302), de tweejarige gevangenschap te Cesarea haar recht van bestaan verloren (bl. 300). Met dien haat tegen de Christenen staat of valt het gansche rechtsgeding (bl. 297), en die haat is volgens Straatman, ten eenenmale onhistorisch.

Om de juistheid van dit gevoelen te beoordeelen, komt het ons gepast voor allereerst deze twee vragen te beantwoorden: *a.* Welke is, gedurende het apostolisch tijdvak, de verhouding tusschen de Joden en de Christenen in het algemeen? *b.* Welke is de verhouding tusschen de Joden en den Apostel Paulus in het bijzonder?

A. Welke is, gedurende het apostolisch tijdvak, de verhouding tusschen de Joden en de Christenen in het algemeen?

Gedachtig aan het bevel van hun meester, om in zijnen Naam bekeering en vergeving van zonden te prediken, be-

ginnende van Jerusalem (Luk. 24 : 47), bleven de Apostelen, volgens het boek der Handelingen, niet alleen tusschen de hemelvaart van Jezus en het Pinksterfeest, maar ook geruimen tijd daarna bestendig in Palestina's hoofdstad werkzaam. Hunne prediking van den gekruisigden Messias vond onder de Joden zoowel ingang als tegenwerking. Reeds op het Pinksterfeest waren er drieduizend, die het woord van Petrus aannamen en gedoopt werden; het getal leerlingen te Jerusalem vermeerderde zeer; dagelijks deed de Heer aan de gemeente toe die behouden werden. Blijkt reeds hieruit dat de Joden in den beginne geene krachtige maatregelen namen om den voortgang der Christelijke denkbeelden te stuiten, en zich dus niet vijandig tegenover de volgelingen van Jezus plaatsten, Lukas bericht zelfs dat de geloovigen in gunst waren bij het geheele volk. De eerste tegenstand dien de Apostelen ontmoetten, is, naar het schijnt, uitgegaan van de secte der Sadduceërs; voornamelijk door hun toedoen werden eerst Petrus en Johannes en daarna al de Apostelen gevangen genomen (Hoofdst. 4 : 1 en vervl.). Later ontstond er tegen de Christenen eene hevige vervolging, die met den marteldood van Stephanus een aanvang nam, en tengevolge waarvan allen, behalve de Apostelen, verstrooid werden door de landen van Judea en Samaria. Hun vurigste tegenstander was een Farizeër, Saulus genaamd, die in fanatieke opgewondenheid tegen de gemeente woedde, de huizen binnendrong, mannen en vrouwen meêsleepte en hen in de gevangenis overleverde. Overal waarheen de geloovigen gevlucht waren, tot Fenicië, Cyprus en Antiochië, werd het Evangelie verkondigd. Uit het weinige dat Lukas

hieromtrent mededeelt, blijkt niet dat zij eenigen tegenstand van de Joden ondervonden. Ook in Jerusalem worden weldra wederom leerlingen gevonden (Hoofdst. 9 : 26), terwijl wij uit Hoofdst. 9 : 31 vernemen, dat de gemeente door geheel Judea en Galilea en Samaria zich in den vrede mocht verblijden. Voor het overige bevatten de Handelingen geene nadere aanwijzing omtrent de verhouding waarin, na dien tijd, de Joden tot de Christenen stonden. Alleen volgt uit Hoofdst. 12 : 3, waar het behagen, dat de Joden schepten in den dood van Jakobus, den broeder van Johannes, koning Herodes het plan doet vormen om ook Petrus gevangen te nemen, dat er nog velen van hen jegens de Christenen vijandig gezind waren.

Uit dit beknopt overzicht blijkt duidelijk dat, volgens de Handelingen, de goede verstandhouding, die er in het algemeen tusschen de Joden en de Christenen in Palestina, gedurende het apostolisch tijdvak bestond, niet onafgebroken heeft voortgeduurd en herhaaldelijk voor eene vijandige verhouding heeft plaats gemaakt.

Het is echter de vraag of de berichten van Lukas geloofwaardig zijn en de feiten waarop onze conclusie rust voor historisch mogen gehouden worden. Die feiten zijn:

a. de gevangenschap van Petrus en Johannes, Hoofdst. 4 : 3 en vervl.

b. de gevangenneming der apostelen, Hoofdst. 5 : 17.

c. de marteldood van Stephanus.

d. de vervolging, waaraan Saulus deelgenomen heeft, Hoofdst. 8 : 1 en vervl.

e. het behagen dat de Joden scheppen in den dood van Jakobus, Hoofdst. 12 : 3.

Om tot ons doel te geraken moet dus onderzocht worden of er bezwaren bestaan om aantenemen dat dit alles werkelijk heeft plaats gehad. Vooraf doen wij opmerken dat de stelling „tusschen de Joden en Christenen in Palestina heeft in het apostolisch tijdvak voortdurend eene goede verstandhouding geheerscht" gevallen is, zoo slechts is aangetoond dat één der genoemde berichten als geloofwaardig moet beschouwd worden.

a. Gevangenneming van Petrus en Johannes (Hoofdst. 4:3 en vervl.), *b.* die van alle Apostelen (Hoofdst. 5:17). Petrus en Johannes werden, terwijl zij na de genezing van den kreupele bezig waren tot het volk te spreken, overvallen door de priesters, den hoofdman des tempels en de Sadduceërs, die verstoord waren omdat zij het volk leerden en in Jezus de opstanding uit de dooden verkondigden. De discipelen werden gegrepen en tot den volgenden dag in bewaring gezet. Volgens Hand. 5:17 en 18 werden eveneens, ten gevolge van den nijd der Sadduceërs, alle Apostelen gevangen genomen.

Worden wij door de beschouwing der Tubinger godgeleerden gedrongen op deze twee mededeelingen tegelijk het oog te vestigen, het is hier de plaats niet om de bedenkingen te bespreken, die door hen zijn ingebracht tegen hetgeen Lukas bericht omtrent de omstandigheden, welke met de gevangenneming zelve in een zeker verband staan, als: de wonderen Hoofdst. 3:1 en vervl., 5:16, de houding van den Joodschen raad, de bevrijding van de Apostelen door een engel e. a. Wij vestigen thans enkel onze aandacht op de berichten Hoofdst. 4:1—3 en Hoofdst. 5:17 en 18. Hieruit blijkt dat de drijfveer van

den tegenstand, dien de Apostelen ondervonden, te zoeken is bij de secte der Sadduceërs. Wel wordt op de eerste plaats gesproken van de priesters en den hoofdman des tempels, die aan den overval tegen Johannes en Petrus deelnamen, en 5:17 van den hoogepriester, die met nijd tegen de Apostelen vervuld was, toch wil Lukas het, vgl. 4:2, doen voorkomen, alsof de vervolging van de Sadduceërs is uitgegaan. Deze ongunstige verhouding tusschen hen en de Christenen wordt voor onwaarschijnlijk gehouden (Baur I. 40, Zeller 138). De laatste schrijft: „Dagegen ist es der Pharisäer Gamaliël, die erste Auktorität seiner Parthei in jener Zeit, welcher durch seine Fürsprache die Apostel der drohenden Gefahr entzieht und die verhältnissmässig günstige Entscheidung des Synedriums answirkt. Dieser Sachverhalt ist aber gar nicht wahrscheinlich. Kurze Zeit vor unserem Ereigniss, beim Process Christi, sind es gerade die Pharisäer, welche seine Verurtheilung vorzugsweise betreiben (Mt. 27 : 62. vgl. 12 : 14; 21 : 45; 22 : 15), wie ja auch die reformatorische Polemik Jesu hauptsächlich gegen diese Parthei gerichtet ist. Ebenso ist es nach der Hinrichtung des Stephanus ein pharisäischer Eiferer, ein Schüler desselben Gamaliël, von welchem unserer Stelle zufolge der Rath zur Duldung ausging, der die Christenverfolgung im Auftrag der Jüdischen Oberbehörde in Judäa und über die Grenzen Judäas hinaus auf's Leidenschaftlichste betreibt (Apg. 8:1, 4; 9:1 f. 21; 22:5; Gal. 1:13 f. u. a. St.). Unmittelbar vor und nach unserem Vorfall erscheinen also die Pharisäer als die Hauptgegner des neuen Messias und seiner Anhänger. Ist es nun glaublich dass in der Zwischenzeit die Stellung der Partheien eine

ganz andere gewesen sei, die Sadducäer die Gegner, die Pharisäer die Beschützer der Christensekte?"

Wij hebben op het oogenblik niet de bescherming te bespreken, welke de Apostelen van Gamaliël ondervonden, noch de vervolging, die van een zijner leerlingen uitging, maar alleen op de vijandige houding der Sadduceërs onze aandacht te vestigen. Het door Zeller aangevoerde geeft niet den minsten grond haar als onhistorisch te beschouwen. Immers al waren de Farizeërs met doodelijken haat tegen Jezus vervuld, al hebben zij later getoond dezelfde gezindheid jegens zijne leerlingen te koesteren, al ware het dan ook bevreemdend dat zij hen in den beginne na den dood des Meesters een tijd lang met rust lieten en zelfs gunstig jegens hen gestemd waren, dit alles bewijst niets aangaande de ongeloofwaardigheid van hetgeen Lukas mededeelt omtrent de vijandelijkheden door de Sadduceërs tegen de Christenen gepleegd. Hunne vijandschap zou eerst dan bevreemdend kunnen heeten, indien zij, wat niet het geval is, vóór dien tijd tot Jezus en daarna tot zijne volgelingen in vriendschappelijke betrekking hadden gestaan.

Een ander bezwaar vindt Zeller in Hoofdst. 5 : 17 waar, volgens hem, beweerd wordt dat de hoogepriester, die de Apostelen in bewaring hielp nemen, tot de sekte der Sadduceërs behoorde. Noch Annas, noch Kajafas kunnen, zoo redeneert hij, Sadduceërs geweest zijn, want beide hebben in het proces tegen Christus aan het hoofd der Farizeërs gestaan; bovendien blijkt dit uit Jos. Ant. XX, 9, 1, waar als iets bijzonders van Ananias, den zoon van den hier bedoelden hoogepriester, vermeld wordt, dat

hij zich bij de Sadduceërs gevoegd had. Welnu, als de schrijver der Handelingen met de toedracht der zaak op de hoogte geweest was, zou hij Annas niet tot een Sadduceër gemaakt hebben; dat hij dit gedaan geeft, bewijst genoegzaam, dat zijn voorstelling op den naam van historie weinig aanspraak kan maken. Hand. 5:17 schrijft Lukas: „Ἀναστὰς δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ, ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων, ἐπλήσθησαν ζήλου." Volgt hieruit dat de hoogepriester tot de sekte der Sadduceërs behoort? Geenszins. Lukas vermeldt dat de hoogepriester opstond en met hem allen, die bij hem waren; dat die πάντες οἱ σὺν αὐτῷ, van de sekte der Sadduceërs waren, of de sekte der Sadduceërs uitmaakten; of de hoogepriester zelf tot die sekte behoorde, deelt hij niet mede (vgl. Meyer, Lange). In οἱ σὺν αὐτῷ ligt bovendien niet opgesloten dat zij met den hoogepriester als voortdurend vereenigd moeten beschouwd worden; ook een voorbijgaande verbintenis kan hiermede bedoeld zijn. De opmerking, door Zeller gemaakt, kan dus niet als een bezwaar tegen het historisch karakter van het bericht der Handelingen worden aangemerkt.

Brengt de door Gamaliël gegeven raad Baur tot het vermoeden dat de vijanden van Jezus, in den eersten tijd na zijn dood, zich weinig om zijne aanhangers bekommerden en het, toen deze in aantal toenamen, niet de moeite waardig achtten ernstige maatregelen tegen hen te nemen (I. 40), voor Zeller blijft er van de beide verhalen, na aftrek van hetgeen als ondenkbaar en onwaarschijnlijk moet ter zijde geschoven worden, alleen dit over: dat in den eersten tijd van de Jerusalemsche gemeente eerst Petrus en Johannes, daarna alle Apostelen voor den

Joodschen raad gedaagd, maar, nadat zij zich verantwoord hadden, de eerste maal met eene bedreiging, de tweede maal met eene tuchtiging ontslagen zijn. Beide houden echter de twee verhalen voor verschillende voorstellingen van dezelfde gebeurtenis. Het verschil dat er tusschen bestaat, is, volgens Zeller, volkomen „aus einer Steigerung der ersten Schilderung in der Zweiten" te verklaren. Welke overeenkomst er echter ook te bespeuren moge zijn, de gevangenneming van alle Apostelen eenigen tijd na die van Petrus en Johannes heeft niets onwaarschijnlijks. In plaats van aan de vermaning en bedreiging van het Sanhedrin gehoor te geven, gingen de Apostelen voort te spreken en te leeren in den Naam van Jezus; hunne prediking vond bij velen ingang, het getal hunner aanhangers vermeerderde dagelijks; is het te denken dat hunne tegenstanders dit zonder weêrzin hebben aangezien en geene pogingen aangewend hebben om aan dat verzet tegen het gezag van den hoogen raad een einde te maken? Is het wonder dat de Sadduceërs zich ergerden over de stoutmoedigheid der onaanzienlijke mannen, wier prediking van de opstanding van Christus (1:22; 4:33) hun een doorn in het oog was, en nogmaals trachtten den voortgang hunner zaak te stuiten?

Zeller gaat nog eene schrede verder en wijst op de vervolging tegen Petrus, waarvan gesproken wordt Hoofdst. 12. Hij vermoedt dat aan de verhalen Hoofdst. 4 en 5 een historische aanleiding ten grondslag ligt en, hoewel het nu, indien wij alleen deze verhalen bezaten, het natuurlijkst was die aanleiding te zoeken in den tijd, waarin deze haar plaatsen d. i. in de eerste jaren na Jezus' dood,

zoo bestaat er, volgens hem, nu wij in lateren tijd een factum ontdekken dat met de rest der verhalen, nadat zij ontdaan zijn van hetgeen onhistorisch of onwaarschijnlijk is, overeenkomt, geen grond om genoemde aanleiding ergens anders te zoeken. Het is daarom verreweg het waarschijnlijkst dat zij eene „Nachbildung” zijn van hetgeen in het 12e Hoofdst. wordt medegedeeld.

Vóór wij de juistheid van dit gevoelen erkennen, meenen wij te mogen vragen, niet alleen welke reden de schrijver der Handelingen heeft gehad, om in Hoofdst. 4 en 5 eene „Nachbildung” te geven van hetgeen hij in Hoofdst. 12 bericht, maar ook wat hem bewogen heeft eene daarvan zoo verschillende voorstelling te geven. Om te zijn waarvoor Zeller hen houdt, moeten de verhalen Hoofdst. 4 en 5 niet enkel na aftrek van het, volgens hem, onhistorische en onwaarschijnlijke, met het bericht Hoofdst. 12 overeenstemmen, ook in de voorstelling van het feit dient overeenkomst te bestaan, en zoo dit niet het geval is, mag vóór alles een duidelijke verklaring van het verschil worden geëischt. In Hoofdst. 12 wordt gesproken van Petrus alleen, in Hoofdst. 4 van Petrus en Johannes, in Hoofdst. 5 van alle Apostelen. Volgens Handelingen 12 wordt Petrus door een engel uit de gevangenis bevrijd, in Hoofdst. 4 is dit niet het geval. Zoowel in Hoofdst. 4 als 5 worden de Apostelen door den Joodschen raad verhoord, in Hoofdst. 12 is van een dergelijk verhoor geen sprake. De vervolgingen Hoofdst. 4 en 5 gaan voornamelijk van de Sadduceërs uit, de gevangenneming van Petrus Hoofdst. 12 wordt veroorzaakt door Herodes Agrippa I. Reeds onderscheid genoeg. Mag dat alles dan ook als onhistorisch en on-

waarschijnlijk beschouwd worden, het is hier de vraag waaruit in de onderscheidene voorstellingen dit verschil en wel juist dit verschil te verklaren? [1])

c. De marteldood van Stephanus, *d.* De vervolging waaraan Saulus deelgenomen heeft. Mogen wij ons, volgens Baur, niet beroemen bij het voorgaande op vasten historischen bodem te staan, „um so mehr," schrijft hij I. S. 45, „tritt uns nun aber, was die Apostelgeschichte auf diese so ideell gehaltene Scene folgen lässt, der Martyrertod des Stephanus und die mit ihm verbundene Christenverfolgung mit der Bedeutung geschichtlicher Realität entgegen." Het is aan geen twijfel onderhevig dat de polemiek van Stephanus tegen den nationalen cultus der Joden aanleiding gegeven heeft tot het uitbarsten van eene verbittering, waarvan hij zelf het slachtoffer geworden is (S. 66). De hevigste vervolger der Christenen is Saulus geweest, die hen met bedreiging en moord naar Damascus achtervolgde (S. 70, 204) en weldra de door Stephanus gebroken baan betreden heeft (S. 68). Evenzoo Zeller. Hoewel hij met Schneckenburger (S. 183) en Baur (S. 46) meent dat genoemde vervolging slechts de hellenistische geloovigen, die zich bij Stephanus aansloten, getroffen heeft (S. 154), de vervolging zelve staat bij hem historisch vast (S. 153). Saulus heeft daaraan deelgenomen (S. 200). Met den dood van Stephanus, „der hellste Punkt in der Geschichte des Christenthums vor Paulus" bevinden wij ons op on-

---

1) Vgl. Baumgarten, die Apostelgeschichte S. 108 ff.; Lechler, Das apost. u. nachap. Zeitalter S. 326 ff.; Renan, les Apôtres, Holl. vert. 139 en vervl.

loochenbaar historischen bodem (S. 146). Ook Straatman neemt aan dat de Christenen door de Joden en vooral door Saulus vervolgd zijn (bl. 30—33, 35 en 36). Meent hij dat de prediking des Evangelies, even als elders, ongetwijfeld ook te Jerusalem bij velen tegenstand gevonden en dikwijls twist zal veroorzaakt hebben (bl. 31), hij is van gevoelen dat de vervolging, waarin Saulus de hoofdrol vervuld heeft, van Jerusalem naar Damascus moet verplaatst worden. Verder leert, volgens hem, het onpartijdig onderzoek van de verhalen der Handelingen, dat alles wat wij daar aangaande Stephanus vermeld vinden ons verwijst naar het midden der tweede eeuw (bl. 68). Dit blijkt o. a. uit de opvatting des Christendoms, die in zijne woorden doorstraalt (bl. 66). Die opvatting van Stephanus, welke Joden- en Christendom vereenzelvigt en innerlijk tot één en denzelfden godsdienst maakt is, trots hare afwijking van de paulinische beginselen, eene vrucht dier beginselen (bl. 67). Stephanus is dus niet de voorlooper van Paulus, de man die het eerst vrijzinnige gevoelens aankleeft en uitspreekt, aan welke de Apostel der Heidenen slechts behoefde aanteknoopen; hij is, altijd volgens Straatman, eenvoudig een prediker der tweede eeuw na Christus die ons meldt, welke de uitslag geweest is van den verbitterden strijd, die een eeuw te voren in de dagen der Apostelen had gewoed.

Is een nauwkeurige toetsing en grondige wederlegging van deze zijne meening niet overbodig, op onzen weg ligt thans niet haar uitvoerig te bespreken. Wij vergenoegen ons met vasttestellen dat, volgens Straatman, de prediking van het Evangelie ongetwijfeld te Jerusalem bij velen tegen-

stand gevonden en dikwijls twist veroorzaakt heeft; dat de Christenen, al is het dan niet te Jeruzalem, dan toch elders door de Joden, ook door den Apostel Paulus, vóór zijne bekeering, zijn vervolgd. Alleen moeten wij doen opmerken dat er in de Handelingen van eene groote vervolging (διωγμὸς μέγας) [1]) sprake is, niet van eene, waarvan slechts enkele Christenen het slachtoffer werden.

e. Het behagen dat de Joden scheppen in den dood van Jacobus.

Het bericht van de terechtstelling van Jacobus, den broeder van Johannes (Hand. 12 : 2), dat zich niet uit het paralellisme met den dood van Paulus (vgl. Schneckenb. S. 158, 171, 213) laat verklaren, is, zonder twijfel, als geloofwaardig te beschouwen. „Diese Notiz war theils an und für sich ganz geignet von der Ueberlieferung bewahrt zu werden, theils zeigt sie auch in unserer Schrift zu wenig mythische Ausschmückung und Tendenz, als dass wir sie für unhistorisch halten könnten” (Zeller S. 144). „Die Erzählung van der Hinrichtung des Jacobus trägt ein ganz geschichtliches Gepräge” (Zeller S. 507). Hoewel ook Baur hiermede instemt en schrijft, dat „in jedem Falle von Herodes Agrippa ein Akt der Grausamkeit gegen die Gemeinde verübt wurde und, wie die Apostelgeschichte erzählt, damals der ältere Jacobus eines gewaltsamen Todes starb”, de opmerking 12 : 3, dat dit den Joden aangenaam was (ὅτι ἄρεστον ἐστὶν Ἰουδαίοις), meent hij op rekening van des schrijvers pragmatisme te moeten brengen. Hij houdt het

1) Vgl. Hausrath: „Paulus”, Holl. vert. bl. 18 en vervl.; Renan: les Ap., bl. 138 en vervl. 163 en vervl.

er voor dat een maatregel als deze bij het volk weinig bijval zal gevonden hebben. Tot staving van zijn gevoelen wijst hij op een geval, dat bij Flavius Josephus voorkomt, en juist het tegendeel schijnt te bewijzen. Antiq. XX. 9 verhaalt deze het volgende: „De jongere Ananus, de hoogepriester, iemand van een onstuimig karakter, liet, terwijl Festus overleden en zijn opvolger Albinus nog op reis was, Jacobus, den broeder van Jezus Christus, met eenige anderen voor een rechtbank stellen en daarna steenigen. De rechtschapenste bewoners van de stad en zij die nauwgezet waren op het punt der wetten, namen deze daad euvel op en zonden tot den koning met verzoek dat hij den hoogepriester zou verbieden zoo iets weder te doen. Eenigen van hen reisden Albinus te gemoet en hielden hem voor dat het Ananus niet geoorloofd was, zonder zijne voorkennis, gericht te houden. Albinus schreef aan Ananus een' toornigen brief en dreigde hem te zullen straffen. Maar ook Agrippa ontnam hem om die reden het hoogepriesterschap.”

Dit verhaal van Josephus nu bewijst, schrijft Baur (S. 183), duidelijk hoe onpopulair dergelijke vervolgingsmaatregelen waren en de conclusie ligt voor de hand dat, wanneer de door den hoogepriester Ananus uitgevoerde daad van geweld bij alle rechtschapene en goedgezinde inwoners van Jerusalem eene zoo algemeene ontevredenheid verwekte, en tot de door Josephus vermelde maatregelen leidde, wanneer zelfs de Romeinsche procurator Albinus meende tusschen beiden te moeten komen en koning Agrippa op denzelfden grond den hoogepriester van zijn ambt onzette, dat dit ook reeds, toen Herodes

Agrippa hetzelfde deed, door het volk minstens niet met grooten bijval opgenomen zal zijn, al dachten ook enkelen, die op den koning het meest invloed hadden, anders hierover.

Dat deze conclusie zoo voor de hand ligt meenen wij in twijfel te mogen trekken. Wij gelooven zelfs dat er geen genoegzame grond aanwezig is om uit de stemming van de rechtschapenste burgers van Jerusalem bij het ter doodbrengen van Jacobus den rechtvaardige, tot die van het volk bij de terechtstelling van Jacobus, den zoon van Zebedëus, te besluiten. De eerste wordt door Hegesippus als een Nazireër geschetst [1]), en werd, reeds bij zijn leven, de steun der volks bijgenaamd; in welke betrekking de tweede tot het volk stond is niet bekend. De eerste werd omgebracht omstreeks het jaar 61, de tweede in het jaar 44 na Chr. Wil men nu uit het eene geval tot het andere besluiten, dan zal men toch waarlijk eerst moeten aantoonen dat dit groote verschil in persoon en tijd niet in rekening moet gebracht worden, eerst moeten bewijzen dat er eene volmaakte overeenstemming bestond tusschen de tijdsomstandigheden waarin Jacobus de rechtvaardige en die waarin Jacobus, de broeder van Johannes, den marteldood ondergaan heeft. Hoe apocrief bovendien het verhaal van Hegesippus bij Eusebius Hist. Eccl. II. 23 ook luiden moge, welke onmiskenbare sporen van opsiering en verdichting het moge dragen, dat Jacobus door

---

1) Οὗτος δὲ ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ἅγιος ἦν. Οἶνον καὶ σίκερα οὐκ ἔπιεν, οὐδέ ἔμψυχον ἔφαγε. Ξυρὸν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ οὐκ ἀνέβη, ἔλαιον οὐκ ἠλείφατο καὶ βαλανείῳ οὐκ ἐχρήσατο. Heges. apud Eusebium, Hist. Eccl. II. 23.

de Joden is omgebracht mag daaruit als waarschijnlijk worden afgeleid. (Ἦν, schrijft hij, θόρυβος τῶν Ἰουδαίων καὶ γραμματέων καὶ Φαρισαίων λεγόντων, ὅτι κινδύνευει πᾶς ὁ λαὸς Ἰησοῦν τὸν Χριστόν προσδοκᾷν.) Het waren dezelfde Schriftgeleerden en Farizeërs die hem op de tinne des tempels stelden (ἔστησαν οὖν οἱ προειρημένοι γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι τόν Ἰάκωβον ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ναοῦ), dezelfde Schriftgeleerden en Farizeërs door wier toedoen hij gekruisigd werd (τότε πάλιν οἱ αὐτοὶ γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι προς ἀλλήλους ἔλεγον - - - ἀλλὰ ἀναβάντες καταβάλωμεν αὐτον.), hetwelk echter niet had kunnen plaats hebben, indien het volk zich eenparig daartegen verzet had. Het bericht van Josephus is hiermede niet in strijd. Gaat bij hem de vervolging uit van den Hoogepriester Ananus, zonder medewerking van den raad waarvoor hij Jacobus liet brengen (καθιζεί συνέδριον κριτῶν), konde hij zijn doel niet bereiken. Uit de omstandigheid dat de rechtschapenste bewoners der stad, alsmede zij, die nauwgezet op het punt der wet waren, deze daad euvel opnamen, blijkt dat niet alle inwoners van Jerusalem haar eenstemmig afkeurden, aangezien Josephus in dat geval niet van ὅσοὶ ἐδοκοῦν ἐπιεικεστάτοι τῶν παρὰ τήν πολίν εἶναι και τά περὶ τοὺς νόμους ἀκριβεῖς had behoeven te spreken. Er kan derhalve niets anders worden vastgesteld, dan dat de daad van den hoogepriester Ananus door een gedeelte van het volk euvel werd opgenomen, tengevolge waarvan hij uit zijne betrekking ontslagen is. Is hiermede echter niet bewezen dat koning Herodes Agrippa, zoo hij in dien tijd het bewind te Jerusalem in handen gehad en Jacobus, den broeder des Heeren, ter dood gebracht had zich inpopulair zou

gemaakt hebben, hoeveel te minder nog dat hij zich 17 à 18 jaren vroeger niet populair kon maken door Jacobus, den broeder van Johannes, te laten ombrengen. Er bestaat derhalve geen genoegzame grond het bericht, Handelingen 12 : 3, op rekening van des schrijvers pragmatisme te brengen en ongeloofwaardig te achten [1]).

Wij zien uit deze beschouwing dat er geen bezwaren bestaan om aantenemen dat de feiten, waarop wij ons boven beriepen, werkelijk hebben plaats gehad. Op grond hiervan mogen wij derhalve vaststellen dat de goede verstandhouding, die er in het algemeen tusschen de Joden en Christenen gedurende het apostolisch tijdvak bestond, niet onafgebroken heeft voortgeduurd en herhaaldelijk voor eene vijandige houding heeft plaats gemaakt.

Hieruit volgt dat een bericht van den schrijver der Handelingen, waarin hij spreekt van eene vervolging, door de Joden een Christen aangedaan, niet a priori voor ongeloofwaardig mag gehouden worden.

B. Welke is de verhouding tusschen de Joden en den Apostel Paulus in het bijzonder?

Hoewel door de prediking van Paulus, evenals door die der andere Apostelen, vele Joden voor het geloof werden gewonnen (vgl. bijv. Hand. 13 : 43; 14 : 1; 16 : 6), toch bracht zijn vurige zendingsijver ook hem menigmaal met

---

1) Vgl. Neander, Gesch. der Pfl. u. L. der apost. Kirche S. 142. Over het verhaal van Hegesippus Schwegler, das nachap. Zeitalter I. 136 ff. 343 ff.

zijne vorige geloofsgenooten in hevige botsing. Reeds te Damascus werd een aanslag op zijn leven gesmeed (Hand. 9 : 23, vgl. 2 Cor. 11 : 32); door den tegenstand der hellenistische Joden werd hij gedwongen ook Jerusalem te verlaten (Hand. 9 : 29, 30); toen hij met Barnabas in de synagoge te Antiochië in Pisidië optrad, verwekten de Joden zulk een storm van haat tegen hen, dat het hun onmogelijk werd langer daar te vertoeven (Hand. 13 : 45, vervl.). Te Iconium deden de ongeloovige Joden hun best de gemoederen der heidenen tegen hen in beweging te brengen (14 : 52). Aan hunnen snooden aanslag ontkomen werd Paulus door hen ook te Lystre vervolgd, doór hun toedoen aldaar gesteenigd en voor dood buiten de stad gesleept (14 : 19). Door het Joodsche fanatisme werd hij uit Thessalonika naar Beréa en van daar naar Athene verdreven (17 : 5 en vervl.). Ook in Corinthe moest hij voor den tegenstand en laster der Joden wijken en zich met zijne prediking tot de heidenen wenden (18 : 6); toen hij zich later van daar naar Jeruzalem wilde begeven, werd hij door het levensgevaar, dat hem van den kant der Joden bedreigde, genoodzaakt zijn weg over Macedonië en Troas te nemen (20 : 3).

Mogen wij hieruit opmaken dat de Joden, volgens de Handelingen der Apostelen, menigmaal vijandig tegen Paulus zijn opgetreden, het is niet noodig de bedenkingen nategaan, die door Baur, Zeller e. a. tegen de berichten van Lukas aangaande 's Apostels lotgevallen onder de Joden zijn in het midden gebracht. Het is ons thans niet te doen de geloofwaardigheid van elk dier mededeelingen in het bijzonder te vindiceeren, wij wenschen alleen vastte-

stellen, dat, volgens de Handelingen, de Joden herhaaldelijk den Apostel vervolgd en zich vijandig tegenover hem gesteld hebben. En dat Lukas, hoe willekeurig hij dan ook overigens de historische stof moge verwerkt en aan het doel van zijn schrijven dienstbaar moge gemaakt hebben, in dit opzicht, wat de algemeene verhouding tusschen de Joden en Paulus betreft, op geschiedkundigen bodem staat, kan door niemand met eenig recht tegengesproken en uit des Apostels eigene onverdachte geschriften ten duidelijkste aangetoond worden. (Vgl. o. a. Baur I. S. 220; Zeller S. 325, Hausrath bl. 46, 66, 136 etc.). Niet alleen schrijft hij, 1 Cor. 1 : 23, dat de gekruisigde Christus, dien hij predikt, den Joden een ergernis is (Ἰουδαίοις *μὲν σκάνδαλον*) maar voert ook, 2 Cor. 11 : 24, ten bewijze van het *ἐν θανατοῖς πολλάκις* aan, dat hij van de Joden vijf maal veertig slagen min één ontvangen heeft (*ὑπο* Ἰουδαίων *πεντάκις τεσσεράκοντα παρα μιαν ἔλαβον*). De stelling dat de Joden Paulus herhaaldelijk vervolgd hebben, is derhalve aan geen redelijken twijfel onderhevig.

Met het oog op het doel dat wij ons voorstellen, is het echter niet ongepast aantewijzen dat ook Straatman dit aanneemt. De eerste zendingsreis van Paulus werd, volgens hem, gekenmerkt door fellen tegenstand en bitteren haat van den kant der Joden (bl. 119). Zij nam een einde met de steeniging die, op het gezag van Paulus, vaststaat en nergens beter dan te Lystre te plaatsen is (bl. 119). De vervolging die hij hier ondervond, is niet uit het eigenaardig karakter van zijn Evangelie in onderscheiding van dat der andere Apostelen te verklaren, want te Lystre, waar hij op Joodsche wijze gesteenigd werd, was hij met

hart en ziel Judaïst, wiens Christus naar het vleesch niet gedoogde dat hij het Evangelie aan de heidenen predikte (bl. 119.) Na voor dood buiten de stad gesleept te zijn, werd hij niet naar Lystre in het midden zijner vijanden teruggevoerd, maar, altijd volgens Straatman, door zijne vrienden buiten het bereik der woedende Joden gebracht en naar Galatië gezonden, waar hij tegen alle aanslagen veilig was. „En dat Paulus daarmede kon instemmen", schrijft hij bl. 121, „en zelf de noodzakelijkheid gevoelen om een tijdlang zijn arbeid te staken, behoeft geen betoog. Het was immers zoo duidelijk gebleken dat Israël van den Nazarener en zijn evangelie niet was gediend. De steenen die hem te Lystre bijkans het leven hadden benomen, en hem in den droevigsten toestand naar het vleesch gebacht, leerden overtuigend, hetgeen hij later in het 11e Hoofdstuk van den brief aan de Romeinen zoo schoon en treffend heeft ontwikkeld, dat God aan Israël „gegeven had een geest van bedwelming, oogen om niet te zien, en ooren om niet te hooren, tot op den dag van heden." Op bl. 127 lezen wij het volgende: „Zes jaren, kunnen wij zeggen, had de Apostel met onvermoeide vlijt aan de verspreiding van het Evangelie onder Israël gearbeid. Maar van den beginne aan had hij daarbij de ervaring opgedaan, dat Israël in de verstrooiing nog veel minder dan de bewoners van Palestina gezind waren om in Jezus van Nazareth den beloofden Messias te begroeten. Zoo vijandig als hij zelf vroeger voor het evangelie was gezind geweest, bleken meer en meer ook de Joden te zijn, in wier midden hij als dienaar van Jezus optrad. Dezelfde afkeer, dien hij vroeger tegen den Nazarener had gekoesterd,

scheen allen die hij zocht te winnen te bezielen. Met denzelfden haat, waarmede hij eens de geloovigen vervolgd had, werd hij allerwege bejegend, en het verschrikkelijk lot, dat eenige jaren geleden door zijn toedoen den eersten martelaar Stefanus had getroffen, was thans ook aan hem in iedere plaats waar hij zich vertoonde bereid. Vijf malen was hij reeds door de Joden gegeeseld, gedurig had hij zich door eene overhaaste vlucht aan nog erger lot moeten onttrekken, en te Lystre had het geen haarbreed gescheeld of hij was het slachtoffer van zijn ijver in den dienst van Jezus geworden". enz.

Dit alles heeft betrekking op dat tijdvak van zijn leven toen hij nog in merg en been Jood was. „Het kostte den Jood al zooveel moeite", schrijft Straatman bl. 79, „om in den Nazarener den aan de vaderen beloofden Messias te begroeten. Maar hoe moesten zij wel over een evangelie en een evangelieprediker oordeelen, die tot hen kwam met de leer dat de heidenen evenveel recht en aanspraak hadden op den Messias als Gods uitverkoren volk. De afkeer, dien het paulinisch evangelie aan de geloovigen uit de besnijdenis inboezemde; de haat die tot diep in de tweede eeuw in Judaïstische kringen tegen Paulus, als Apostel der heidenen bleef voortleven, maken het voor ons onnoodig te gissen wat die man in het oog der ongeloovige Joden moest zijn. Paulus, die zelf Jood was, kon zich niet ontveinzen dat zijn evangelie in de schatting zijner volksgenooten eene dwaasheid, zoo niet iets ergers moest wezen. Wie als Apostel der Heidenen optrad behoefde aan geene zending onder de Joden te denken. Hij had niet de minste kans om een enkelen Jood voor Christus

te winnen. Het vermoeden alleen dat hij met dat oogmerk verscheen was voldoende, om den Jood met verontwaardiging en toorn te vervullen en ontoegankelijk voor overtuiging te maken". enz.

Aldus Straatman. Op zijne toestemming mogen wij dus gerust staat maken, wanneer wij vaststellen dat de Joden herhaaldelijk den Apostel vervolgd en zich vijandig tegenover hem geplaatst hebben.

Hieruit volgt dat een bericht van den schrijver der Handelingen, waarin hij spreekt van eene vervolging, door de Joden den Apostel Paulus aangedaan, niet a priori voor ongeloofwaardig mag gehouden worden.

Gaan wij thans na op welke gronden Straatman den haat, welken Paulus van de zijde der Joden ondervond en tengevolge waarvan hij gedurende twee jaren te Cesarea gevangen bleef, voor onhistorisch verklaart.

Als Straatman de derde en laatste reis van Paulus naar Jeruzalem besproken heeft, vraagt hij ten slotte naar de oorzaak van de bange vrees voor lijden en verdrukking, die den Apostel aldaar te wachten staan en schrijft daaromtrent bl. 261 het volgende: „Heerschte er dan werkelijk te Jeruzalem tegen de Christenen in het algemeen, en tegen Paulus in het bijzonder zulk eene verbittering en onverzoenlijke haat? De schrijver der Handelingen zou ons dat gaarne doen gelooven, maar ofschoon hij in de steeniging van Stefanus de plechtige verwerping van het Evangelie door Israël heeft geteekend, is toch de zuivere historie hem op andere plaatsen te machtig geweest, en heeft hem gedrongen tot de erkentenis, dat de Joden geene zoo groote vijandschap tegen hunne geloovige volksgenooten

koesterden. Als zij werkelijk zoo boos waren geweest, dan zouden zij wel meer moeite hebben gedaan om het evangelie tegen te gaan, en maatregelen genomen om te verhinderen, dat het aantal der Christenen in hun eigen midden tot eenige tienduizenden steeg (Hand. 21 : 20)."

Gelijk reeds te voren is opgemerkt, heeft Straatman geen recht uit het gezegde van Jacobus (Hand. 21 : 20) „gij ziet hoevele duizenden er onder de Joden zijn, die gelooven", tot de goede gezindheid van de Joden jegens de Christenen te besluiten. Hij zelf meent dat er voldoende redenen bestaan om de gemeente te Jeruzalem voor minder talrijk te houden, en gelooft dat die duizenden moeten dienen om aan het verzoek, dat Jacobus bij Lukas aan Paulus wil doen, kracht van overreding te geven. (bl. 265). Noch het getal der Christenen te Jerusalem, noch dat der Christenen onder de Joden laat zich derhalve op grond van deze uitspraak bepalen [1]), en daarom evenmin in hoever deze de uitbreiding van het Christendom hebben tegengegaan. De andere plaatsen waaruit verder, volgens Straatman, de erkenning spreekt dat de Joden geene zoo groote vijandschap tegen hun geloovige volksgenooten hebben gekoesterd, zijn door hem niet opgegeven en kunnen dus niet door ons worden besproken. De eenige die hij aanhaalt is, naar des schrijvers eigene opvatting,

1) Men meent algemeen dat zij hyperbolisch moet opgevat worden. Neander tracht de hyperbole te verontschuldigen door te wijzen op hen die, bij gelegenheid van het feest, te Jerusalem waren; Trip wil haar psychologisch verklaren; Overbeck meent dat de uitspraak op de Joden-Christenen in 't algemeen betrekking heeft; vgl. verder Baur, I, 227; Zeller, 280; Schwegler, II, 110.

niet in staat zijne bewering te staven. Veel minder nog blijkt, gelijk hij schijnt te meenen (derhalve), hieruit dat de Joden geene reden hadden om Paulus boven andere Christenen te haten, noch aanleiding en prikkel om hem meer dan een der overige Apostelen naar het leven te staan. Intusschen is het van belang te doen opmerken dat zij, ook volgens hem, ongezind om in Jezus van Nazareth den beloofden Messias te begroeten (bl. 127), vijandschap jegens de Christenen hebben gekoesterd en moeite hebben gedaan om het Evangelie tegen te gaan.

Als men den schrijver vraagt of hij niet vergeet dat Paulus de Apostel der Heidenen was, luidt zijn antwoord: „van het standpunt der Handelingen maakt dat niet het minste verschil. Daar zijn alle apostelen even paulinisch; daar is de evangelieprediking onder de Heidenen voor alle geloovigen uit de besnijdenis iets dat van zelf spreekt; daar is zelfs met een vergrootglas geen onderscheid op dat punt tusschen Paulus en zijn medeapostelen en mede-Christenen te ontdekken; derhalve wederom geen grond om den haat tegen hem te verklaren.” Toegegeven voor een oogenblik. Wordt hierdoor evenwel de vervolging, welke de Apostel van de zijde der Joden ondervond, eenigermate onwaarschijnlijk gemaakt? Geenszins. Petrus en Johannes waren gevangen genomen omdat zij het volk leerden en in Jezus de opstanding uit de dooden verkondigden; Jacobus, de broeder van Johannes, was door Herodes omgebracht en de Joden hadden getoond in zijn dood behagen te scheppen; was het dan te verwonderen dat iemand, die het met hen eens was, door de Joden gehaat en vervolgd werd? Doch, gesteld ook dat de berichten van Lukas

omtrent de gevangeneming der Apostelen ongeloofwaardig zijn; gesteld dat het behagen, hetwelk de Joden, volgens Hoofdst. 12 : 3, schepten in den dood van Jacobus, op rekening van het pragmatisme der Handelingen moet gebracht worden, de levensgeschiedenis van Paulus leert dat hij zelf, ook als Judaïst, weinig goeds, veel kwaads van de Joden te wachten had. „Van den beginne aan dat hij met onvermoeide vlijt aan de verspreiding van het Evangelie had gearbeid, had hij daarbij de ervaring opgedaan dat Israël in de verstrooiing nog veel minder dan de bewoners van Palestina gezind waren om in Jezus van Nazareth den beloofden Messias te begroeten. Zoo vijandig als hij zelf vroeger voor het Evangelie was gezind geweest, bleken meer en meer ook de Joden te zijn, in wier midden hij als dienaar van Jezus optrad. Dezelfde afkeer, dien hij vroeger tegen den Nazarener had gekoesterd, scheen allen die hij zocht te winnen, te bezielen. Met denzelfden haat, waarmede hij eens de geloovigen vervolgd had, werd hij allerwege bejegend, en het verschrikkelijk lot, dat eenige jaren geleden door zijn toedoen den eersten martelaar Stefanus had getroffen, was thans ook aan hem in iedere plaats waar hij zich vertoonde bereid. Vijf malen was hij reeds door de Joden gegeeseld; gedurig had hij zich door eene overhaaste vlucht aan nog erger lot moeten onttrekken, en te Lystre had het geen haarbreed gescheeld of hij was het slachtoffer van zijn ijver in den dienst van Jezus geworden (Straatman bl. 127)." Welnu! toen Paulus te Lystre door de Joden gesteenigd werd, was hij nog, volgens Straatman, met hart en ziel Judaïst (bl. 119). Was het dan niet allerwaarschijnlijkst dat hem te Jeruzalem,

ook al was hij, gelijk, volgens Straatman, de Handelingen beweren, evengoed als de andere Apostelen Judaïst in merg en been, hetzelfde lot treffen zou? Of bestaat er grond om te meenen dat de Joden in Palestina's hoofdstad met ingenomenheid zouden begroeten, hetgeen hunne geloofsgenooten in de verstrooiing haatten in het diepst der ziel? De Joden, in wier midden hij optrad, vijandig jegens het Evangelie gezind, allen die hij zocht te winnen met afkeer tegen den Nazarener bezield, en de Jeruzalemsche Joden niet?! Allerwege met denzelfden haat bejegend, en dan te Jerusalem niet?!

„En gesteld ook," schrijft Straatman verder, „dat de Joden van Jerusalem door een samenloop van omstandigheden van geene andere evangelieprediking onder de heidenen kennis droegen, dan die Paulus zich tot levenstaak gesteld had, en dat zij de geloovigen uit de besnijdenis voor onschuldig aan die zaak hielden, is dit dan genoeg om hun haat en woede tegen Paulus te verklaren? In geenen deele. Paulus was nagenoeg een vreemdeling [1]) te Jerusalem, en het is honderd tegen één, dat buiten den kring der Christelijke gemeente er iemand in die stad was,

1) Bl. 301: „Historisch is dat Paulus te Jerusalem vreemd en niet eenmaal zijn naam als Evangelieprediker buiten den kring der Christelijke gemeente bekend was. Anders zouden de overheden hem geen zeven dagen in stad en tempel hebben laten rondwandelen!" — Dat de Apostel zich zeven dagen te Jerusalem bevonden heeft, zonder door de Joden vervolgd te zijn, bewijst dit dat zij hem niet gekend hebben? De bewering dat Paulus aan de Joden te Jerusalem onbekend zou geweest zijn, is niets anders dan een ongegronde hypothese. Opmerkelijke tegenspraak bovendien. Bl. 301 zouden de Joden, als zij den Apostel gekend hadden, hem geen zeven dagen in stad en tempel hebben laten

die ooit van hem en zijne werken had gehoord [1]). Wat kon het ook de Joden schelen of Paulus aan de Heidenen een evangelie bracht dat in hunne oogen eene dwaasheid en een ergernis was? [2]) Wat ging het hun aan, als de heidenen een gekruisigden Nazarener tot hun Messias wilden verkiezen? Ja, wie er goed en ernstig over dacht moest zelfs tot op zekere hoogte zich in den arbeid van Paulus verheugen, die althans dit in zijn voordeel had, dat met en onder het even ongerijmd als onschuldig geloof in den Christelijken Messias, de Heidenen tot den éénen waren God werden bekeerd, en door het aannemen der besluiten van het Jerusalemsche concilie tot proselieten der poorte gemaakt. Overigens moest hun het werk van Paulus tamelijk onverschillig zijn, en kon van haat tegen hem geen spraak wezen" (bl. 262).

Tot weêrlegging van dit schijnbaar klemmend betoog wijzen wij alleen op hetgeen Straatman, bl. 79 van zijn geschrift, verklaard heeft. „Het kostte den Jood al zoo veel moeite" schrijft hij daar, „om in den Nazarener den aan de vaderen beloofden Messias te begroeten. Maar hoe moesten zij wel over een evangelie en een evangeliepredi-

---

rond wandelen — bl. 262 moest hun het werk van Paulus tamelijk onverschillig zijn en kan van haat tegen hem geen spraak wezen.

1) Maar als er niemand in Jerusalem (buiten den kring der Christelijke gemeente) was, die ooit iets van hem en zijne werken had gehoord, hoe konden dan, gelijk Straatman in de vorige zinsnede onderstelt, de Joden in die stad van zijne Evangelieprediking onder de heidenen kennis dragen?

2) Aan de Corinthiërs schrijft de Apostel dat Christus de Gekruisigde, dien hij predikt, den Joden eene ergernis was en den Heidenen eene dwaasheid.

ker oordeelen, die tot hen kwam met de leer dat de Heidenen evenveel recht en aanspraak hadden op den Messias als Gods uitverkoren volk. De afkeer, dien het paulinisch evangelie aan de geloovigen uit de besnijdenis inboezemde; de haat die tot diep in de tweede eeuw na Christus in Judaïstische kringen tegen Paulus als apostel der Heidenen bleef voortleven, maken het voor ons onnoodig te gissen wat die man in het oog der ongeloovige Joden moest zijn. — — Wie als apostel der Heidenen optrad behoefde aan geene zending onder de Joden te denken. Hij had niet de minste kans om een enkelen Jood voor Christus te winnen. Het vermoeden alleen dat hij met dat oogmerk verscheen was voldoende, om den Jood met verontwaardiging en toorn te vervullen en ontoegankelijk voor overtuiging te maken."

Wij gaan verder. Op de vraag „van waar de felle haat dien de Joden jegens Paulus aan den dag leggen, en de hardnekkigheid waarmede zij nog na twee jaren bij Festus op zijne veroordeeling aandringen, kan het antwoord," meent Straatman, „slechts zijn, dat wij hier niet de Joden uit het apostolisch tijdperk, maar uit de dagen van den schrijver der Handelingen voor ons hebben; de Joden, die, gelijk de martelaar Justinus ons bericht, met onverzoenlijke vijandschap tegen de Christenen waren bezield, die hen in hunne synagogen met verwenschingen en vervloekingen overlaadden, en slechts betreurden dat hun de macht was benomen om naar hartelust hunne wraak te koelen in het bloed der verfoeilijke Nazareners." „Het zijn die Joden", schrijft hij, „die hier even als allerwege in het N. Testament voorkomen, maar niet het Israël uit

den tijd der Apostelen, dat veeleer aan al die snoodheden geheel onschuldig was." (bl. 287).

Wederom geen zweem van bewijs. Waren de Joden uit den Apostolischen tijd niet met haat tegen de Christenen bezield, omdat die uit het midden der tweede eeuw het wel waren? Als ons in de Handelingen Joden worden geschetst, zijn het dan daarom de Joden uit de tweede eeuw, omdat zij even als deze vijandig tegen de Christenen gezind zijn? Dan had toch eerst moeten aangetoond zijn dat de Joden uit den tijd der Apostelen niet vijandig tegen de Christenen gezind waren. Dit bewijs ontbreekt. En wat verder de onschuld dier Joden betreft, was het dan niet het Israël uit den apostolischen tijd dat even vijandig tegen het Evangelie gezind was als Paulus zelf vroeger? Waren het niet de kinderen Israëls die bezield waren met denzelfden afkeer tegen den Nazarener dien Paulus vroeger tegen hem had gekoesterd? Waren zij het niet die hem in iedere plaats, waar hij zich vertoonde, het lot bereidden dat Stefanus had getroffen? Zij niet, die hem vijfmalen gegeeseld en te Lystre gesteenigd hadden? (bl. 127). Maken de afkeer, dien het paulinisch Evangelie aan de geloovigen uit de besnijdenis inboezemde, de haat, die tot diep in de tweede eeuw in Judaïstische kringen tegen Paulus als Apostel der Heidenen voortleefde, het niet onnoodig te gissen, wat die man in het oog der ongeloovige Joden moest zijn? (bl. 79). — En dàt Israël zou niet met haat tegen de Christenen bezield zijn geweest? Straatman zal toch niet verlangen dat de lezers van zijn geschrift dit alleen op zijn autoriteit voor waar houden?

„Wie er nog aan twijfelen kan, dat de haat, dien bij

Lukas de Joden tegen Paulus koesteren, historisch onhoudbaar is en eerst uit de eerste helft der tweede eeuw dagteekent, lette," zegt Straatman bl. 290 „op een ander punt, te weten de aanklacht dat Paulus een opperhoofd was van de sekte der Nazareners." „Hoe" roept hij uit, „er waren duizende Nazareners te Jerusalem, aan welker vervolging niemand dacht; integendeel, die lieden waren om hunnen ijver voor de wet bij het gansche volk in groot aanzien en dat zou voor Paulus eene groote misdaad zijn geweest? Neen, hierin vergist de schrijver der Handelingen zich deerlijk. Die aanklacht kwam een halve eeuw te vroeg. Want eerst met Trajanus begint in de geschiedenis des Christendoms de beschuldiging een Nazarener te zijn bij de romeinsche rechtbanken ontvankelijk te worden." Van gewicht zou deze bedenking zijn indien de Apostel, alleen omdat hij een Nazarener was, door de Joden was aangeklaagd en door de Romeinen veroordeeld. Doch dit is het geval niet. Het punt dat Paulus een voorvechter was van de sekte der Nazareners werd door de Joden in de aanklacht opgenomen om het de doen voorkomen alsof Paulus, door dit te zijn, hunnen godsdienst geschonden en zich aan hunne godsdienstige rechten vergrepen had. Dat deze hunne bedoeling is blijkt uit het volgende: „die zelfs gepoogd heeft den tempel te ontheiligen (*ὅς καὶ τὸ ἱερὸν ἐπείρασεν βεβηλῶσαι, ὅν και ἐκρατήσαμεν*) (vgl. ook de uitspraak van Paulus vs. 14 en 15.) Zij beschuldigden Paulus dat hij tot de sekte der Nazareners behoorde en als zoodanig tegen hunnen godsdienst in oppositie gekomen was, ja zelfs zich aan heiligschennis had schuldig gemaakt. De aanklacht dat de Apostel tot

die klasse van menschen behoorde, zonder meer, zoude hem, gelijk het vervolg, waar van haar geen sprake meer is, leert, bij de Romeinsche rechtbank weinig gebaat hebben. En wat de Nazareners te Jeruzalem aangaat, aan wier vervolging niemand dacht, waren de Apostelen dan niet gevangen genomen? Had het volk zich niet in den dood van Jacobus verblijd? Was Paulus dan niet, juist omdat hij een Nazarener was, allerwege vervolgd? En welke grond bestaat er om aan te nemen dat de Jerusalemsche Joden een uitzondering op den regel gemaakt hebben? Reeds vroeger heeft Straatman aangewezen waarom hij meent dat de vervolging, Hand. 8, van Jerusalem naar Damaskus moet verplaatst worden, en wij hebben thans na te gaan of de daarbij gemaakte bedenkingen op de vervolging, die Paulus van de Joden te Jerusalem ondervond, van toepassing zijn. „Vooreerst toch," schrijft hij bl. 30, „valt niet te loochenen dat zulk eene hevige vervolging in die dagen te Jerusalem ondenkbaar was, zonder toelating of medewerking van het romeinsch opperbestuur." Het geval, dat wij thans bespreken, wordt natuurlijk door dit bezwaar niet getroffen, omdat hierin de romeinsche overheid eene niet onbelangrijke rol speelt. „Ten tweede" gaat Straatman voort, „maakt de kennis, die wij van den toestand der gemeente te Jerusalem ten tijde van Paulus bezitten, die vervolging mede zeer onwaarschijnlijk. De Jerusalemsche geloovigen waren allen, gelijk Lukas zelf Hand. 21 : 20 van hen getuigt, „ijveraars voor de wet", en wij behoeven de brieven van Paulus slechts in te zien om te erkennen dat dit getuigenis waarachtig is. Juist wegens hun ijver voor de wet stonden zij bij de

inwoners van Jeruzalem in hooge achting, en verwekte de willekeurige daad van Ananias zooveel opschudding en verontwaardiging. Uit dezelfde brieven van Paulus blijkt dat de gemeente aldaar rust en vrede genoot, en niemand er aan dacht om den apostelen overlast te doen." Toch erkent Straatman dat de prediking des Evangelies ongetwijfeld bij velen tegenstand zal hebben gevonden en dikwijls twist zal hebben veroorzaakt. En dit is genoeg. Moge dan ook de betrekking, waarin de Jerusalemsche geloovigen tot de Joden stonden, eene algemeene hevige vervolging onmogelijk maken, de tegenstand, dien de prediking van het Evangelie te Jerusalem ondervond, is reeds voldoende om den fellen haat, dien de Joden tegen Paulus, ook al was hij Judaïst in merg en been, aan den dag legden en de hardnekkigheid waarmede zij op zijne veroordeeling aandrongen, waarschijnlijk te maken. Een derde en laatste bezwaar tegen de waarschijnlijkheid, dat de vervolging, waarvan Hand. 8 gesproken wordt, te Jerusalem heeft plaats gegrepen, wordt door Straatman ontleend aan de wijze, waarop dit bericht in de Handelingen voorkomt, en heeft dus op die welke Paulus ondervond geene betrekking.

Om aantetoonen dat de hoogepriester, die Hoofdst. 23 genoemd wordt, niemand anders is dan Annas de jongere, die bij den dood van Festus en vóór de aankomst van Albinus deze waardigheid heeft vervuld, wijst Straatman op de beschrijving welke Flavius Josephus van hem geeft. Deze verhaalt dat Jacobus, de broeder van Jezus, met eenige anderen door Annas voor eene rechtbank beschuldigd en op zijn bevel gesteenigd was; dat de rechtschapenste en

gematigde bewoners der stad, benevens zij die nauwgezet op het punt der wetten waren, deze daad zeer euvel hadden opgenomen; dat zij boden aan den koning gezonden hadden met het verzoek dat hij den hoogepriester zou verbieden zoo iets weder te doen; dat Albinus, door sommige hunner ingelicht, een' toornigen brief aan Ananias geschreven had en gedreigd hem te zullen straffen; dat Agrippa hem om die reden het hoogepriesterschap had ontnomen. „Hieruit volgt," schrijft Straatman bl. 297, „dat haat tegen de Christenen te Jerusalem vóór dien hoogepriester Ananias eene ongehoorde zaak was, die zelfs zoo weinig weêrklank vond dat het den Sadduceër het hoogepriesterschap kostte. Welnu, als na den dood van Festus nog niemand, en allerminst de Joodsche raad er aan had gedacht om de Nazareners te vervolgen, dan is daarmede de voorstelling van Lukas, die de Joodsche overheid met blinde woede en onverzoenlijken haat tegen die sekte laat vervuld zijn, historisch onhoudbaar. Dan is zijn anachronisme openbaar; maar dan valt ook het gansche rechtsgeding in duigen, dat met den hoogepriester en zijn haat tegen de Christenen staat en valt."

De door Straatman uit het bericht van Josephus afgeleide gevolgtrekking is onjuist. Dat de gewelddadige handelwijze van Ananias bij de rechtschapenste en gematigde bewoners der stad zoodanige afkeuring vond, dat hij tengevolge hunner klachten van zijn ambt ontzet werd, bewijst toch in geenen deele dat haat tegen de Christenen, vóór dien hoogepriester, een ongehoorde zaak was. Moesten alle inwoners der stad dan ook vóór dien tijd, evenzoo over de Christenen denken als de rechtschapenste en ge-

matigde bewoners en zij die nauwgezet op het punt der wetten waren over Jacobus, den broeder van Jezus? Zouden diezelfde personen evenzoo gehandeld hebben als het niet Jacobus geweest ware, die het slachtoffer van des hoogepriesters roekeloosheid geworden was? Dat zij deze handelwijze afkeurden, bewijst dit dat andere Joden er niet aan gedacht hebben de Nazareners te vervolgen? In geenen deele. Men heeft geen recht uit dit bijzonder geval een besluit te trekken omtrent de verhouding, waarin vóór den dood van Festus de Joden te Jeruzalem tot hunne Christelijke medeburgers hebben gestaan. Veeleer zou men nog de terechtstelling van Jacobus kunnen laten gelden als een grond voor de geloofwaardigheid der Handelingen, volgens welke de Joden met doodelijken haat jegens Paulus bezield zijn [1]).

De slotsom is, dat wij hier, evenmin als elders, een bewijs vinden voor de stelling: „de haat van de Joodsche overheid tegen den Apostel Paulus is historisch onhoudbaar." Er bestaat derhalve geen bezwaar om aantenemen dat de Joden uit Jeruzalem Paulus werkelijk met een doodelijken haat achtervolgd hebben, welke haat gemakkelijk is te verklaren èn uit den tegenstand, dien de prediking van Jezus

---

1) Baur wijst op hetzelfde bericht van Josephus als hij den dood van Jacobus, den broeder van Johannes, Hand. 12, bespreekt, en schrijft I, 182: „Vergleichen wir nun den von Josephus erzählten Fall mit dem in der Apostelgeschichte erwähnten, so lässt sich leicht denken, dass so gut in jenem Zeitpunkt, vom welchem Josephus spricht, eine solche Gewahltthat gegen einige Mitglieder der jerusalemischen Gemeinde und vielleicht namentlich den Vorsteher derselben verübt wurde, auch schon früher von dem Könige Herodes Agrippa das Gleiche geschehen konnte.

Christus als den Messias overal onder de Joden vond, èn uit den bijzonderen ijver, waarmede Paulus als Apostel der Heidenen was opgetreden, èn uit de beschuldiging van te leeren tegen de wet, het volk en den tempel van Israël (21 : 24), door de Joden uit Azië tegen hem ingebracht.

§ 2.

DE TOESPRAKEN VAN DEN APOSTEL.

A.

Voor Felix.

Toen Paulus te Cesarea gekomen was, werd hij voor den landvoogd gesteld, die, na den brief van Lysias gelezen en vernomen te hebben dat de gevangene uit de provincie Cilicië was, beloofde hem te zullen verhooren zoodra zijne aanklagers aangekomen waren, en bevel gaf hem in het rechthuis van Herodes te bewaren. Weldra kwam Ananias met de oudsten en zekeren redenaar Tertullus om hunne klachten tegen Paulus bij den landvoogd intebrengen. De Apostel werd geroepen en de rhetor hield eene pleitrede, die, vooral wegens den gezwollen stijl en de lage vleierij van den aanhef, innerlijke kenmerken van echtheid vertoont, en waarin Paulus beschuldigd werd, een pest te zijn en een oproerstoker onder al de Joden in de gansche wereld, en een voorvechter van de sekte der Nazareners, die zelfs gepoogd had den tempel te ontheiligen [1]). Toen de Joden mede de waarheid der beschul-

1) Zeller, S. 288. — auch die unwahre Beschuldigung, H. 24:6,

diging hadden betuigd, ontving Paulus met een wenk van den landvoogd verlof om zich te verantwoorden, en begon zijne rede aldus: „Dewijl ik weet, dat gij sedert vele jaren over dit volk rechter zijt, zoo verantwoord ik mij welgemoed, daar gij kunt vernemen dat het niet meer dan twaalf dagen zijn, sedert ik te Jerusalem ben gekomen, om te aanbidden."

„De meeste apologetische uitleggers," teekent Overbeck hierbij aan, „kunnen de waarde en waarheid van deze aanspraak nauwelijks genoeg ten koste van die van Tertullus verheffen. Inderdaad is evenwel niets meer opvallend en niets onwaarschijnlijker, dan dat Paulus een romeinschen procurator en vooral Felix als „eenen competenten Richter" in zijn strijd met de Joden zal erkend hebben." De vraag is of in de woorden van den Apostel eene zoodanige erkenning ligt opgesloten. Naar onze meening is hiervan geen sprake. Hij kon, op grond van de veeljarige ondervinding van Felix, verwachten weldra vrijgesproken te zullen worden en daarom betuigen welgemoed voor zijne zaak optetreden, zonder hiermede over de bevoegdheid van den landvoogd in deze een oordeel uittespreken. Over het godsdienstig verschil, dat er tusschen den gevangene en zijne aanklagers bestond, en den daaruit ontstanen strijd van beginselen, had Felix trouwens geene uitspraak te doen; het kwam alleen er op aan het goed recht van den eersten tegen de ingebrachte valsche be-

---

dass er den Tempel zu entweihen versucht habe, gehört nicht hieher und dient eher dazu, auch das, was mit Wahrheit über sein Verhältniss zum Tempelcultus gesagt werden konnte, zu verstecken.

schuldiging van de laatsten te handhaven, en het is niet ondenkbaar dat Paulus hem even goed als iemand anders in zoover competent heeft geacht.

Reeds aanstonds begon de Apostel tegen de ingebrachte beschuldiging optetreden met de mededeeling dat hij te Jerusalem gekomen was om te aanbidden. [1]) Is de nieuwere kritiek van oordeel dat de schrijver der Handelingen hier dezelfde judaïstische aanleiding voor de laatste reis van Paulus naar Jerusalem, als waarvan 20 : 16 gesproken wordt, zeer gepast voor de apologie van den gevangene bezigt, in den mond van Paulus zelven is, meent zij, dit volgens Overbeck minstens eenzijdige motief, zeer bedenkelijk. Zeker is zij met deze opmerking ten volste in haar recht indien het doel, waarmede de Apostel de genoemde reis ondernam, alleen geweest is het overbrengen der gelden die op zijn verlangen in de gemeenten der Heidenen ten behoeve van de arme geloovigen in Palestina's hoofdstad waren bijeenverzameld. Dit bewijzen de Paulinische brieven evenwel niet. Is hier, wel is waar, van geene andere beweegreden sprake, dit neemt niet weg dat de Apostel, behalve het bezorgen van het bedrag der collecte, met zijne reis naar Jerusalem nog iets anders kan beoogd hebben. Volgens de Handelingen is het zijn doel om het Pinksterfeest in die stad te vieren. Er bestaat geen grond deze voorstelling te beschouwen als eene poging om het ware motief der reis voor de lezers te verbergen. Was dit de bedoeling des schrijvers geweest dan had hij voorzeker nauwkeurig

1) Lange, Bibelw.: „als nicht um dem gesetzlichen Gottesdienst am Heiligthum entgegen zu treten, sondern im Gegentheil, um ihn selbst zu üben."

zorg gedragen om, zelfs in de verte, niet op het overbrengen der verzamelde gelden te zinspelen en niet zijnen Paulus in zijne verantwoording voor den stadhouder Felix laten zeggen, dat hij na vele jaren te Jerusalem was gekomen om aan zijn volk aalmoezen te brengen en te offeren. Welke reden Lukas nu moge gehad hebben om, in den samenhang der gebeurtenissen, van dit feit zoo weinig gebruik te maken, uit deze woorden van Paulus (24:17) blijkt dat hij, wat het doel van des Apostels laatste reis naar Jerusalem betreft, zijne lezers niet heeft willen misleiden. Geen bezwaar bestaat er derhalve om aantenemen dat Paulus de gelden der collecte heeft willen overbrengen en tevens in de hoofdstad het Pinksterfeest heeft willen vieren, dat hij in zijne verantwoording voor Felix, met het oog op de tegen hem ingebrachte beschuldigingen, op dit laatste punt allereerst de aandacht gevestigd heeft, zonder daarom het eerste te verzwijgen (vgl. vs. 18).

„En zij hebben mij" zegt Paulus verder, „noch in den tempel gevonden tot iemand sprekende, of een oploop van volk makende, noch in de synagoge, noch in de stad; en ook kunnen zij niet bewijzen hetgeen zij mij nu ten laste leggen; doch dit beken ik u, dat ik naar den weg, dien zij sekte noemen[1]), den God der vaderen zoo dien, dat

---

1) Overbeck, S. 416. „ὁδὸν ἣν λέγουσιν αἵρεσιν: nämlich die Juden vs. 5, denen hier das Recht bestritten wird, den Glauben der Nazaräner eine besondere αἵρεσις zu nennen, da er in keinem Stück vom Judenthum abweicht." Uit de verachtelijke benaming, die Tertullus vs. 5 aan de Christenen geeft (πρωτοστάτην τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως), schijnt te blijken dat het woord αἵρεσις in een' slechten zin moet genomen worden; de

ik alles geloof wat in de wet en in de profeten geschreven is, en hoop op God heb, dat er, gelijk deze ook zelve verwachten, eene opstanding zal zijn van rechtvaardigen en onrechtvaardigen. Daarom oefen ik zelf mij ook, om altijd een onergerlijk geweten te hebben voor God en de menschen" (vs. 12—16).

Men meent dat Paulus met deze woorden πιστεύων πᾶσιν τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ τοῖς προφήταις γεγραμμένοις, (dus ook het gebod Gen. 17 : 14, voegt Baur er bij) elk onderscheid loochent tusschen zijn geloof aan het O. T. en dat zijner aanklagers, dat hij hiermede beweert tot den geheelen inhoud van het O. T. in geene andere verhouding te staan dan de Joden in het algemeen. Men kan zich niet begrijpen hoe de Apostel met een goed geweten zoo iets heeft kunnen zeggen. Neemt men evenwel in aanmerking dat Paulus, gelijk Meyer terecht schrijft, in het Christendom de voleinding zag van de goddelijke wet en van de profeten, dat deze erkenning evenwel, wat de wet betreft, het geloof aan al wat in de wet geschreven is, namelijk in zijn samenhang met de door Christus tot stand gekomen voleinding, noodzakelijk onderstelt (vgl. Rom. 3 : 31; 13 : 8 vervl. Gal. 3 : 24), hoewel de wet, als regulatief der rechtvaardiging, in Christus zijn einde bereikt heeft, dan is zijne uitspraak in geenen deele met de waarheid in strijd. Is zij, zoo opgevat, volkomen Paulinisch, Overbeck vindt, dat door deze behandeling der plaats, die met alle exe-

---

Apostel protesteert er slechts zijdelings tegen dat dit woord in de ongunstige beteekenis, waarin hij het opvat, vgl. Gal. 5 : 20, 1 Kor. 11 : 19, van de volgelingen van Christus gebezigd wordt.

getische methode in strijd is, een volkomen „leeres Spiel damit getrieben ist.” „Dass auch P.” schrijft hij, „sein Evangelium als im A. T. begründet ansah ist nicht der Sinn der vorliegenden Stelle. Denn nicht um das religiöse Ansehen des A. T. im Allgemeinen Stritt P. mit den Juden, sondern um seine Auslegung. Der Satz also, dass das Paulinisch Evangelium auf dem A. T. ruhe, konnte im Munde des P. diesem Ev. zwar zum Erweis seiner Wahrheit dienen, niemals aber, und darum handelt es sich hier allein, zum Erweis seiner Widerspruchlosigkeit mit dem bisherigen Judenthum.”

Wij meenen het volste recht te hebben de woorden Hand. 24:14 en vervl., van welke wij onderstellen dat zij door Paulus gesproken zijn, optehelderen uit het gedachtensysteem van den Apostel, zooals dit in zijne brieven is nedergelegd [1]). Toegestemd, voor het overige, dat de strijd tusschen Paulus en de Joden niet over het religieuse aanzien van het O. T., maar over zijne uitlegging liep, Paulus had tegenover den romeinschen landvoogd geene nauwkeurige definitie te geven van het verschil, dat er op dit punt tusschen hem en zijne vroegere geloofsgenooten bestond, noch eene uiteenzetting van de gronden, waarop zijne beschouwing rustte, noch het bewijs van zijne Widerspruchlosigkeit mit dem bisherigen Judenthum. Hij had niet

1) Dit eischt de hermeneutiek voor de Schriften des N. T.; vgl. J. I. Doedes, Herm. § 41: „Allerlei woorden, uitdrukkingen, gezegden, leeringen in de Schriften des N. T. kunnen niet anders op voldoende wijze verklaard worden dan in verband met de geheele dogmatische beschouwing van den schrijver of spreker, niet anders dan in het licht van zijne geheele denk- en zienswijze.

anders te doen dan de aanklacht te weêrleggen, welke door de Joden tegen hem was ingebracht. Die aanklacht luidde dat hij een pest was en een oproerstoker onder al de Joden in de gansche wereld en dat wel als voorvechter van de sekte der Nazareners. Welnu, wat kon hij beter doen om het ongerijmde dier beschuldiging aantetoonen, dan het verschil van uitlegging, dat er tusschen hem en de Joden bestond, laten rusten, er op wijzen dat zijn Evangelie gegrond was op het O. T., den grondslag van den Joodschen godsdienst, en tegenover Felix, want voor hem had hij zich te verantwoorden over de aanklacht vs 5, niet zich tegen de Joden te rechtvaardigen, betuigen dat hij alles geloofde wat in de wet en de profeten geschreven was [1]).

Om verder bepaald de beschuldiging terugtewijzen dat hij getracht had den tempel te ontheiligen en oproer onder de Joden had verwekt, zeide hij het volgende (vs. 17—21): „Na vele jaren nu ben ik gekomen, om aalmoezen aan mijn volk en offeranden te doen. En toen ik mij geheiligd had en hiermede bezig was, vonden mij in

1) Over de bedenking dat Paulus niet van eene opstanding der onrechtvaardigen had kunnen spreken vgl. Trip, S. 258. Hij wijst op 2 Cor. 5:10 en 11, waar de Apostel in den grond hetzelfde zegt en schrijft: „Wir können daher sagen. die Sache selbst d. h. die Auferstehung und das damit verbundene Gericht ist ächt paulinisch, wenn es auch die Worte weniger sind, welche Lukas aufgenommen hat. Das wesentliche im Begriff der Auferstehung ist ja die Fortdauer nach dem Tode und zwar eine solche persönliche Fortdauer, welche mit einer Leiblichkeit verbunden ist. Diese aber wird sowohl von Gerechten als von Ungerechten von dem Apostel behauptet, und dabei der Begriff der Vergeltung besonders hervorgehoben."

den tempel, niet met volk noch met opschudding, eenige Joden uit Azie, welke hier vóór u behoorden te zijn en mij te beschuldigen, indien zij iets tegen mij hadden. Of dat deze zelve zeggen welk onrecht zij in mij gevonden hebben, toen ik voor den raad stond, dan om dat éëne woord dat ik uitriep, toen ik onder hen stond: over de opstanding der dooden sta ik heden voor u terecht.''

Hoe de vervaardiger der Handelingen het ook aanlegt, mogen wij wel met Oertel zeggen, als wij zien op de bezwaren, welke de nieuwere kritiek tegen deze uitspraak heeft ingebracht, hoe hij het ook moge aanleggen, of hij iets vermeldt of verzwijgt, de tegenover elkander staande oorzaken hebben bij de kritiek toch dezelfde werking: in elk geval is hij van onhistorische en tendenziöse fictie overtuigd. Dat hier melding gemaakt is van het motief, dat den Apostel, volgens zijne eigene geschriften, drong de laatste reis naar Jerusalem te ondernemen (ἐλεημοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου), moet men toestemmen; tegelijk echter wijst men er op dat het hier onder een gezichtspunt wordt gebracht, dat met de Paulinische brieven in strijd is, en slechts dient om de apologetische strekking dezer redevoering te bevorderen. „De groote collecte" schrijft Overbeck, „die, volgens 1 Cor. 16:1 en vervl., 2 Cor. 8 en vervl., vgl. Gal. 2:10, de bestemming heeft om de wederkeerige betrekking te onderhouden, die er tusschen de christenen uit de heidenen en de gemeente te Jerusalem bestond, is hier opgevat als een getuigenis van des Apostels trouwe gehechtheid aan zijne natie, hetgeen de collecte slechts in zeer verwijderden zin was, waarom ook Rom. 15:27 hier niet tot verdediging der Handelingen

dienen kan (tegen Meyer), en aan hare godsvereering waarmede de collecte niets te maken had" [1]). De gelden waren bestemd voor de Christenen uit de Joden, derhalve voor hen die nog tot de Joodsche natie behoorden. Paulus was, wel is waar, zelf de gever niet maar de overbrenger van de giften die in de gemeenten der Heidenen verzameld waren; toch had hij in deze zaak het initiatief genomen en was door zijn toedoen en op zijne aansporing de som tot die hoogte geklommen, dat hij het der moeite waardig achtte haar zelf naar Jerusalem overtebrengen (vgl. bijv. 1 Cor. 16:1 ὥσπερ διέταξα ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας); het was zijn werk en tot op zekere hoogte kon hij de ondersteuning, die de Christenen uit de Joden ontvingen, als de zijne beschouwen. Een poging om het overbrengen der collecte te doen gelden als bewijs van zijne gehechtheid aan den cultus van Israël ligt in zijne uitspraak niet opgesloten. Had hij alzoo het volste recht de zaak onder dit gezichtspunt te brengen, zonder de waarheid te schenden, de reden waarom hij dit deed, ligt in het doel dat hij met het houden der redevoering trachtte te bereiken. Men beschuldigde hem dat hij een pest was en onder al de Joden in de gansche wereld oproer stookte,

1) De verhouding, waarin de inhoud dezer rede tot het biographisch materieel der Handelingen staat, is, volgens Overbeck, een bewijs dat ook zij haren oorsprong aan den samenhang der Handelingen te danken heeft. Wijst men er op dat de collecte alleen Hand. 24:17 voorkomt, hij meent dat zijn bewijs door deze uitzondering niet krachteloos gemaakt wordt, en schrijft: „Dass aber die A. G. einmal in diesen Reden einer Thatsache gedenkt, welche sie sonst ignorirt, hätte hier nichts auf sich selbst wenn sich das Interesse nicht nachweisen liesse, welches der Verfasser gerade dort an dieser Thatsache hat" (S. 366).

en hij, hij beweerde gekomen te zijn om, door aalmoezen te brengen aan de Christenen uit de Joden, in hen zijn volk te ondersteunen — wèl een bewijs dat hij niet met vijandige gevoelens jegens Israël was bezield. De voorstelling van Paulus past zoo geheel in het verband der rede en de omstandigheden waarin hij haar uitsprak, dat men niet noodig heeft hare verklaring te zoeken in de bedoeling van den schrijver der Handelingen, die den Apostel zijne opvatting in den mond zoude gelegd hebben.

Uit het gezegde van Paulus, dat hij gekomen was om offeranden te brengen (ποιήσων προσφοράς), heeft men aanleiding genomen om te wijzen op de willekeur, waarmede de schrijver der Handelingen te werk gaat, aangezien deze mededeeling van den Apostel in tegenspraak is met de voorstelling die hij zelf (Hoofdst. 21 : 18 en vervl.) gegeven heeft, volgens welke Paulus zich eerst door Jacobus en de oudsten liet bewegen de Nazireërsgelofte op zich te nemen. De bedenking is juist, indien bij προσφοράς noodzakelijk moet gedacht worden aan de offers die tot de vervulling der Nazireërsgelofte behooren. Sommigen zien evenwel geen bezwaar om aantenemen dat Paulus het oog heeft gehad op de offers, die hij voornemens was te brengen bij gelegenheid van het Pinksterfeest, dat hij te Jerusalem wilde vieren, zonder nog iets te vermoeden omtrent de gelofte die hij, door de omstandigheden gedrongen, op zich zoude nemen. Was het werkelijk zijne bedoeling hierop te wijzen, dan is zijne verklaring volkomen in overeenstemming met hetgeen de schrijver der Handelingen reeds te voren had medegedeeld omtrent het doel waarmede de Apostel zijn

laatste reis naar Jerusalem ondernomen had (20 : 16). Heeft echter het volgende ἐν οἷς εὗρον με ἡγνισμένον ἐν τῷ ἱερῷ en vervl. alleen op het voorgaande προσφορὰς betrekking [1]), dan volgt hieruit dat Paulus doelt op de offers die hij bracht, toen hij door de Asiatische Joden overvallen werd, welke offers wederom, volgens het bericht Hoofdst. 21, geene andere kunnen zijn dan die tot de vervulling der Nazireërsgelofte in betrekking staan en niet in staat waren hem, vóór hij wist dat hij genoemde gelofte op zich zoude nemen, tot het doen van eene reis naar Palestina's hoofdstad te bewegen. Denken wij dus bij ποιήσων προσφορὰς aan de offers die Paulus, bij gelegenheid van de volbrenging der op zich genomene gelofte, gebracht heeft, dan is de schrijver der Handelingen met zijn eigen mededeelingen (H. 21) in tegenspraak; denken wij aan de offers die Paulus voornemens was te brengen toen hij de reis naar Jerusalem ondernam, dan is het vervolg (24 : 18) onjuist. Is het eerste zeer wel mogelijk, ook als de vervaardiger der Handelingen niets anders dan waarheid heeft willen berichten, in een auteur die, ter

1) De lezing: ἐν οἷς verdient de voorkeur boven ἐν αἷς. Het pron. kan, ofschoon προσφορά fem. is, toch alleen op dit woord betrekking hebben, vgl. Meyer, Kühner ad Xen. Anab. 7. 7. 14: „Graeci, licet alius generis nomen praecesserit, saepe neutro plurali pronominis utuntur, generalem vocabuli notionem respicientes." Hoe nauw bovendien in den gedachtengang van Paulus de collecte (ἐλεημοσύναι εἰς τὸ ἔθνος) met de προσφοραί moge verbonden zijn (24:17), dit neemt niet weg dat men, zonder willekeurig te werk te gaan, kan denken dat de collecte aan de Christenen uit de Joden is ter hand gesteld en dat de offers in den tempel gebracht zijn.

wille van het doel dat hij tracht te bereiken, de historische stof met nauwkeurigheid en voorzichtigheid vervormt, is een zoodanige willekeur niet zeer waarschijnlijk. Niet onwaarschijnlijk is het daarentegen dat in de voorstelling van den Apostel de offers, die hij wilde brengen, geïdentificeerd, althans niet behoorlijk onderscheiden zijn van de offers die hij gebracht heeft, en hij dientengevolge, van de Nazireërsgelofte zelve melding makende, eene onjuiste uitdrukking gebezigd heeft. Wij nemen derhalve het laatste aan; bij Lukas kan in dit geval van willekeur, bij den Apostel van gebrek aan waarheidsliefde geen spraak zijn [1]).

B.

Voor Festus.

Paulus werd door Felix in banden gehouden en door hem bij zijne terugroeping gevangen achtergelaten. Nauwelijks had diens opvolger Porcius Festus het bewind aanvaard of hij zette zich op den rechterstoel en gaf bevel dat de Apostel voorgebracht zoude worden. Toen deze verschenen was, stelden zich, volgens Lukas, de Joden die van Jerusalem gekomen waren om hem heen, vele en zware

1) Vgl. verder over τινὲς δὲ (vs. 18) de comment., vooral de Wette, 4e Aufl. Het gezegde, vs. 21, wordt door sommigen ironisch opgevat, anderen meenen dat de Apostel zich alleen beroept op het feit, dat niet eene tempelontheiliging of iets, waarvan men hem beschuldigde, maar de belijdenis van de leer der opstanding het oordeel van het Sanhedrin bepaald heeft.

beschuldigingen inbrengende, die zij niet konden bewijzen, daar Paulus tot zijne verantwoording zeide: „ik heb noch tegen de wet der Joden, noch tegen den tempel, noch tegen den keizer iets misdreven." Dit laatste punt was nog niet ter sprake gebracht (vgl. 24:5) en behoort, volgens Overbeck, waarschijnlijk tot de paralelliseering van dit proces met dat van Jezus, vooral ook omdat het slechts uitwendig met het verhaal zelf verbonden is. Het achttiende vers is, meent hij, met het bericht van de belijdenis dat Paulus niets tegen den keizer misdreven had in lijnrechte tegenspraak.

Is het eerste niets anders dan eene gissing die veel van hare waarde verliest, indien men in het oog houdt dat de schrijver der Handelingen, als hij werkelijk de genoemde paralel had willen trekken, eerder de beschuldiging van iets tegen den keizer misdreven te hebben in de aanklacht zelve zou hebben opgenomen (vgl. Luk. 23:2), dan haar slechts in de verantwoording te laten doorschemeren, de tweede opmerking is eerst dan juist, wanneer bewezen is dat Felix heeft verwacht dat zijn gevangene van een politiek misdrijf zoude beschuldigd worden. Dit is natuurlijk het geval niet. Aangaande de vermoedens, die de landvoogd ten opzichte van Paulus koesterde, laat zich zeer weinig met zekerheid bepalen.

Festus, die de Joden wilde believen, vraagde aan Paulus, nadat deze zijne onschuld betuigd had, of hij naar Jerusalem wilde gaan en zich daar door hem over deze dingen wilde laten oordeelen. Maar Paulus zeide (vs. 10 en 11): „ik sta voor den rechterstoel des keizers, waar ik moet geoordeeld worden. Den Joden heb ik geen on-

recht gedaan, gelijk gij ook zeer goed weet. Doe ik dan onrecht of heb ik iets misdreven, dat den dood verdient, ik weiger niet te sterven; maar indien er niets aan is van hetgeen deze mij ten laste leggen, zoo kan niemand mij aan hen prijs geven. Ik beroep mij op den keizer."

Paulus wijst derhalve den gedanen voorslag van de hand, omdat hij alleen voor het forum van den procurator, als vertegenwoordiger van den keizer, behoort terecht te staan en bovendien niets tegen de Joden misdreven heeft. „Dat dit laatste echter," schrijft Overbeck, „gelijk de woorden ὡς καλλίον — ἐπιγινώςκεις zeggen, de eigen overtuiging van den romeinschen beambte zal geweest zijn, is dezelfde onderstelling der Handelingen als Hoofdst. 24 : 22, hier ten eenenmale onwaarschijnlijk, daar zelfs Festus, als men den strijd van Paulus met de Joden reduceert op den inhoud, dien hij volgens de Handelingen gehad heeft, een zoodanig inzicht niet kan gehad hebben, nadat hij eerst pas in het land gekomen was. Inderdaad weêrspreekt het boek der Handeliugen zich zelf vs. 18 en vervl., vs. 26 en vervl. terwijl zijne voorstelling op deze plaats bijzonder beheerscht is door het belang dat zij heeft om een voldoende aanleiding te verschaffen voor het beroep van Paulus dat Hoofdst. 28 : 19 weder anders verklaard is."

Nauwkeurig beschouwd wordt de uitspraak ὡς καὶ σὺ καλλίον ἐπιγινώσκεις niet door deze bezwaren getroffen, indien men althans niet van de onderstelling uitgaat dat de schrijver der Handelingen zijne woorden Paulus in den mond gelegd heeft en om deze reden daarvoor aansprakelijk is. Dat de landvoogd van des Apostels onschuld tegenover de

Joden overtuigd is geweest wordt niet vermeld, wel dat Paulus den procurator deze overtuiging heeft toegeschreven. Doch hierom kan Festus evengoed niet met de zaak op de hoogte zijn en later betuigen niets zekers hierover aan den keizer te kunnen berichten. Al ware het dan bewezen, dat Festus niet geweten heeft dat Paulus den Joden geen onrecht gedaan had, dit zoude niets bewijzen tegen het historisch karakter der Handelingen, maar alleen in het licht stellen dat, volgens Lukas, de Apostel zich ten onrechte van het tegengestelde verzekerd had gehouden. Dat dit nu inderdaad het geval geweest is, wordt door de gemaakte opmerkingen niet aangewezen. De kortheid van den tijd, dien de nieuwe landvoogd in het Joodsche land had doorgebracht, kan hier niets beslissen, omdat het vormen eener overtuiging niet van een bepaald tijdsverloop afhankelijk is. De terechtzitting alleen kon bijv. den landvoogd een bepaald inzicht verschaffen omtrent de verhouding, waarin zijn gevangene tot de Joden stond. De wijze, waarop Festus zich in het vervolg tegen Agrippa uitlaat, kan eerst dan als bezwaar tegen de juistheid van des Apostels uitspraak gelden, indien duidelijk is aangetoond dat hij de opvatting, welke hij inderdaad van de zaak had, voor den koning niet bedekt heeft willen houden. Welke gronden overigens de Apostel voor zijne meening gehad heeft wordt niet medegedeeld, hetgeen evenwel niet bewijst dat zijne verzekering werkelijk ongegrond is geweest. In haar is bovendien geen spoor te vinden van den invloed, dien de poging, om een genoegzamen grond voor het beroep op den keizer aan te wijzen, op de onderstelling kon uitoefenen; reeds

door de handelwijze van den landvoogd is de appellatie voldoende gemotiveerd. [1])

Dit beroep zelf meent Straatman onmogelijk voor historisch te kunnen houden omdat het als gevolg van de onverzoenlijke vijandschap der Joodsche overheden, welke twee stadhouders belette den Apostel recht te doen, met die vijandschap staat en valt. [2]) Doch ook afgescheiden daarvan is het, zijns inziens, aan groote bedenking onderhevig. „De uitleggers beweren", schrijft hij, „dat dit beroep den Apostel als romeinsch burger vrij stond. Maar is het dan niet vreemd dat Paulus ruim twee jaren liet voorbijgaan, alvorens aan dit recht te denken en er gebruik van te maken? Hij had er voor zich zelven en zijn werk het grootste belang bij, dat hij ten spoedigste een einde aan zijn proces zag komen. In de gevangenis te moeten zuchten, en dien tijd in ledigheid te slijten was voor zijn vurig karakter erger dan de dood, en daar een beroep op den keizer het zekerste middel was om naar Rome te komen, waarheen toch al zijne wenschen zich uitstrekten, lag, dunkt mij, niets zoo voor de hand als zulk een

---

1) Over de voorkeur die in vs. 11 de lezing: *μεν οὖν* boven *μεν γάρ* verdient vgl. de comment. Overbeck vindt het in beide gevallen aanstootelijk dat met *εἰ ἀδικῶ* een onderstelling wederom opgenomen schijnt te zijn, die juist was geloochend.

2) Voorzichtiger drukt Overbeck zich uit, als hij schrijft: „Freilich ist dieser gerade hier eine Begründung gegeben, welche so eng an der eigenthümlichen, zum Theil nachweislich unhistorischen Voraussetzungen des Buchs hängt (überdiess nicht einmal von ihm fastgehalten wird, S. 28, 19), dass um so mehr gefragt werden muss, was von der Thatsache der Appellation zu halten ist'' (S. 429).

beroep, waartoe al aanstonds het eerste verhoor voor Felix hem de gelegenheid bood." (bl. 303).

Het ingebrachte bezwaar rust enkel op de onvolledigheid van de berichten, welke Lukas van des Apostels tweejarig verblijf te Cesarea heeft gegeven, en gaat van de onderstelling dat Paulus zich, gedurende dien tijd, niet in omstandigheden bevonden heeft die hem verhinderd hebben van zijn recht als romeinsch burger gebruik te maken, en hem hebben genoopt zich vooralsnog niet op den keizer te beroepen. Deze onderstelling mist allen grond. Lukas zwijgt er van en zijn zwijgen geeft ons recht noch om vasttestellen, dat Paulus zich reeds eer op den keizer heeft willen en kunnen beroepen, noch om het tegengestelde aantenemen, terwijl er buiten de Handelingen geene bronnen zijn welke ons omtrent des Apostels verblijf in Cesarea nadere inlichtingen kunnen verschaffen. Alleen wanneer men, met sommigen, van meening is dat de brief van Philemon te Cesarea door Paulus geschreven is, kan men, op grond van vs. 22, waar hij zijne vrienden verzoekt hem huisvesting te verleenen, bepalen dat hij zelf vast aan zijne spoedige loslating geloofde, en aannemen dat het deze hoop geweest is, die hem bewogen heeft vooralsnog niet tot het uiterste redmiddel de toevlucht te nemen. Misschien heeft Paulus verwacht dat het beroep op den keizer zijn vrijspraak en vrijlating aanmerkelijk zouden vertragen en het daarom nuttiger geoordeeld eenigen tijd geduldig te wachten. Eerst toen hij bemerkte dat Festus den Joden ter wille wenschte te zijn en inzag dat hij ook van dezen landvoogd weinig goeds had te verwachten, meende hij zich op den keizer te moeten be-

roepen. [1]) Het is althans niet zeker dat in zijn wensch om in Rome te komen een sterke aansporing lag dit eerder te doen, omdat het niet is te bewijzen dat de Apostel van den beginne af in het beroep op den keizer den kortsten weg heeft gezien tot de vrijheid, zonder welke zijn verlangen, dat zich allereerst naar de geloovigen te Rome uitstrekte, bezwaarlijk konde bevredigd worden. Moest het overigens den man, die alles schade achtte om de uitnemendheid der kennis van Christus Jezus, zwaar vallen door zijne banden tot pijnlijke werkeloosheid gedwongen te zijn, ook hierink on hij den wil van zijnen trouwen Heer erkennen en eerbiedigen. Na het verhoor voor Felix ontving hij bovendien verlichting en werd hem het verkeer met zijne vrienden en betrekkingen toegestaan. [2]) Is het derhalve niet met zekerheid te bepalen welke redenen de Apostel gehad heeft om met het beroep op den Romeinschen keizer te

1) Dezelfde Straatman, die het vreemd vindt dat Paulus ruim twee jaren liet voorbijgaan, voor hij van zijn recht gebruik maakte, schrijft: „Ik geloof, dat Paulus zeer voorbarig was en eerst had moeten afwachten wat Festus op zijne weigering om te Jeruzalem te recht te staan zou beslissen; te meer omdat het den landvoogd zeker niet geoorlootd was een Romeinsch burger aan zijne natuurlijke rechters te onttrekken, en eene uitspraak in dien geest aan Paulus te Rome vrijspraak zoo goed als verzekerde" (bl. 303).

2) Hausrath, bl. 144: „De omgang met zijne vrienden werd niet verstoord, en het schijnt dat zijne reisgenooten hadden afgesproken zich bij afwisseling met hem te laten opsluiten, opdat hij steeds gezelschap mocht hebben (vgl. Filem. vs. 23 met Kol. 4:10). Op die wijze wisselden Aristarchus, Tychicus, Lukas en Epaphras, de stichter der Phrygische gemeente, elkander bij den Apostel af. Ook wordt er melding gemaakt van zekeren Demas uit Thessalonica."

wachten totdat Festus hem vroeg of hij te Jerusalem wilde geoordeeld worden, deze onzekerheid geeft niet den minsten grond om vasttestellen dat er geene oorzaken voorhanden geweest zijn, die hem tot deze handelwijze geleid hebben. Straatmans bedenking, welke op deze onderstelling steunt, is dus niet in staat het bericht van Lukas aangaande het beroep van den Apostel onwaarschijnlijk te maken.

Hetzelfde geldt van eene andere door hem gemaakte opmerking, welke in 't kort hierop neêrkomt. Het beroep op den keizer kon voor Festus alles behalve aangenaam zijn, daar hij niet in staat was, gelijk hij aan Agrippa bekent (25:26), de stukken en bescheiden overteleggen, die den keizer voor een beslissing noodig waren. Den landvoogd bleef niets over dan een soortgelijke verklaring als hij aan den koning gaf naar Rome te zenden, en het is de vraag of Nero, die nog in het begin van zijne regeering zijn best deed om een voortreffelijk regent te zijn, en dien wij niet te eenzijdig door den bril der Christenen, van Tacitus en anderen moeten beschouwen, met die verklaring tevreden zou zijn geweest, en niet zou hebben ingezien dat zulk een procurator, die onschuldigen niet durfde vrijspreken, niet de rechte man was op de rechte plaats. Volgens de berichten van Tacitus, Sueetonius e. a. hadden de keizers veel overlast van het recht op beroep en bonden aan alle landvoogden ernstig op het hart om voor eene goede rechtspleging te zorgen, zoodat het aantal beroepen verminderde, en niet dan in dringende gevallen de keizerlijke beslissing werd ingeroepen. Een beroep als dat van Paulus kon dus niet anders dan te

Rome een slecht onthaal vinden en stelde Festus met zijn voorganger Felix aan ernstige berisping, zoo niet erger bloot.

Het spreekt wel van zelf dat eene redeneering als deze niet den minsten of geringsten grond geeft om het beroep van den Apostel voor onhistorisch te houden. Zou Paulus zich hebben laten weêrhouden door de gedachte dat het den landvoogd minder aangenaam was als hij zich op den keizer beriep?

Weigeren Straatman en Overbeck beide het romeinsch burgerrecht te laten gelden als een steun voor de provocatie van den Apostel [1]), de laatste wijst nog op hetgeen

1) Straatman: „Wij hebben boven gezien hoe twijfelachtig het met dat burgerrecht van den Apostel is gesteld, ja gevonden dat wij, op grond van zijne eigene getuigenissen, het veilig als niet historisch mogen aanmerken" (bl. 303). Overbeck: „Zur Stützung der Thatsache kann man sich nicht auf das römische Bürgerrecht des P. berufen, denn dieses ist selbst zu zweifelhaft und wird zuletzt auf die Appellation gestützt" (S. 430). Het meerendeel van de gronden, waarop men het bericht van Lukas, dat Paulus in het bezit van het romeinsch burgerrecht geweest is, als ongeloofwaardig verwerpt, is ontleend aan het tendenz-karakter dat men aan het boek der Handelingen toeschrijft. Men meent dat de schrijver, die zooveel van den Apostel niet verhaalt, dit feit niet zonder eene bepaalde bedoeling herhaalt; dat, in elk geval, het gewicht, door de Handelingen hieraan gehecht, hoe men het ook moge verklaren (Schneckb. S. 243; Zeller, S. 374), samenhangt met den nadruk dien de auteur legt op de vriendelijke verhouding waarin de Romeinen tot den Apostel staan. Volgens Straatman, die niet twijfelt of het romeinsch burgerrecht van Paulus is een uitvinding van Lukas, toont Paulus in zijne brieven dat hij dit recht niet bezat, anders zou hij niet tot driemalen toe door de heidensche overheid met roeden zijn gekastijd. „Volgens de Handelingen," schrijft hij bl. 157,

Josephus vita C. 3.[1]) vermeldt, om aan te toonen dat de

„was het bezit van dat recht voldoende om hem tegen geeseling te vrijwaren, en als hij nu niettemin zelf getuigt tot driemalen toe die straf te hebben ondergaan, dan moeten wij aannemen, òf dat hij in drie onderscheidene plaatsen overheden heeft aangetroffen, die zich om de rechten eens romeinschen burgers niet bekreunden, òf dat hij zelf, even als te Philippi, liever de geeseling verdroeg dan zich bij tijds met zijn recht tegen lichamelijke mishandeling te dekken." — Naar onze meening is dit bezwaar eerst dan van gewicht, wanneer bewezen is dat de Apostel in de door Straatman bedoelde gevallen van het romeinsch burgerrecht heeft kunnen en willen gebruik maken. „Auch die dreimalige in dem 2 Corintherbriefe erwähnte Geiselung des Apostels," schreef Oertel reeds vroeger S. 47, „lässt im Angesicht unsrer Stelle so wenig zur Anzweifelung seines römischen Bürgerrechts sich verwenden, dass wir hier vielmehr ein geschichtliches Beispiel dafür haben, unter welchen Umständen eine derartige Verletzung seiner römischen Vorrechte vorkommen konnte." Wil men uit de berichten van Josephus en Philo, die (vgl. Schneckb. S. 243) van geen andere Joden weten aan wie het romeinsch burgerrecht is geschonken dan Antipater, den grondlegger der Herodes-dynastie, Josephus zelven en de te Rome levende afstammelingen van Joodsche krijgsgevangenen, en uit de wijze waarop Josephus zijne opneming onder de romeinsche burgers als een bijzonder eerbewijs schildert, opmaken dat dit recht zeldzaam aan de Joden werd verleend, uit Ant. XIV. 13. 9 en B. J. II. 14. 19 schijnt te blijken dat het bezit hiervan onder de Joden niet zoo uiterst zeldzaam geweest is. Voor het burgerrecht van Paulus kan in elk geval op grond hiervan niets worden bepaald. — Baumg. I. S. 518 meent dat Paulus Gal. 1 : 15 (ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου καὶ καλέσας διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ) ook gedacht heeft aan de omstandigheid dat hij de zoon was van een romeinsch burger. Vgl. verder Renan, St. Paul, 256, Schneckb., Zeller, Meyer, de Wette, Krebs, De provoc. Pauli opusc. S. 143, enz.

1) Καθ' ὅν χρόνον Φῆλιξ τῆς Ἰουδαίας ἐπετρόπευεν ἱερεῖς τινας συνήθεις ἐμοί, καλους καγαθοὺς, διὰ μικρὰν καὶ τὴν τυχοῦσαν αἰτίαν δήσας εἰς τὴν Ῥώμην ἔπεμψε, λογόν ὑφέξοντας τῷ Καίσαρι.

wegvoering naar Rome, die op goede gronden vaststaat, het beroep op den keizer niet onvoorwaardelijk onderstelt [1]), en doet opmerken dat ook de verdediging Hoofdst. 28 : 17—19 niets omtrent het feit zelf beslist. „Daarentegen is dit laatste,” zoo gaat hij voort, in de Handelingen niet alleen zeer bedenkelijk gemotiveerd, maar ook hiervan een zeer eigenaardig gebruik gemaakt. Het geeft den indruk dat het niet de rechters zijn, maar Paulus zelf het is welke omtrent dit stadium van zijn proces eene beslissing neemt. In dit feit vindt eene grondgedachte van het verhaal der Handelingen hare scherpste uitdrukking, deze namelijk dat Paulus als romeinsch burger door den romeinschen staat tegen Joodsche onbillijkheid beschermd wordt. Het is verder de onderstelling van de verklaring, waarin het verhaal der Handelingen zijn toppunt bereikt, Hoofdst. 26 : 30—32. Volgens deze plaats is de appellatie van

---

1) Zeller schrijft S. 255 en vervl.: „In Beziehung auf Paulus erhält die Angabe unserer Schrift allerdings eine bedeutende Bestätigung durch den Umstand, dass er nach seiner Verhaftung zu Jerusalem nicht in Judäa abgeurtheilt, sondern nach Rom abgeführt wurde, da wir uns hiefür ausser der Appellation, die nur einem römischen Bürger zustand, keinen genügenden Grund denken können, und wenn dem theils die Fesselung des Apostels, auch nachdem er sich schon als römischer Bürger zu erkennen gegeben hat (Abg. 22, 30. 22, 29), theils die Angabe des zweiten Korintherbriefs über eine dreimalige, allem Anscheine nach von römischen Obrigkeiten verhängte körperliche Züchtigung im Wege zu stehen scheint, so müssen wir uns am Ende, so lange der angeführte Grund nicht beseitigt ist, hinsichtlich des ersten Umstands bei der Annahme einer Ungenauigkeit in der Darstellung der Apostelgeschichte, hinsichtlich des zweiten dabei beruhigen, dass uns das Nähere über jene dreimalige Verletzung der römischen Vorrechte nicht bekannt ist.”

Paulus ten slotte het eenige beletsel van zijne vrijlating; zij is het derhalve die den auteur der Handelingen toelaat eene zoo onvoorwaardelijke verklaring over de onschuld van Paulus in den mond zijner rechters te leggen, niettegenstaande het feit van zijne voortdurende gevangenschap, en ook de onschuld van den Apostel dekt tegen elke gevolgtrekking, welke men uit zijne overbrenging naar Rome als gevangene zou kunnen afleiden." De gemaakte bedenkingen staan, het springt duidelijk in het oog, in onafscheidelijk verband met de wijze waarop Overbeck het boek der Handelingen beschouwt en hebben eerst dan eenige beteekenis, zoo men a priori onderstelt dat de schrijver, om zijn doel te bereiken, de lezers van zijn geschrift opzettelijk heeft willen misleiden. Tegen het feit zelf is geen enkel overwegend bezwaar in het midden gebracht.

C.

Voor Agrippa.

Zeer vele van de bedenkingen, die tegen de vroeger door den Apostel gehouden toespraken ingebracht werden, zijn ook op de rede, waarmede Paulus zich, volgens de Handelingen, voor koning Agrippa verantwoordt (26 : 2—23), van toepassing en behoeven derhalve niet wederom te worden besproken. Met enkele opmerkingen, die betrekking hebben op hetgeen die redevoering eigenaardigs bevat, kunnen wij hier volstaan.

Het is nauwelijks denkbaar, meent Baur (I. S. 292), dat den Apostel aan het oordeel van eenen in zedelijk

opzicht niet zeer achtenswaardigen koning zooveel kon gelegen zijn en dat hij zich zelfs, gelijk de vervaardiger der Handelingen hem bij het begin der rede uitdrukkelijk laat betuigen, gelukkig geacht heeft zich vóór hem te mogen verdedigen. Naar onze meening laat zich des Apostels uitspraak gemakkelijk verklaren. Gedurende zijn gevangenschap te Cesarea was hij tot nog toe slechts in de gelegenheid geweest zich voor een romeinschen rechter te verantwoorden; thans stond hij voor iemand die niet alleen Jood was, maar tevens macht had over den tempel, en een belangrijken invloed op de regeling van de godsdienstige aangelegenheden der Joden konde uitoefenen (vgl. Jos. Ant. I. 3. *ἠτήσατο δε καὶ Ἡρωδης — Κλαύδιον Καίσαρα τὴν ἐξευσίαν τοῦ νεὼ καὶ τῶν ἱερῶν χρημάτων, καὶ τήν τῶν ἀρχιερῶν χειροτονίαν*). Was het dan bevreemdend dat Paulus zich gelukkig achtte rekenschap van zijne daden te mogen afleggen voor hem die, beter dan iemand, van de geschillen en twisten der Joden op de hoogte moest zijn (vs. 3)? Wat hij overigens in den koning mocht afkeuren, Agrippa was iemand van wien Paulus onderstelde dat hij met kennis van zaken kon oordeelen, en dit was althans iets waarover de gevangene zich met recht kon verblijden.

Na de verschijning op den weg naar Damascus besproken te hebben, vermeldt de Apostel (vs. 19 en 20) dat hij hieraan niet ongehoorzaam geweest is, maar eerst aan die te Damascus waren, en te Jerusalem, en in het geheele land van Judea, en aan de Heidenen verkondigd heeft, dat zij hunnen zin moesten veranderen en zich tot God bekeeren, werken doende der bekeering waardig. In deze woorden ligt, zoo beweert men, opgesloten, dat

aan de Evangelieprediking van Paulus [1]) onder de Heidenen zijne apostolische werkzaamheid in Damascus, Jeruzalem en geheel Judea is voorafgegaan. Ligt deze opvatting, ook al heeft πρῶτον niet op εἰς πᾶσαν τε τὴν χώραν τῆς Ἰουδαίας betrekking, voor de hand, niet alleen omdat zij strookt met de chronologie van de voorstelling, die de Handelingen van 's Apostels prediking geven (9 : 19—30), en den nadruk dien zij leggen op de prioriteit van zijne Evangelieverkondiging aan de Joden boven die aan de Heidenen (13 : 46), maar ook omdat πρῶτον, al behoort het alleen bij τοῖς ἐν Δαμασκῷ aan een chronologische volgorde in de geheele optelling doet denken — zeker niet het minst ter wille van Gal. 1 : 22 (ἤμην δὲ ἀγνοούμενος τῷ προσώπῳ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἰουδαίας ταῖς ἐν Χριστῷ), wordt door anderen beweerd dat de uitdrukking εἰς πᾶσάν τε τήν χώραν τῆς Ἰουδαίας καὶ τοῖς ἔθνεσιν betrekking heeft op de geheele werkzaamheid van den Apostel, zoowel onder de Joden als onder de Heidenen [2]). „Als evenwel het boek der Handelingen," zoo merkt Overbeck hiertegen op — en naar onze meening terecht — „de algemeene gedachte van de zending van Paulus onder Joden en Heidenen op deze wijze uitdrukt, zoo is het duidelijk dat zij het oog heeft op haar „successief historisch verloop" niet op haar doorgaand karakter, want slechts zoo komt de geographische bepaling tot haar recht, terwijl de werkzaamheid van den Apostel in de heidensche landen zich, volgens de Handelingen, richt tot Joden en Heidenen in het algemeen."

---

1) Vgl. Schrader, S. 569; Schneckb. S. 77; Baur, I. S. 126; Zeller, S. 207

2) Vgl. Meyer, Lekebusch, Baumgarten, Trip, Oertel, e. a.

Overigens is het voor hen, die meenen dat εἰς πᾶσάν τε τὴν χώραν τῆς Ἰουδαίας niet op 9:28 maar op eene latere werkzaamheid terugziet, onmogelijk deze in de Handelingen aantewijzen. Wij kunnen derhalve niets anders doen dan erkennen dat de uitspraak van Paulus voor koning Agrippa Hoofdst. 26:20 niet overeenstemt met hetgeen ons van elders omtrent zijne apostolische werkzaamheid bekend is en derhalve, de juistheid der laatstgenoemde berichten aangenomen, onjuist is. Hiermede is evenwel de onechtheid der geheele rede, Hand. 26:2—23, volstrekt niet bewezen. Veeleer geldt het besproken verschil als bezwaar tegen het gevoelen van hen die meenen dat de toespraak door den auteur der Handelingen zelven vervaardigd is. Is het waarschijnlijk dat een schrijver, die overigens op de behendigste wijze weet te plooien en te wringen, zijn Apostel iets heeft laten vermelden dat in strijd is met hetgeen hij vroeger, omtrent diens werkzaamheid, had medegedeeld, en zich zoo heeft blootgesteld aan het gevaar om het doel, dat hij zich voorstelde, te missen? Om dit te bereiken moest hij immers allereerst den schijn aannemen van de waarheid te vermelden, en indien hij op deze wijze te werk ging, moesten de lezers van zijn geschrift zijne waarheidsliefde verdenken en zijne berichten voor onhistorisch gaan houden. Meer aannemelijk is het althans dat de onjuistheid op de eene of andere wijze in de bron, welke Lukas voor de redevoering heeft gebruikt, is ingeslopen en zoo door hem, die zich niet veroorloofde haar overeenkomstig het vroeger geschrevene te wijzigen, is overgenomen.

Overbeck vestigt verder de aandacht op het verband,

waarin hier des Apostels werkzaamheid onder de Joden staat met die onder de Heidenen. Dit is, naar hij meent, gemakkelijk te verklaren uit den samenhang der rede, waarin het Heidenapostolaat als zoodanig op den achtergrond gedrongen, reeds in vs. 17 de roeping van Paulus als eene roeping tot „Universal-apostel" voorgesteld, en aangetoond wordt dat hij zich (vgl. ook vs. 23) dienovereenkomstig gedragen heeft, omdat hij niet het Apostelschap van Paulus onder de Heidenen, maar zijn Joodsche orthodoxie in het algemeen heeft te verdedigen. Volgens hem is evenwel deze voorstelling, naar den maatstaf van den historischen Paulus gemeten, scheef en willekeurig [1]). Naar het ons voorkomt had Paulus geen reden om in deze toespraak op zijne roeping als Apostel der Heidenen een bijzonderen nadruk te leggen. Het was hem niet te doen om voor koning Agrippa eene apologie te leveren van zijn Evangelieprediking onder de Heidenen, maar allereerst om aantewijzen dat hij, noch tegenover het Joodsche volk, noch tegenover den Joodschen godsdienst, eene vijandige houding had aangenomen. Van verschil tusschen de hier

1) De afwijkingen, die in de bekeeringsgeschiedenis van Paulus, Hfdst. 26:42, vooral vgl. met Hfdst. 22:12 en vervl. voorkomen, staan ook, volgens Overbeck, met de Zurückstellung des Heidenapostolats in verband. Het gebruik van het Grieksche spreekwoord σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν (vs. 14) in de Hebreeuwsche toespraak wordt, naar hij meent, niet verklaard door de opmerking dat de prikkel ook bij de Hebreën in gebruik was (Baumg.). Is het bewezen dat dit spreekwoord in het Hebreeuwsch niet bestond en zoo ja, is het ondenkbaar dat de Heer op den weg naar Damascus in het Hebr. woorden tot Paulus gesproken heeft, welke deze meende in het Grieksch niet beter dan door dit gezegde terug te kunnen geven?

gegeven voorstelling en het beeld van den Heidenapostel, zooals dat in zijn brieven geteekend wordt, is voorts geen spraak, tenzij men, naar wij meenen ten onrechte, uit Gal. 2 : 7—9 wil opmaken, dat Paulus het zijne roeping geacht heeft zich met zijne verkondiging van het Evangelie uitsluitend tot de Heidenen te wenden. Voor den Apostel, die meer bepaald onder de Heidenen zijn arbeidsveld meende te moeten zoeken, bestond geen reden om de Evangelie-prediking onder de Joden van die onder de Heidenen te scheiden, geen bezwaar om zijne werkzaamheid onder de Joden met die onder de Heidenen te verbinden. Hij, die den Joden als een Jood geworden was, opdat hij de Joden winnen mocht (1 Cor. 9 : 20), predikt Christus den Gekruisigde, hun die geroepen waren, Joden zoowel als Grieken, de kracht Gods en de wijsheid Gods (1 Cor. 1 : 24). Voor hem was tusschen deze geen onderscheid (Rom. 10 : 12); het Evangelie was, volgens hem, een kracht Gods tot behoudenis voor ieder die geloofde, eerst den Jood en ook den Griek (Rom. 1 : 16) [1].

§ 3.

FELIX.

Felix, een vrijgelaten slaaf en gunsteling van keizer Claudius, naar wiens moeder Antonia hij den naam droeg

1) Over de bedenking dat Paulus in vs. 20 de leer van het alleen rechtvaardigmakend geloof zou verloochend hebben (Zeller, S. 300, Baur, Neutest. Theol. S. 333, de Wette, 4e Aufl. S. 443) vgl. vooral Oertel, S. 80.

van Antonius Felix (Tacit. Annal. XII. 54), was de landvoogd van Judea, voor wiens rechterstoel de Apostel Paulus gesteld werd. De figuur van dezen landvoogd nu, zoo-als hij in de Handelingen voorkomt, behoort, volgens Overbeck, tot de meest bevreemdende trekken in het verhaal van des Apostels proces. Niemand zal, meent hij, hierin het uit Josephus en Tacitus bekende karakter herkennen, tenzij men op de aanteekeningen Hand. 24 : 26 en 27 een gewicht legt dat eenzijdig en met de voorstelling der Handelingen zelve in strijd is. Wij zijn daarom gedrongen ter beoordeeling van dit gevoelen nategaan wat Lukas van hem vermeldt, doch doen vooraf opmerken dat de onvolledigheid van hetgeen wij, uit andere bronnen, van hem weten, aan de kritiek het recht ontzegt tusschen deze berichten en die der Handelingen eene volkomene overeenstemming te eischen. Te weinig is ons van den landvoogd Felix bekend om, op grond hiervan, a priori te kunnen bepalen hoe hij, in een geheel bijzonder geval, zal en moet gehandeld hebben.

Toen Paulus te Cesarea gekomen was werd hij vóór den landvoogd gesteld en, nadat deze had vernomen dat de gevangene uit Cilicië was, en beloofd dat hij hem zou verhooren, als ook zijne aanklagers zouden gekomen zijn, op diens last in het rechthuis van Herodes in bewaring gezet (23 : 33—35). Na vijf dagen kwam de hoogepriester met de oudsten en den redenaar Tertullus te Cesarea en brachten hunne klachten tegen Paulus in (24 : 1); de Apostel verantwoordde zich, en, na afloop hiervan, gaf Felix aan den hoofdman bevel dat de gevangene in bewaring zou gehouden worden en verlichting hebben, en dat hij

niemand der zijnen verhinderen zou hem te dienen (24 : 23). Blijkt uit dit een en ander dat de landvoogd zich formeel onberispelijk en zelfs welwillend jegens Paulus gedragen heeft, wij zien geen reden dit bijzonder opmerkelijk te vinden [1]), tenzij men uitgaat van de onderstelling dat de schrijver der Handelingen zich beijverd heeft Felix zóó voortestellen, dat hij, als Romein, den Apostel tegen de aanslagen en beschuldigingen der Joden in bescherming neemt, en in het gedrag van den landvoogd een grond voor de eens gestelde hypothese wil vinden. Eene bepaalde erkenning van des Apostels onschuld als Festus Hoofdst. 25 : 25 uitspreekt, wordt Felix trouwens niet op de lippen gelegd. Het is alles behalve onwaarschijnlijk dat het burgerrecht van Paulus en het gunstig rapport, dat Felix van den krijgsoverste Lysias ontvangen had, hem hebben genoopt tegen den gevangene minder strenge maatregelen te nemen, terwijl het niet ondenkbaar is dat de wijze, waarop de Apostel zich tegen de beschuldigingen der Joden verdedigde, ook al werd de landvoogd door de gehouden toespraak niet in staat gesteld een gemotiveerd vonnis te vellen, een indruk bij hem te weeg bracht, die hem tot verzachting van het lot van den gevangene deed besluiten. Volgens Straatman, die vindt dat zich in de voorstelling, welke Lukas van het gedrag der romeinsche landvoogden geeft, zoo duidelijk de denkwijze der tweede eeuw openbaart, is zelfs het bevel van Felix, dat Paulus wel in bewaring blijven, maar verlichting hebben en al de zijnen vrij ontvangen kon, geheel in overeenstemming met de

---

1) Vgl. de Wette, 4e Aufl. S. 414.

gewoonte dier eeuw, zooals ons de geschriften der apostolische en oudste kerkvaders melden. Dat evenwel de in Hand. 24 : 23 bedoelde zaak (*ἔχειν τε ἄνεσιν*: ontspanning, rust, verligting in 't algemeen), hoe gewoon zij dan ook in de tweede eeuw moge geweest zijn, ook voor dien tijd althans niet geheel ongewoon was, blijkt uit Jos. Ant. 18 : 6, 10, waar van een dergelijk geval sprake is (*καί τὸν 'Αγρίππαν ἐκέλευσεν ἐκ τοῦ στρατοπέδου μεταστήσεν εἰς τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ πρότερον ἤδεθηναι δίαιταν εἶχεν· ὥστε ἐν θαρσεί λοιπόν ἦγε τὰ περί αὐτῆς Φυλακήμεν γὰρ καὶ τήρησις ἥν, μετὰ μέντοι ἀνέσεως, τῆς εἰς τήν δίαιταν*).

Het is, meent Overbeck, buiten alle waarschijnlijkheid, dat de romeinsche ambtenaar werkelijk zich met redevoeringen, als Hoofdst. 24 : 3—21 voorkomen, vergenoegd en zijn oordeel opgeschort heeft, en allermeest dat hij dit gedaan heeft op grond van het vs. 22 aangegeven motief. Lukas vermeldt aldaar dat Felix met den weg des Heeren nader bekend geweest is, daarom de zaak heeft uitgesteld, en beloofd haar te zullen onderzoeken als de overste Lysias zoude gekomen zijn. De woorden *ἀκριβέστερον εἰδὼς τά περὶ τῆς ὁδοῦ* kunnen alleen doelen op de nadere kennis, die de landvoogd had van de verhouding waarin het Christendom tot het Jodendom stond [1]), terwijl deze kennis, naar het ons voorkomt, gemakkelijk is te verklaren èn uit de uitbreiding van het Christendom ook in Judea, èn uit den geruimen tijd gedurende welken Felix reeds het bewind over deze landstreek gevoerd had. Overbeck even-

---

1) Zoo Meyer, Wieseler, Baumg., Holtzmann, Overbeck e. a.; over andere verklaringen zie vooral de Wette, 4e Aufl.

wel wil deze laatste verklaring niet toelaten omdat Hoofdst. 25:10 van een dergelijke omstandigheid als 24:22 melding gemaakt wordt, en, in elk geval, het langdurig verblijf in Cesarea, waaruit de bekendheid van Felix met de zoo even genoemde zaak zoude opgehelderd worden, niet gelden kan voor Festus die eerst pas in het land was gekomen. De gemaakte bedenking is, het blijkt duidelijk, van niet het minste gewicht, omdat zij uitgaat van de alleszins willekeurige onderstelling dat de landvoogden Felix en Festus, gesteld dat van beide hetzelfde wordt medegedeeld[1]), hunne kennis uit dezelfde bron hebben geput. Dat de laatste met de verhouding tusschen Christendom en Jodendom bekend was, gesteld wederom dat dit het geval ware, niettegenstaande hij nog slechts eenige dagen in het land had vertoefd, bewijst toch niet dat een betrekkelijk langdurig verblijf den eersten niet met dezelfde zaak op de hoogte gebracht heeft. „Doch ook afgezien van alle bijzondere overleveringen aangaande den persoon van Felix," zoo gaat Overbeck voort, „is eene zoo doctrineele belangstelling (doctrinelles Interesse) in de zaak van het Evangelie, gelijk hier ondersteld wordt, van de zijde van een romeinschen staatsbeambte alleronwaarschijnlijkst, ja het ἀκριβέστερον-ὁδοῦ schrijft aan Felix eene kennis (Verständniss) toe, welke de geheele heidenwereld nooit verkregen heeft, en kon slechts geschreven worden op een standpunt, dat aan het oorspronkelijk Paulinisme zoo vreemd is als dat hetwelk het boek der Handelingen inneemt."

Naar wij meenen ziet de schrijver hier de beteekenis,

1) Over 25:10 ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις, vgl. bl. 171.

welke hij zelf aan de woorden ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ hecht, ten eenenmale voorbij. Wordt met de uitdrukking alleen te kennen gegeven dat Felix op de hoogte was met de verhouding waarin het Christendom tot het Jodendom stond [1]), dan ligt hierin nog niet opgesloten dat de landvoogd in de leer des Evangelies een bijzonder belang heeft gesteld. Met de verhouding, waarin de Christenen tot de Joden stonden, kon hij bekend zijn zonder zich inderdaad veel om den inhoud van het Evangelie te bekommeren. Op grond van deze kennis kon hij er toe overgaan tegen zijn gevangene minder strenge maatregelen te nemen, zonder daarmede zijn oordeel te bepalen omtrent de waarheden die de Apostel, in onderscheiding van zijne tegenstanders, meende te moeten belijden. Dat het onderscheid tusschen Joden en Christenen in zooverre zijne aandacht trok, als hierdoor twee over elkander staande partijen werden gevormd, is waarlijk in een romeinsch landvoogd niet te bevreemden. Als de woorden: ἀκριβ-ὁδοῦ werkelijk niets anders aanduiden dan eene bekendheid met de verhouding tusschen Christendom en Jodendom, wordt hiermede, omdat de uitdrukking aangaande den aard en de uitgebreidheid dier kennis geen nadere bepaling geeft, aan Felix niet iets toegekend, dat de Heidenen nooit hebben verkregen, niet iets, dat alleen kan geschreven zijn op een standpunt, hetwelk aan het oorspronkelijk Paulinisme ten eenenmale vreemd was.

---

1) ἀκριβ-ὁδοῦ giebt allerdings als Grund des Aufschubs das bessere Wissen des F. vom Christenthum (ἡ ὁδος s. zu 9, 2), hier also von seinem Verhältniss zum Judenthum an S. 421.

Eenige dagen nu na het voorgevallene, zoo verhaalt de schrijver der Handelingen, kwam Felix met Drusilla, zijne vrouw [1]), die eene Jodin was, en ontbood Paulus, en hoorde hem over het geloof in Christus. Doch toen deze sprak over rechtvaardigheid en ingetogenheid en het toekomend oordeel, onderwerpen waarvan het eerste den landvoogd en het tweede Drusilla minder aangenaam moest zijn, werd hij bevreesd en antwoordde: „Ga voor ditmaal heen! en als ik gelegen tijd bekomen heb, zal ik u laten roepen." Tevens ook hoopte hij, dat hem door Paulus geld zou gegeven worden, waarom hij hem ook meermalen ontbood en met hem sprak. Doch nadat er twee jaren verloopen waren, kreeg Felix tot opvolger Porcius Festus; en daar Felix de Joden wilden believen, liet hij Paulus gevangen achter [2]).

Overbeck is van gevoelen dat de indruk, dien de prediking van den Apostel, volgens de Handelingen, op Felix gemaakt heeft im schroffsten Widerspruch is met den vriendelijken omgang, dien hij met Paulus zal voortgezet hebben

---

1) Overbeck, volgens wien het optreden van Drusilla, in het verhaal der Handelingen het eenige aanknoopingspunt aan de traditie over Felix, voor het hoofddoel van den auteur niet onverschillig kan zijn, houdt het, met het oog op het gewicht dat deze in zijn apologie van den Apostel op de goede getuigenis ook van de Joden legt (23:6 en vervl., 28:21), niet voor onmogelijk dat Drusilla hier de autoriteit van Felix in den strijd van Paulus met de Joden ondersteunen moet. Volgens Baumg. wil Lukas de „bodenlose Schlechtigkeit" des procurators in het licht stellen.

2) De beknoptheid van de mededeeling, die uit de strekking der Hand. begrijpelijk zal gemaakt worden, behoeft hier niet ter sprake te komen. In geen geval kan de kortheid van het bericht eenigen grond opleveren om aan de geloofwaardigheid van den inhoud te twijfelen.

met het doel om zich geld te verschaffen, terwijl hij, volgens vs. 25, hem tegelijk zou gevreesd hebben. De vraag is of Lukas aan een vriendelijken omgang wil gedacht hebben en deze in betrekking stelt met den indruk die, volgens hem, des Apostels toespraak op den landvoogd gemaakt heeft. Beteekent het werkw. ὁμιλεῖν oorspronkelijk met iemand in gezelschap zijn, omgaan, in de schriften des N. V. komt het meermalen voor in den zin van zich met iemand onderhouden, met iemand spreken, in gesprek zijn. Zoo bijv. Luk. 24:14 en 15, waar bericht wordt dat de Emmausgangers met elkander spreken (ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους) over alles wat er was voorgevallen, en Hand. 20:11 waar Paulus geruimen tijd spreekt (ὁμιλήσας) tot de Christenen te Troas. Op beide plaatsen wordt slechts van een gesprek, een onderhoud, melding gemaakt, terwijl zich, afgezien van alle andere gegevens, alleen op grond van ὁμιλεῖν, niets laat bepalen aangaande de doorgaande en voortdurende verhouding der betrokken personen. Eveneens hier; Felix kon den Apostel meermalen ontbieden en zich met hem onderhouden, zelfs niet onvriendelijk met hem spreken, zonder dat wij daarom aan een vriendelijken omgang, of eene vriendschappelijke conversatie tusschen den romeinschen procurator en zijnen gevangene behoeven te denken. Voor het overige is het niet duidelijk in hoever deze handelwijze van Felix in tegenspraak is met de vrees die hij, volgens Lukas, koesterde toen Paulus tot hem sprak over rechtvaardigheid en het toekomend oordeel. Er is geen enkele grond aanwezig om het onwaarschijnlijk te achten dat de man, die beangstigd werd toen de Apostel hem in het geweten trachtte te grijpen, later

met dezen op niet onvriendelijken toon heeft gesproken. Of is het bewezen dat de indruk, dien de taal van Paulus op het gemoed van den landvoogd maakte, van dien aard is geweest dat deze voordurend de tegenwoordigheid van zijn gevangene moest schuwen, en zich voor eene herhaling van de eens gedane poging bevreesd maken? Lukas bericht dat Felix, bevreesd geworden, den Apostel liet heengaan en tevens (ἅμα) hoopte geld van hem te zullen ontvangen. Deze gelijktijdige uiting van twee verschillende motieven is, meent Overbeck, niet te begrijpen. Naar het ons voorkomt, is het alles behalve onbegrijpelijk dat de landvoogd gepoogd heeft met den gevangene zijn voordeel te doen, terwijl hij, bevreesd geworden, hem bevel gaf zich te verwijderen; van gelijktijdige uiting der twee motieven is geen sprake. Felix vreest en zendt Paulus weg, en terwijl hij vreest, koestert hij de hoop zich door hem geld te verschaffen; dit motief uit zich eerst als hij later den Apostel ontbiedt en zich met hem onderhoudt. Doch tegen deze opvatting komt Overbeck op. Volgens hem is het den auteur der Handelingen te doen om de redenen optetellen die den landvoogd bewogen Paulus te houden, en te kennen te geven dat aan het antwoord, vs. 25 (ga voor ditmaal heen enz.), benevens de vrees, ook de hoop om geld te ontvangen, ten grondslag lag. Dit laatste is, onzes inziens, onjuist. Lukas schrijft niet dat Felix den Apostel liet gaan en beloofde hem later te zullen laten roepen, omdat hij bevreesd werd en door Paulus zich geld hoopte te verschaffen, maar dat hij bevreesd werd, daarom den gevangene wegzond en, terwijl hij den gevangene, die hem bevreesd gemaakt had, wegzond, de hoop koesterde in

hem een middel te vinden om aan zijn geldzucht te voldoen. Tot bereiking van dit doel sprak hij, hetgeen alles behalve onnatuurlijk is, meermalen met den Apostel en trachtte hem zoo, onder de hand, te bewegen om door geld zijne vrijheid te koopen. Van een onbegrijpelijke uiting der twee verschillende beweegredenen of een „schroffe Widerspruch" tusschen de vrees, vs. 25, en den vriendelijken omgang, vs. 26, is derhalve niets te bespeuren.

Hoewel de in vs. 26 en 27 aan Felix toegekende motieven overeenkomen met het gedrag der romeinsche stadhouders in Judea over het algemeen (vgl. bijv. hetgeen van Albinus verhaald wordt, Jos. Ant. XX. 9. 5), en in zoo-verre uit het leven gegrepen zijn [1]), is de samenhang waarin zij voorkomen, volgens Overbeck, niet zeer waarschijnlijk. Hij houdt het voor bevreemdend dat de landvoogd tegenover Paulus op deze gedachte gekomen is [2]); dat Felix van de Christenen een losgeld voor den Apostel zal verwacht hebben (Thiersch, Baumg. e. a.) strijdt, volgens hem, tegen den tekst; dat hij van de collecte geweten heeft, waarmede Paulus te Jerusalem gekomen is, en daarop heeft gerekend

1) Zeller schrijft S. 289: „Ein Benehmen, wie das der beiden Procuratoren, war nicht blos pragmatische Voraussetzung des Erzählers, sondern auch in der Wirklichkeit durch die Verhältnisse zu nahe gelegt, als dass sein wiederholtes Vorkommen befremden könnte; das ist ja überall die Art gewissenloser Beamten, dass sie durch Gefälligkeit auf fremde Kosten die zu beschwichtigen suchen, denen sie sonst gerechten Grund zu klagen gegeben haben."

2) Straatman bl. 299: „De hoop dat Paulus voor geld zijne vrijlating van hem zou koopen, kan de landvoogd niet lang hebben gekoesterd, want spoedig moest hij de overtuiging bekomen, dat noch van Paulus, noch van zijne vrienden een losprijs was te verwachten".

(Meyer, Renan) is, naar hij meent, eene willekeurige en niet zeer waarschijnlijke onderstelling. Wij doen alleen opmerken, dat het onvermogen van den Apostel zelven geen grond is om de verwachting van Felix onwaarschijnlijk te achten, aangezien in de praepositie ὑπὸ niet ligt opgesloten dat hij van Paulus alleen, zonder hulp of medewerking van buiten, eene som gelds dacht te verkrijgen. Dat overigens de Handelingen niet mededeelen op welken grond de landvoogd gemeend heeft zich geld te zullen verschaffen, door den Apostel gevangen te houden, bewijst natuurlijk niet dat de hem toegeschrevene verwachting zelve voor onhistorisch moet worden gehouden.

„Als Felix den op zich zelf zeer begrijpelijken wensch koesterde," vraagt Overbeck, „om den Joden welgevallig te zijn, waarom hield hij dan Paulus gevangen en leverde hij hem niet uit, evenals Albinus in een dergelijk geval deed" [1])? De reden, die hem hiervan terughield, moet gezocht worden in het romeinsch burgerrecht dat de Apostel bezat, en dat aan den landvoogd verhinderde geheel naar willekeur met hem te handelen. Overbeck geeft toe dat hierdoor de handelwijze van Felix ten volle verklaard is, doch gelooft tevens dat, in dit geval, haar motief te „bedenklicher erschüttert" wordt, en vraagt zelfs of dan de procurator niet veiliger gedaan had met hem aan de Joden overteleveren. Wij meenen van niet. Wat hij in het werk mocht stellen om den Joden te believen en tevens om zijne geldzucht te voldoen, er waren zekere grenzen, welke hij niet konde overschrijden, zonder dat hij gevaar liep van

---

1) Jos, Ant. XX. 9. 5. βουλόμενος δοκεῖν τι τοῖς Ἱεροσολομιταῖς enz.

zich door zijn roekelooze baatzucht groote schade te berokkenen. Zoo ook in zijn gedrag ten opzichte van den Apostel. Indien hij den gevangene in de handen zijner vijanden stelde, sneed hij niet alleen elke kans af om zich door hem geld te verschaffen, maar bejegende tevens dezen op eene wijze, die geheel in strijd was met de rechten van een romeinsch burger. Hij stelde zich hierdoor bloot aan het gevaar van zich, door toedoen van de vrienden des verongelijkten Apostels, eene aanklacht op den hals te halen, die hem alles behalve aangenaam moest zijn. Zoolang hij Paulus gevangen hield, viel de onbillijkheid zijner handelwijze minder in het oog, terwijl hij zich, in geval van nood, beroepen kon op het gebrek aan zoodanige inlichtingen en ophelderingen als hij behoefde, om den gevangene òf vrijtespreken òf te veroordeelen.

Bij Straatman is het alleen de vrees voor de Joden die Felix voor de vrijlating van Paulus doet terugdeinzen. „Zij is zoo machtig," schrijft hij bl. 299, 300, „dat zij de genegenheid die hij voor den Apostel heeft opgevat, en de heilige overtuiging dat deze onschuldig is overheerscht; zelfs de kennis die Lukas hem van den weg des Heeren laat dragen is onmachtig, om hem te vergunnen naar de uitspraak van zijn hart te luisteren [1]). Hoe bitter en hevig moeten wij ons dus niet den haat der Joden denken. Uit de geschriften van Josephus leeren wij Felix kennen als een man, die niet gewoon was zeer nauwgezet te zijn [2]). Hij was anders niet bang voor de Joden, en greep iedere

1) Volgens Lukas: zich geld te verschaffen door Paulus gevangen te houden, niet hem lostelaten.

2) Is hij dan volgens de Handelingen zeer nauwgezet?

gelegenheid aan om hen te kwellen [1]). Palestina zuchtte onder zijne ijzeren hand, en het eerste wat de Joden deden toen hij werd teruggeroepen, was een gezantschap naar Nero te zenden om zich over hem te beklagen. Welnu, als zulk een man, die zich niet ontzag den hoogepriester aan wien hij zijn ambt te danken had te laten vermoorden [2]), alleen omdat die priester het hem met zijne vermaningen te lastig maakte, Paulus uit vrees voor de Joden gevangen liet, dan moet hij daarvoor wel geduchte en overwegende reden hebben gehad, en die redenen zijn, volgens Lukas, alleen te zoeken in de overtuiging, dat de loslating van zulk een gehaat man als Paulus het gansche land met oproer bedreigde [3]). Men neme den haat der Joodsche overheid tegen Paulus weg, en ook de tweejarige gevangenschap te Cesarea heeft onmiddelijk haar recht van bestaan verloren"!

Met welk recht Straatman dien haat wegneemt en voor onhistorisch verklaart, hebben wij boven gezien.

Wat overigens de tweejarige gevangenschap van den Apostel te Cesarea betreft, het is niet genoeg haar voor onhistorisch te verklaren; duidelijk moet worden aangewezen met welk doel zij door den auteur der Handelingen verzonnen is. Wilde deze Felix voorstellen als den

---

1) Jos. bericht, Ant. XX. 8. 7, dat Felix bij gelegenheid van het oproer, dat er tusschen de Joodsche en Heidensche inwoners van Geserea plaats greep, vóór dat hij het krijgsvolk op de Joden afzond, eerst hen verzocht zich rustig te houden (παύεσθαι τοὺς Ἰουδαίους παρεκάλει).

2) De moordenaars van Jonathan werden gezonden door zijn vriend Doras, die op aanstoken van Felix handelde.

3) Waar wordt dit in de Handelingen vermeld?

Romein, die aan de onschuld van den door de Joden aangeklaagden Apostel gelooft, en den man, dien zij vervolgen, met voorkomendheid bejegent, hiermede is het langdurig verblijf van Paulus te Cesarea alles behalve verklaard. Waarom is de schrijver bovendien in zoover ontrouw aan zijn plan, om de Joden als de tegenstanders van den Apostel en de bewerkers van al de onheilen, die hem treffen, te doen optreden, dat deze tengevolge van de bedoelingen des landvoogds gevangen blijft? Toegegeven dat het den vervaardiger der Handelingen er niet om te doen is geweest den romeinschen stadhouder, op zich zelven, en buiten de betrekking, waarin hij tot den strijd van Paulus met de Joden staat, te idealiseren, de geldzucht van Felix geeft hij op als de reden waarom deze gedurende zijne regering den Apostel gevangen hield (Overbeck S. 423), en nu is het de vraag wat hem bewoog hier niet, getrouw aan zijn eerst gemaakt plan, de schuld op de Joden te schuiven. Doch dit daargelaten. Op de vermelding van het feit zelf, de tweejarige gevangenschap, komt het hier aan. Als het waar is, wat Straatman gelooft, dat al wat Lukas tot hiertoe van des Apostels lotgevallen te Cesarea heeft medegedeeld, geen historie is maar roman; als dus de Apostel niet gedurende twee jaren te Cesarea gevangen geweest is, welke bedoeling heeft dan de auteur der Handelingen, met hem daar twee jaren in boeien te laten zuchten? Waarom vertelt hij dan maar niet dat Paulus zich, na een poos gevangen geweest te zijn, nog onder Felix op den keizer beroepen heeft? Of wil hij ook dat Festus en Agrippa zijne onschuld moeten betuigen? Maar om een aanzienlijken Romein en

een Joodschen koning ten tooneele te voeren, had hij niet noodig Paulus twee jaren te laten wachten; dit kon immers even goed geschieden toen Felix de teugels van het bewind in handen had, als toen Festus regeerde. De gedachte aan willekeurige bepaling ligt niet voor de hand. Een van beiden: òf de Apostel is niet twee jaren te Cesarea gevangen geweest en de schrijver der Handelingen heeft met zijn διετίας δε πληρωθείσης gelogen, maar gelogen met een doel, dat men duidelijk gelieft aan te wijzen eer men zijne opgave voor onhistorisch verklaart; òf de Apostel heeft twee jaren als gevangen man te Cesarea doorgebracht [1]). Duidelijk is het, dat wij hier aan het laatste hebben te denken. Was het tweejarig verblijf van den Apostel te Cesarea door den schrijver der Handelingen verzonnen, hij zou het voorzeker niet hebben laten ontbreken aan allerlei berichten van hetgeen gedurende dien tijd met den Apostel was voorgevallen, waaruit moest blijken dat èn Paulus èn de landvoogd èn de Joden juist zóó waren en zóó handelden, als hij wilde dat zijne lezers zouden gelooven. Eene onbevooroordeelde kritiek is, zoo ergens, dan hier gedwongen toetestemmen dat de schrijver der Handelingen toont aan een historisch gegeven gebonden te zijn [2]).

---

1) Volgens Straatman kwam het met het doel, dat de schrijver der Handelingen beoogde, overeen Paulus als gevangen man naar Rome te laten komen en daar als gevangen man te laten leven. Hierover later. Thans zij echter opgemerkt, dat hij Paulus zeer goed als gevangen man te Rome kon laten komen, zonder dat hij hem gedurende twee jaren te Cesarea in boeien liet zuchten.

2) In de voorstelling van het proces des Apostels is alles, meent

§ 4.

FESTUS EN AGRIPPA.

Mogen wij ons, wegens de overeenkomst die er bestaat tusschen de bezwaren, welke tegen Hand. 25 : 1—10 en die, welke tegen de daaraan voorafgaande mededeelingen zijn ingebracht, ontslagen rekenen van de noodzakelijkheid om in bijzonderheden nategaan wat aldaar omtrent het gedrag van Festus wordt gemeld, de overeenkomst van de berichten zelve heeft aanleiding gegeven tot het beweren dat men Hoofdst. 25 : 1—12 en Hoofdst. 23 : 12—24 : 27 heeft te houden voor twee verhalen, die naar hetzelfde schema bewerkt zijn. Overbeck wijst op den snellen voortgang van het proces, het moordplan van de Joden en de bescherming, die Paulus bij den romeinschen beambte vindt, vs. 3, het optreden van dezelfde aanklagers, vs. 1, als 24 : 1, dezelfde inleiding van het verhoor, vs. 6, als 24 : 1 en vervl. enz. Ook hieruit blijkt, naar hij meent, de juistheid van zijn gevoelen, dat Hand. 25 : 1—12 kort samenvat hetgeen vroeger breedvoeriger was medegedeeld, in het bijzonder vs. 6—8 over den inhoud van de verhandeling henenglijdt, in zoover deze geacht moet worden identisch te zijn met die, welke Hand. 24: 1—23 is geschetst.

Overbeck, op het doorslaand bewijs van zijne onschuld zoo zorgvuldig aangelegd, dat in dit gedeelte der Handelingen, alleen d a t op historische geloofwaardigheid aanspraak kan maken, hetgeen met dit doel in strijd is. Hiertoe behoort, volgens hem, de tweejarige gevangenschap te Cesarea.

Bij de beoordeeling van deze meening moet het verschil dat, afgezien van de nieuwe aanklacht vs. 8 en het beroep op den keizer vs. 10—12, tusschen de twee genoemde berichten bestaat, niet uit het oog worden verloren. Uit Hoofdst. 25 : 1 en 6 maakt Overbeck op, dat het verhoor twaalf à veertien dagen na de aankomst van den landvoogd heeft plaats gehad, terwijl ook Hoofdst. 24 : 11 van twaalf dagen gesproken wordt, maar, volgens Hoofdst. 25, wordt de Apostel verhoord 12 à 14 dagen na de aankomst van Festus, volgens Hoofdst. 24, waren, toen hij voor Felix stond, twaalf dagen verloopen sedert hij zelf te Jeruzalem was gekomen [1]. Aantenemen dat het de bedoeling van den schrijver geweest is, hiermede de aandacht te vestigen op den snellen en regelmatigen gang van de romeinsche justitie in de zaak van Paulus, ligt niet voor de hand, omdat in Hoofdst. 23 : 35 het verhoor voor Felix afhankelijk gesteld wordt van de komst der aanklagers uit Jerusalem, die reeds na 5 dagen te Cesarea kwamen, om hunne beschuldigingen tegen den gevangene intebrengen (24 : 1) en, door dit te doen, Felix in staat stelden zoo spoedig de zaak in behandeling te nemen; terwijl het, wat het andere geval betreft, niet weinig bevreemding

1) De mededeeling van Paulus dat, sedert zijne aankomst te Jerusalem, niet meer dan twaalf dagen waren voorbijgegaan, diende om te kennen te geven, dat de zaak nog nieuw was en daarom gemakkelijk te behandelen en te beoordeelen. Over Hoofdst. 25 : 1 schrijft Meyer: „Natürlich, dass es im amtlichen und persönlichen Interesse des Festus lag, nachdem er seine Provinz als Procurator Judäa's betreten, d. i. in derselben angelangt war, bald die berühmte heilige Hauptstadt des nun von ihm regierten Volkes näher kennen zu lernen."

wekt dat de auteur, die in Hand. 24 den Apostel twee jaren lang laat gevangen zitten, tengevolge van de willekeur van den romeinschen staatsbeambte, eenige regels verder op den snellen en geregelden gang van de romeinsche justitie de aandacht zou willen vestigen. Lysias zond Paulus naar Cesarea om hem te onttrekken aan de aanslagen der Joden, die eene samenzweering tegen den Apostel gesmeed hadden; volgens Hand. 25:3 en vervl. poogden de Joden den landvoogd Festus te bewegen om zijn gevangene naar Jerusalem te zenden, opdat zij zoo in de gelegenheid zouden zijn hem onderweg om te brengen; Festus weigert, en tengevolge van deze weigering ontkomt Paulus aan het dreigend gevaar. Het verschil van voorstelling springt in het oog. Lysias zendt den Apostel weg, om hem tegen de lagen der Joden te beveiligen, Festus wil hem niet naar Jerusalem ontbieden, niet om de plannen der Joden, met welke hij onbekend was, te verijdelen, maar omdat hij dit onnoodig oordeelde, daar hij zelf spoedig naar Cesarea, waar zijn zetel gevestigd was, dacht terugtekeeren en de Joden daar konden komen en hunne klachten tegen dien man inbrengen. Dat dezelfde personen, die Paulus bij Felix aanklagen, ook onder zijn opvolger als zijne beschuldigers optreden, volgt uit den aard der zaak. Hoofdst. 24:1 wordt bovendien gespoken van den hoogepriester Ananias en de oudsten, Hoofdst. 25:2 van den overpriester en de voornaamste Joden. De aanleiding, die, Hoofdst. 24, aan het verslag van het verhoor voor Felix voorafgaat, heeft verder te weinig karakteristieks dan dat men het recht zou hebben om, op grond van de overeenkomst die er tusschen haar en het bericht 25:6

en vervl. te vinden is, te besluiten tot de betrekking die er tusschen de beide verhalen bestaat. Het onderscheid is minstens even opmerkelijk als de overeenkomst. Hand. 24 wordt niet uitdrukkelijk vermeld dat de landvoogd zich op den rechterstoel plaatste, Hand. 25 wel; Hoofdst. 24 wordt de aanklacht uitgesproken door zekeren rhetor Tertullus, Hoofdst. 25 stellen de Joden, die van Jerusalem gekomen waren, zich om den gevangene heen, vele en zware beschuldigingen tegen hem inbrengende. Dat beide landvoogden den Joden ter wille wenschen te zijn (24 : 27, 25 : 9) bewijst niet, dat wij twee bewerkingen van hetzelfde verhaal voor ons hebben. „Ein Benehmen, wie das der beiden Procuratoren", schrijft Zeller S. 289, „war nicht blos als pragmatische Voraussetzung des Erzählers, sondern auch in der Wirklichkeit durch die Verhältnisse zu nahe gelegt, als dass sein wiederholtes Vorkommen befremden könnte" [1]). Het onvermogen der aanklagers om hunne beschuldigingen te bewijzen (Hand. 24 : 13, 20; Hand. 25 : 7), kan slechts dan als bezwaar tegen den historischen inhoud der beide berichten in aanmerking komen, wanneer men uitgaat van de ongegronde onderstelling, dat de Joden werkelijk in staat waren hunne, tegen den Apostel gerichte aanklacht, met bewijzen te staven. Even weinig is het bevreemdend dat Paulus, gelijk

---

1) Even als alleen de vrees voor de Joden Felix voor de vrijlating van Paulus deed terugdeinzen, zoo kan, volgens Straatman, alleen dringend staatsbelang Festus bewegen zoo aarzelend en in strijd met zijne vroegere verklaringen te handelen. „Ook hier is weder", schrijft hij, „de haat der Joden de sleutel die ons de verklaring geeft". Ongelukkig is, volgens hem, die haat onhistorisch.

Overbeck het uitdrukt, zich vasthoudt aan het forum der Romeinen. Hand. 24 : 10 verklaart hij trouwens alleen dat hij zich welgemoed verantwoordt voor den landvoogd, die sedert vele jaren over dit volk rechter geweest was, zonder hem daarmede te erkennen als een bevoegd beoordeelaar van het verschil, dat er tusschen hem en de Joden bestond. Tot de betuiging: „ik sta voor den rechterstoel des keizers" (25 : 10), werd hij gedrongen door den voorslag van Festus of hij niet naar Jerusalem wilde gevoerd worden om daar terechttestaan, in welken voorslag de Apostel eene poging zag om hem aan den haat zijner vijanden prijs te geven. Eindelijk geeft deze alleen in zijn antwoord aan Festus te kennen dat, naar hij meent, zijn rechter zelf van zijne onschuld overtuigd is; in het verslag dat Lukas van het verhoor voor Felix geeft, komt niets voor waaruit blijkt dat Paulus van dien procurator hetzelfde onderstelt; 24 : 22 wordt alleen vermeld dat Felix met den weg des Heeren nader bekend was, en hieruit volgt niet dat de Apostel, even als 25 : 10, iets wist van de gezindheid welke de landvoogd jegens hem koesterde. De beknopheid van het verslag, dat de schrijver èn van de tegen Paulus ingebrachte beschuldigingen, èn van zijne verantwoording geeft, bewijst niet de juistheid der onderstelling dat de inhoud geheel identisch geweest is met het in Hoofdst. 24 medegedeelde.

Bestaat er derhalve tusschen de beide berichten te veel verschil om de, overigens ongegronde, hypothese van Overbeck tot de onze te maken, de onjuistheid van zijn gevoelen springt te meer in het oog, als wij letten op de vraag, welk doel de auteur der Handelingen dan met de

dubbele bewerking van hetzelfde schema beoogd heeft? Het is toch niet aannemelijk dat hij enkel eene herhaling heeft willen geven van de reeds bekende motieven. Om de aandacht zijner lezers te vestigen op de beschuldiging, dat Paulus iets tegen den keizer misdreven had, vs. 7 en 8, behoefde hij waarlijk niet zooveel omhaal te gebruiken; hij had haar even goed kunnen plaatsen in de aanklacht die door de Joden bij Felix tegen den Apostel werd ingebracht. En als het hem alleen te doen was om een geleidelijken overgang te maken tot het beroep op den keizer, waartoe dan eerst nog Festus ten tooneele gevoerd en nog eens ten overvloede op den haat der Joden de aandacht gevestigd? waarom niet aan Felix, die toch ook den Joden ter wille wenschte te zijn, de vraag op de lippen gelegd: „Wilt gij naar Jerusalem opgaan en u daar voor mij over deze dingen laten oordeelen?" en reeds onder dien landvoogd Paulus het beroep op den keizer laten doen? Of wilde hij den tegenstand, dien de Apostel van de Joden, en de bescherming, welke hij van de zijde der Romeinen ondervond, te meer op den voorgrond plaatsen, door den haat zijner vijanden tot het bewind van twee procuratoren uittestrekken, en hem door twee landvoogden te laten beschermen? Maar Festus beschermt den Apostel niet; hij weigert hem naar Jerusalem te ontbieden, omdat hij zelf spoedig zal vertrekken, niet om hem tegen de aanslagen der Joden te vrijwaren, en doet later zelf het voorstel hem in de handen zijner vijanden overteleveren [1]). Gesteld

---

1) Overbeck begrijpt niet, hoe de verhouding van Festus tot de Joden in zoo korten tijd zoo veranderd is, dat hij hun hier toestaat

dat de beide berichten, Hoofdst. 24 en 25, door den schrijver der Handelingen verzonnen zijn, is het dan waarschijnlijk dat hij twee voorstellingen zal hebben gegeven, die zoo met elkander overeenstemmen, dat men er toe komt hen voor verschillende bewerkingen van hetzelfde schema te houden? Moest hij niet vóór alles zorg dragen dat het gepleegde bedrog niet aan het licht kwam, en lag het dan niet voor de hand om alle aanleiding tot een zoodanig vermoeden zorgvuldig te vermijden. Twee zoo overeenkomende bewerkingen van hetzelfde verhaal kon hij niet geven, zonder gevaar te loopen van zijne zaak te bederven en het doel te missen dat hij zich voorstelde; en als hij er toe kwam twee bearbeidingen van hetzelfde schema te geven, moest hij in elk geval, ter wille van zijn plan, zorgen het verschil tusschen beide zoo groot te maken, dat niemand in het eene verhaal het andere zou kunnen terugvinden.

Volgens de nieuwere kritiek dient verder het verhoor voor Agrippa, Hoofdst. 26, om des Apostels onschuld, door het oordeel der Heidenen nog niet genoeg in het licht gesteld, ook door eene Joodsche autoriteit te laten betui-

---

hetgeen hij, nauwelijks 10 dagen geleden, van de hand wees. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de nadere kennismaking met de Joden zijn tegen hen aangenomene houding in zooverre gewijzigd heeft, dat hij het beter achtte hun in deze zaak een bewijs van zijn goeden wil te geven. Onbewezen is het althans dat dit niet het geval is geweest. Van den indruk, dien de Joden op den landvoogd gemaakt hebben, is overigens niets bekend. „Freilich", schrijft Meyer „konnte er zum Voraus nicht zweifeln, sein θέλεις werde von P. verneint werden; doch machte er durch seine Frage den Juden wenigstens das fühlbar, dass die Vereitelung ihres Wunsches nicht aus Ungunst von seiner Seite herrühre."

gen [1]). De breedvoerigheid, waarmede de schrijver verhaalt, verraadt zijn willekeur, en toont welk gewicht hij aan deze episode hecht, die, historisch zeer onwaarschijnlijk gemotiveerd, een belangrijk moment vormt in den kunstrijken samenhang der Handelingen. Hierbij komt de invloed, dien de paralel van het proces van Jezus op het verhaal heeft gehad. De voorstelling van de rol, welke de Joodsche koning in het proces van Paulus speelt, is namelijk een „Nachbildung" van het verhoor van Jezus voor Herodes, Luk. 23 : 7 en vervl. Eindelijk moet gelet worden op de analogie van Hoofdst. 22 : 30 en 23 : 10, in zoover ook daar het doel der Handelingen bereikt is, om het oordeel van Joodsche autoriteiten voor Paulus intewinnen, maar daar, evenals hier, met het gevolg verbonden is, dat de Romeinsche beambten het hun toegeschreven doel niet bereiken (Overbeck).

Staat deze opvatting in het nauwste verband met de meening dat de schrijver der Handelingen een doel heeft beoogd, hetwelk hij niet anders dan ten koste der historische waarheid kon bereiken, afgezien hiervan, zijn tegen de geloofwaardigheid van het bericht geene overwegende bezwaren in het midden gebracht. Wij vestigen alleen de aandacht op de bedenking, welke ontleend is aan de uitspraak van Festus, Hand. 25 : 26 en 27, „Doch ik heb niets zekers over hem aan den heer te schrijven. Daarom heb ik hem voor ulieden gebracht, en vooral voor u, koning Agrippa! opdat ik, na afloop van het verhoor, wat te schrijven hebbe, want het komt mij ongerijmd voor, een gevangene

---

1) Vgl. Schneckb., S. 144; Baur, II. S. 242; Zeller, S. 288.

te zenden, en niet ook de beschuldigingen, tegen hem ingebracht, te kennen te geven."

„De onwaarschijnlijkheid dezer voorstelling", schrijft Overbeck, „ligt voor de hand. Over de αἰτία kon Festus volstrekt niet in het onzekere zijn, en evenmin kon zij hem eerst door Agrippa aan de hand gegeven worden. Overeenkomstig den aard van een zoodanig schrijven (literae dimissoriae), moesten de beschuldigingen der Joden hiervan den grondslag uitmaken, en dat wel geheel onafhankelijk, zoowel van de subjectieve opvatting van den rechter, die het bericht gaf, als van zijne subjectieve overtuiging aangaande de schuld of de onschuld van den aangeklaagde. Ook zal, als dit proces zoo naar den behoorlijken vorm (förmlich) is gevoerd, eene schriftelijke aanklacht der Joden aanwezig geweest zijn. Festus kon zich dus niet bevinden in het geval dat hij geene αἰτία kan aangeven". Meyer beroept zich op de duisternis en de verwarring, waardoor de verzinselen der Joden zich zouden hebben gekenmerkt [1]). Er is evenwel geen grond om dit te onderstellen; volgens vs. 7 brachten, toen Paulus voor den rechterstoel van Festus verschenen was, de Joden uit Jerusalem vele en

1) Meyer: „Eine solche Feststellung der eigentliche αἰτία war dem Procurator, welcher die literas dimissorias abzufassen hatte, bislang, da die Verhandlungen beständig durch absichtliche Erdichtungen der Juden getrübt und verwirrt wurden, noch nicht möglich gewesen." — „Mit dieser Bemerkung", schrijft Overbeck hiertegen (S. 434), „ist der Text durchaus willkührlich ergänzt — denn in diesem Cap. findet sich keine Andeutung, dass Künste der Juden dem Procurator hinderlich gewesen — und namentlich übersehen, dass diese Rede überhaupt dem Festus eine Unkunde beilegt, die er nach der früheren Erzählung der AG. selbst hier gar nicht gehabt haben kann."

zware beschuldigingen tegen hem in; de landvoogd moet dus geacht worden met de tegen den Apostel gerichte aanklacht bekend te zijn geweest. Als hij nu later betuigt hiervan niet op de hoogte te zijn, is hiermede nogthans het onhistorisch karakter van de voorstelling der Handelingen in geenen deele bewezen. Lukas vermeldt niet dat Festus niets zekers hieromtrent geweten heeft, maar bericht dat hij verklaard heeft er niet mede bekend te zijn. En nu is het de vraag of het onwaarschijnlijk moet geacht worden, dat de procurator deze onware verklaring heeft afgelegd. Wij gelooven het niet. Reeds vroeger had hij getoond de ware toedracht der zaak voor Agrippa te willen verbergen; om de Joden te believen had hij Paulus den voorslag gedaan hem te Jerusalem te oordeelen, doch het spreekt van zelf dat hij zich wachtte deze beweegreden aan den koning te openbaren. Toch moest het voorstel, dat hij den gevangene gedaan had, en waarvan het beroep op den keizer het gevolg geweest was, gemotiveerd worden, en, volgens het verslag dat hij aan Agrippa gaf, had hij gewenscht de zaak te Jerusalem te onderzoeken, omdat hij zich niet bevoegd achtte de tusschen Paulus en zijne vijanden aanhangige geschillen te beoordeelen. Omtrent hetgeen hij vermoed had was door de Joden geen aanklacht ingediend; zij hebben met den Apostel zekere geschillen gehad over hunnen godsdienst en over zekeren Jezus die dood was, van wien Paulus beweerde dat hij leefde [1]. Met het onderzoek hiervan was hij verlegen

1) Lange, Bibelw. S. 334: „der Ton, in welchem der Römer spricht, ist offenbar der vornehm und gleichgültig über das Wichtigste weg-

geweest en daarom had hij den beklaagde gevraagd, of hij naar Jerusalem wilde gaan en zich daar over deze dingen wilde laten oordeelen. Had de landvoogd dus, om tegenover koning Agrippa den schijn van onpartijdigheid te bewaren, de beschuldigingen van vs. 7 laten rusten en de geheele aanklacht teruggebracht tot onderlinge godsdienstige oneenigheden, wat is natuurlijker dan dat hij ook den volgenden dag de zaak uit hetzelfde oogpunt te beschouwen gaf? Hij moest het bestaan eener formeele aanklacht ontkennen, want, ware deze aanwezig geweest, waarom had hij dan niet als romeinsch procurator den gevangene schuldig of onschuldig verklaard, maar, in plaats daarvan, hem voorgesteld om naar Jerusalem te gaan, tengevolge waarvan deze zich op den keizer beroepen had? Nu liet hij het echter voorkomen alsof hij, geen formeele aanklacht in handen hebbende, den Apostel naar Jerusalem had willen zenden, omdat hij met het onderzoek naar de geschillen, welke de Joden met hem hadden, verlegen was. Door deze voorstelling der zaak had hij elk vermoeden van partijdigheid den pas afgesneden. Hierbij komt het groot belang, dat de procurator had om zich zelven niet te doen kennen als de persoon, die het beroep op den keizer had veroorzaakt. Zijn gedrag zou te Rome de sterkste afkeuring hebben gevonden, indien het bekend was geworden dat hij door zijne onbillijke handelwijze den gevangene gedwongen had, zich op den keizer te beroe-

gleitende Conversationston des Weltmannes, namentlich, wo er auf die Person Jesu zu reden kommt, und das Zeugnisz des Paulus dasz Jesus lebe, geradezu als ein bloszes Vorgeben (φάσκειν) herabwürdigt."

pen [1]). Als de Joden eene formeele aanklacht bij hem hadden ingediend, was zijn voorstel niet gemotiveerd; hij had de zaak moeten kunnen beoordeelen en den beschuldigde òf moeten veroordeelen òf vrijspreken, en er was niet de minste grond om hem naar Jerusalem te zenden. Als het slechts godsdienstige geschillen gold, was zijn voorslag even natuurlijk als onpartijdig. In dit geval stond hij geheel buiten de zaak, en was hij van alle verantwoordelijkheid ontslagen. De uitspraak van Festus, 25:26 en 27, staat dus in het nauwste verband met de houding, welke hij eens tegenover koning Agrippa had aangenomen, en is hieruit ten volle verklaarbaar, ook al was een schriftelijke aanklacht der Joden voorhanden, waaromtrent echter niets kan vastgesteld worden.

1) „Dit is echter," schrijft Straatman bl. 304, „volgens de berichten van Suetonius, Tacitus e. a., zeker dat de keizers veel overlast hadden van het recht van beroep, dat hun te veel tijd roofde, en zij daarom aan alle procuratoren ernstig op het hart bonden om voor eene goede rechtspleging te zorgen, zoodat het aantal beroepen verminderde, en niet dan in dringende gevallen de keizerlijke beslissing werd ingeroepen. Een beroep als dat van Paulus kon dus niet anders dan te Rome een slecht onthaal vinden, en stelde Festus met zijn voorganger Felix aan ernstige berisping, zoo niet aan erger bloot."

HOOFDSTUK III.

Paulus naar en te Rome.

§ 1.

DE REIS VAN PAULUS NAAR ROME.

Terwijl wij in dit onderzoek de vraag naar den auteur [1]) van het reisverhaal, dat vermeldt hoe Paulus, met eenige andere gevangenen, onder geleide van den hoofdman Julius, naar Rome gevoerd is, stilzwijgend kunnen voorbijgaan, trekt die naar het historisch karakter van zijn inhoud onze bijzondere aandacht. Is dit van een ooggetuige afkomstig en, als zoodanig, volkomen geloofwaardig verhaal, volgens Straatman, het grootst en voor de meeste uitleggers af-

1) Velen zijn van gevoelen dat de schrijver der Handelingen, door in den eersten persoon te spreken, zich zelven als reisgenoot van den Apostel heeft aangekondigd; anderen meenen, dat hij een reisverhaal in zijn boek ingevlochten, en verzuimd heeft den eersten persoon in den derden te veranderen. Volgens Schleiermacher, Bleek, Ulrich, de Wette is dit verhaal van Timotheus afkomstig; volgens Schwanbeck e. a. van Silas; volgens Zeller en Hilgenfeld van een ongenoemden reisgenoot, waarschijnlijk van Lukas zelven; vgl. hiertegen Scholten, Historisch-Kritische Inleiding tot de Schriften des Nieuwen Testaments, bl. 172 en vervl.

doend bewijs dat de berichten der Handelingen, omtrent de gevangenschap van Paulus, een historischen achtergrond moeten hebben, hij zelf wil aan zijne waarde niets te kort doen, maar vraagt slechts of het niet mogelijk is dat ook hier weder de schrijver zijne bron met groote vrijheid heeft gebruikt, dan of hij, tegen zijne gewoonte in, zich van alle aanmerking, toevoeging en inlassching heeft onthouden. Reeds Zeller, volgens wien het bericht, Hoofdst. 27 en 28 ongetwijfeld tot de oudste bestanddeelen van de Handelingen behoort [1]), is van oordeel dat ook hier het een en ander is ingeslopen, dat op den naam van historie geen aanspraak kan maken. Doch hiermede is Straatman niet tevreden. „Zoodra men toegeeft", schrijft hij, „dat de schrijver hier en daar van het zijne heeft bijgevoegd, moet men het recht van nader onderzoek erkennen en in beginsel althans de mogelijkheid aannemen, dat de omwerking zich nog verder dan sommigen meenen heeft uitgestrekt. Het laatste nu is mijn gevoelen. Ik beweer dat die bewerking zelfs zeer ver gaat en alles uit het oorspronkelijke reisverhaal is te verwijderen wat den Apostel tot een gevangene maakt."

Reeds met den aanhef, Hoofdst. 27, is het, meent hij, niet richtig. De woorden: *ὡς δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Ἰταλίαν* zijn vrij duister en raadselachtig, de con-

1) Evenzoo Baur, I, S. 243: „Die wahrscheinlich aus einem Reisebericht des Lucas genommene, obgleich da und dort noch eine andere Hand verrathende ausführliche Relation über diese Reise ist das am meisten Authentische, was die Apostelgeschichte über das Leben des Apostels giebt, für die Geschichte seines apostolischen Wirkens enthält sie jedoch nichts von Bedeutung."

structie is allervreemdst. De uitleggers zijn niet weinig verlegen om een voldoende verklaring te geven, welke echter, naar de wijze der schriftgeleerden, inzonderheid der duitsche, bestaat in de opeenstapeling van diepzinnig klinkende volzinnen, welke niet het minste licht in de duisternis aanbrengen. De door Meyer bij dit vers gemaakte opmerking [1]) is, altijd volgens Straatman, diepzinnige bombast. Hij zelf meent dat er blijkbaar iets uitgevallen is, waarvan oorspronkelijk de genitieve vorm afhing, en dat niet het doel, waarmede het besluit werd genomen, maar de gronden opnoemde, waarom men van oordeel was, het afvaren naar Italië niet te moeten uitstellen. Dat Paulus naar Italië zou gaan, was bepaald van het oogenblik aan dat Festus zijn beroep op den keizer had aangenomen; vasttestellen was alleen het tijdstip en de wijze, waarop hij de reis zou doen, en dit is het juist wat wij Hoofdst. 27 : 1 missen. Wij zouden verwachten te lezen: Toen nu Festus begreep, dat het tijd was Paulus naar Italië te zenden; of: Toen de landvoogd gelegenheid kreeg enz., of iets dergelijks. De beslissing hing geheel van Festus af, terwijl het Hoofdst. 27 : 1 den schijn heeft alsof zij het gevolg was van overleg tusschen de reisgenooten, waaraan ook Paulus deelnam. Ten minste in het wij, waarvan de verhaler zich hier evenals vroeger bedient, is Paulus mede begrepen. En Festus zal toch wel niet met zijn gevangene

1) Meyer, S. 537. τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς enthält den Zweck des ἐκρίθη. „Als aber (von Festus) Entscheidung geschehen war (zu dem Ende) dass wir abschiffen sollten”. Die Natur des Beschlossenwerdens (κρίνεσθαι) bringt es mit sich, dass das Object, der Inhalt des Entschlusses, in die Vorstellungsform des Zweckes gefasst werden kann.

hebben geraadpleegd hoe deze over tijd en gelegenheid van de reis dacht (bl. 310).

Met dit gevoelen van Straatman kunnen wij ons geenszins vereenigen. De constructie der woorden kan, evenmin als hunne beteekenis, rechtmatige bevreemding verwekken. In de Grieksche taal wordt meermalen de infinitivus met het artikel als substantief gebruikt, en dat wel in verschillende casus. Het meest komt voor de genitivus, niet alleen bij de nomina en verba, die ook anders dezen naamval bij zich hebben, maar ook op zich zelf staande, om de bedoeling te kennen te geven. Ten onrechte hebben de oudere philologen gemeend dat deze infinitivus met het artikel in genit. door een verzwegen ἕνεκα of χάριν geregeerd werd. Het gebruik van dezen genitivus bij den infinitivus finalis vloeit uit eene der grondbeteekenissen van den casus voort [1]). Het is daarom tevens onnoodig hier aan een Hebraïsme te denken [2]). Evenmin als men bijv.

---

1) Vgl. Winer, Gr., Harting, Woordenb. op ἕνεκα. Schirlitz schrijft, S. 234: „Da die Absicht, die mit dergleichen Sätzen verbunden ist, von etwas ausgeht oder durch etwas bedingt wird, so kann der Genitivus, in dessen Grundbedeutung das Ausgehen einer Sache von einer Sache liegt, als hinreichend in den Sprachgesetzen begründet angesehen werden, so dass es nicht mehr nöthig ist, in dergleichen Fällen, was ehedem geschah (s. Ph. Buttmann's Gr. § 140. Anm. 10), eine ἕνεκα zu suppliren."

2) Vgl. Kuinoel, Comm. bl. 122 op Hand. 3:12 (τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ, ἢ ἡμῖν . . . αὐτόν). Scriptores N. T. exemplo Alexandrinorum interpretum infinitivis jungere solent articulum τοῦ, more Hebraeorum, qui infinitivos comitari jubent particulam לְ vid. Tischerus Prolus, de vitiis Lex. N. T. p. 330, 742 et ad Leusdenii libellum de Hebraïsm. N. T. p. 168, neque tamen haec loquendi ratio scriptoribus Graecis insolens est. v.

recht heeft om de woorden, Hand. 21 : 12, παρεκαλοῦμεν ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἐντόπιοι τοῦ μὴ ἀναβαίνειν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ duister of raadslachtig te noemen, evenmin bestaat er derhalve grond om de constructie, Hoofdst. 27 : 1, ὡς δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Ἰταλίαν 1) allervreemdst te vinden, en te vermoeden dat er iets uitgelaten is 2), waarvan de genitieve vorm zou afhangen. Gelijk op de eerstgenoemde plaats παρεκαλοῦμεν τοῦ . μὴ ἀναβαίνειν αὐτὸν εἰς Ἱ.: „Wij baden hem, dat hij niet zou opgaan naar Jerusalem", moet vertaald worden, zoo Hoofdst. 27 : 1 „toen het nu besloten was dat wij naar Italië zouden afvaren". Dat overigens het vertrek naar Rome als een noodzakelijk gevolg van zijn beroep op den keizer moet beschouwd worden, verhinderde den schrijver niet om met de vermelding van deze beslissing, in welk verband zij dan ook met de appellatie mocht staan, zijn reisverhaal in te leiden. Indien evenwel, hetgeen wij geheel in het midden laten, de uitdrukking: ὡς δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Ἰταλίαν, op deze wijze mocht overgezet worden: „als nu een besluit genomen was omtrent onze afvaart naar Italie", bestond er geen bezwaar om aantenemen, dat het besluit geloopen had over het tijdstip van vertrek, en de wijze waarop de

---

L. Bosius, de Ellips. p. 708. Schaef. et Wineri Gr. des N. T. Sprachidioms p. 135 ed. 2.

1) De Wette teekent aan: „laxeres Gebrauch des Zweck- Inf."

2) Straatman, die den Apostel als vrij man uit Cesarea laat vertrekken, weet het oorspronkelijk redebeleid in den aanhef van het reisverhaal zeer gemakkelijk te herstellen. Hij vult, in zijne gedachten, slechts zoo aan: „Toen er besloten was dat het voor ons tijd werd naar Italië aftevaren, namen wij afscheid van de broederen" enz. — en alles sluit uitstekend (bl. 313).

reis zou gemaakt worden. In geen geval geeft Hoofdst 27 : 1 den schijn alsof de beslissing het gevolg was van overleg tusschen de reisgenooten, waaraan ook Paulus deel nam. Niet door de personen, die zouden vertrekken en tot welke Paulus behoorde (ἡμᾶς), werd een besluit genomen, maar er werd een besluit genomen (ἐκρίθη) dat zij naar Italië zouden afvaren; hieruit volgt natuurlijk niet dat zij op de beslissing zelve eenigen invloed hebben uitgeoefend. Ἐκρίθη wijst aan dat, niet door wie het besluit genomen was; uit het verband blijkt dat wij hier aan den procurator Felix hebben te denken.

Uit het bericht, Hand. 27 : 1 en vervl., blijkt dat Paulus op zijne reis naar Rome door zijne vrienden werd vergezeld [1]). Straatman constateert dat de Apostel hiertoe verlof had bekomen, en ziet hierin een vrijgevigheid, die voor een gevangene van zijn rang en stand terecht ongehoord mocht heeten. „Ik twijfel zeer," schrijft hij, „of zulk een verlof wel dikwijls zal zijn verleend; in onze dagen zou het zeker veel voeten in de aarde hebben, en niet zonder reden, want daardoor werd het vervoer van gevangenen eene zeer moeilijke taak, waarbij men aan allerlei samenspanning en pogingen tot ontvluchting bloot stond" (311). Wij doen hiertegen opmerken dat zij, die Paulus wenschten te begeleiden, hiertoe geen verlof behoefden te vragen,

1) Volgens Straatman is Aristarchus met Paulus te Cesarea gekomen, terwijl de overige leden van het gezelschap, Hoofst. 20 : 4, langs andere wegen en uit Jerusalem naar huis reisden. Hij was niet van plan de reis naar Italië mede te doen, maar wilde slechts van de gelegenheid gebruik maken om naar huis te keeren, waarvan hij, eens te Adrymittum gekomen, niet zoo heel ver meer verwijderd was (bl. 313).

maar volle vrijheid hadden om een plaats te nemen op het vaartuig, waarschijnlijk een handelschip, dat de hoofdplaatsen der asiatische kust zoude bezoeken, en waarvan de hoofdman gebruik maakte om zijne gevangenen tot zoover te transporteeren, in de hoop daar dan eene andere gelegenheid te zullen vinden.

Belangrijker bezwaar vindt Straatman in den weg dien de stadhouder zijne gevangenen liet nemen. „Waartoe die haast?" vraagt hij. „Festus nam voor de verzending wat hij op het oogenblik krijgen kon, al achtte hij zelf de gelegenheid niet bijzonder geschikt. Cesarea stond als zetel van een procurator zeker voor alle staatsaangelegenheden met Rome in een behoorlijk geregeld, en aan bepaalde voorschriften gebonden verkeer. Vooral bij de opzending van gevangenen was het zaak dat het vervoer snel en veilig was, hetgeen van de reis, die Festus voorschreef, in geen geval kon worden gezegd. De personen die de landvoogd naar Rome had optezenden, kon hij òf over Alexandrie òf over Antiochië doen vertrekken; in beide plaatsen was de gelegenheid tot verkeer met Italië in den regel aanwezig. De centurio had in last onderweg naar eene andere scheepsgelegenheid om te zien, het was echter vooruit niet te bepalen of hij daarin wel zou slagen. Vond hij haar niet, dan moest hij de reis tot Adrymittum mede doen, en van daar zien hoe hij op de beste manier naar Italië kon komen. Gemakkelijk was de taak des hoofdmans dus niet. Gevangenen te bewaken op een vaartuig dat onderweg iedere haven aandeed, en daar eenige dagen bleef liggen, waardoor de gelegenheid met den trek tot ontvluchten bij de gevangenen moest toenemen, ver-

eischte eene buitengewone inspanning en onvermoeide vlijt. Dat alles kon, meent Straatman, Festus niet verborgen zijn, en daarom vraagt hij: „Waartoe die haast, die zulk een vreemden, moeilijken en wisselvalligen reisweg koos?" (312)

De door den landvoogd genomen maatregel is, naar het ons voorkomt, geheel natuurlijk. Op den voorgrond moet gesteld worden, dat er op het oogenblik geen andere gelegenheid bestond om de gevangenen te transporteeren, dan met het Adramytteensche schip, dat op de Klein-asiatische havens ter kustvaart voer. Wat belette nu den procurator, bij gebrek aan eene betere gelegenheid, van deze gebruik te maken? Immers niets. Hij behoefde geen vrees te koesteren, dat men in de hoofdplaatsen aan de Asiatische kust geen vaartuig zoude vinden, waarmede de gevangenen naar Rome konden vervoerd worden, nog minder dat de centurio niet in staat zoude zijn om op een schip, dat nu en dan ophield, de aan zijne zorg toevertrouwde personen te bewaren. Integendeel waren er redenen, die hem moesten dringen haar aantegrijpen. Reeds twee jaren lang was Paulus, een romeinsch burger, te Cesarea gevangen gebleven en het was voor den landvoogd niet geraden, na zijn beroep op den keizer, langer dan noodig was, met zijne opzending naar Rome te wachten. Hierbij kwam dat de winter zich niet lang meer zou laten wachten [1]; was

---

1) Hausrath schrijft bl. 152: „De herfststormen waren in het jaar 62 vroeger dan gewoonlijk ingevallen. Terwijl de ouden hunne scheepvaart doorgaans eerst in de tweede helft van November staakten (Veget. de re milit. IV. 39), was dit jaar de maand September reeds buijig en stormachtig (Hand. 28:9). Een ander transportschip, dat eene menigte

het wonder dàt de procurator zich beijverde om den Apostel vóór dien tijd te doen vertrekken en, door hem op het Adramytteensche vaartuig in te schepen, het gevaar dat hij liep, om hem nog tot het volgende jaar te Cesarea te moeten houden, trachtte te voorkomen? Dat Festus dit in aanmerking nam is althans even natuurlijk, als dat (gelijk Straatman wil) Paulus als vrij man van Jerusalem naar Cesarea gekomen, door den tijd gedrongen werd [1]), de eerste de beste gelegenheid aantegrijpen, al bracht die hem ook niet langs den kortsten weg naar Rome.

Het eerste, dat Lukas van de lotgevallen der reizigers na hunne afvaart vermeldt, is dat de centurio Julius Paulus menschlievend behandelde en hem, nadat zij te Sidon binnengeloopen waren, toestond tot de vrienden te gaan en door hen verzorgd te worden (vs. 3). Overbeck vermoedt dat dit bericht door den auteur der Handelingen in de bron, welke hij gebruikte, ingelascht is. Vooreerst staat, zoo meent hij, de mededeeling geisoleerd in den samenhang van het verhaal, waarin slechts vs. 43 aan haar herinnert,

---

gevangen Joden en daaronder den jongen Josephus aan boord had, leed schipbreuk in de Adriatische Zee en zonk met zeshonderd menschen."

1) Volgens Straatman heeft Paulus de Christenen te Jerusalem weêrstaan en geweigerd de Nazireërsgelofte op zich te nemen; hiermede was de teerling geworpen; de gansche Judaïstische partij stond tegen hem op; zelfs Jakobus schaarde zich onder zijne vijanden. Het vuur, dat reeds lang onder de asch had gesmeuld, sloeg in laaien gloed uit en de ban werd over Paulus en zijn werk uitgesproken. Veertig geloovige Joden vormden het plan hem van het leven te berooven; alleen door een spoedige vlucht naar Cesarea kon hij zich aan het dreigend doodsgevaar onttrekken; hij had dus dringende reden zich aan boord van het Adramytteensche vaartuig te begeven (bl. 337).

eene meening die, naar het ons voorkomt, geen grond levert voor het zoo even uitgesproken beweren, maar enkel een gevolg is van de onderstelling dat vs. 3 als eene interpolatie moet beschouwd worden. Ten tweede wijst hij op de „auffällige Farblosigheit” welke deze plaats kenmerkt, naast de hier overigens heerschende aanschouwelijkheid en breedvoerigheid (namentlich ist die flüchtige Unbestimmtheit, mit der darin der Berührung des Paulus mit den Glaubensgenossen in Sidon gedacht ist, anstössig). Deze grond verliest zijn kracht, zoodra men ophoudt den vervaardiger van het reisverhaal den, onzes inziens, willekeurigen eisch te stellen, dat zijn verslag overal even uitvoerig moet zijn, en men hem toestaat slechts vluchtig aanteroeren wat hem, wegens onbekende redenen, in den samenhang van zijn reisverhaal minder belangrijk kan voorgekomen zijn. Het is trouwens mogelijk dat de schrijver de ontmoeting van Paulus met de Sidonische Christenen niet heeft bijgewoond (vs. 3 wordt alleen van den Apostel gesproken), en dus niet in staat is geweest nauwkeurige inlichtingen dienaangaande te geven; doch dit daargelaten, de beknoptheid van het bericht bewijst niet dat het geen oorspronkelijk bestanddeel van het reisverhaal geweest is. Een laatsten grond voor dit gevoelen vindt Overbeck in de betrekking, waarin de mededeeling, vs. 3, staat tot hetgeen vroeger omtrent het proces verhaald is; zij zal namelijk door den schrijver ingevoegd zijn, om een bewijs te geven van de toegenegenheid, welke de Apostel van den kant der romeinsche overheid ondervond. Voor hen, die niet a priori het boek der Handelingen voor onhistorisch verklaren, en niet met Overbeck den auteur de bedoeling

toeschrijven om, zoo noodig, ten koste der waarheid, de Romeinen als beschermers van Paulus voortestellen, is dit bezwaar van niet het minste gewicht.

Terwijl Overbeck, om de vluchtigheid te verklaren, waarmede de ontmoeting van Paulus met de Sidonische broeders wordt aangeroerd, van gevoelen is, dat dit bericht door den auteur der Handelingen òf ingelascht, òf met voorbedachten rade uit den inhoud der bron gekozen is, stelt Straatman de zaak zóó voor, dat Lukas in het reisverhaal het oponthoud te Sidon en het verblijf van Paulus bij de vrienden in die stad gevonden heeft, doch, omdat hij eenmaal den Apostel tot een gevangene gemaakt had, daardoor wel gedwongen was, den centurio het verlof tot dat verblijf te laten geven. Dat hij hierdoor den goeden hoofdman tot een officier gemaakt heeft, die van alle romeinsche hoplieden het minst geschikt was voor zulk eene zending van vertrouwen als het transport van gevangenen, daar hij vier en twintig uren na zijn vertrek uit Cesarea reeds een der voornaamste van zijne gevangenen in de gelegenheid stelde het hazenpad te kiezen (bl. 317), m. a. w. dat de mededeeling, Hoofdst. 27 : 3, ten eenenmale ongeloofwaardig is, heeft Straatman breedvoerig trachten aan te wijzen. Moet het gedrag van den hoofdman, volgens hem, reeds bevreemding wekken, vergeleken bij de onverbiddelijke gestrengheid, waarmede de romeinsche centurio's gewoon waren de krijgstucht te handhaven, en de blinde gehoorzaamheid, die zij bij het volbrengen der hun gegeven bevelen plachten te betoonen, te onwaarschijnlijker wordt, naar hij meent, zijne handelwijze als men in aanmerking neemt dat Julius, als behoorende tot de keizerlijke bende,

die bijna geheel uit geborene Cesareërs was samengesteld (Jos. Ant. XX. 7), misschien tot die bewoners van Cesarea moet gerekend worden, die, volgens het bericht van Josephus, met hunne Joodsche stadgenooten op zeer gespannen, en alles behalve vriendschappelijken voet leefden. Naar onze meening is deze laatste opmerking van geen gewicht. Aangenomen, hetgeen niets anders is dan eene gissing, dat de hoofdman Julius werkelijk een geboren Cesareër geweest is, het is niet aannemelijk dat de, tusschen de Joodsche en Heidensche bewoners dier stad gerezen, oneenigheid op het gedrag van den centurio, jegens den gevangen Apostel, eenigen invloed heeft uitgeoefend, omdat de bedoelde twist, met de daaruit voortgevloeide botsing, plaats greep tusschen de Syrische en Joodsche inwoners van Cesarea [1]), zoodat de Heidenen dier stad niet kunnen geacht worden daarom hun afkeer of haat tegen deze, ook tot de Joden, welke niet tot de burgerij van Cesarea behoorden, te hebben uitgestrekt.

Wat verder de vriendelijkheid betreft, die de aardigste, vriendelijkste, vrijgevigste en inschikkelijkste centurio, die ooit eene romeinsche compagnie kommandeerde — zoo wordt hij door Straatman betiteld — aan den Apostel betoonde, door hem verlof te geven om in Sidon zijne vrienden te bezoeken, zij is noch, met sommigen, alleen te verklaren uit de onweêrstaanbare aantrekkelijkheid, welke

1) Γίνεται δὲ καὶ τῶν Καισάρειαν οἰκούντων Ἰουδαίων στάσις πρὸς τοὺς ἐν αὐτῇ Συροὺς περὶ ἰσοπολιτείας. Οἱ μὲν γὰρ Ἰουδαῖοι πρωτεύειν ἠξίουν, διὰ τὸ τὸν κτιστὴν τῆς Καισαρείας Ἡρώδην αὐτῶν βασιλέα γεγονέναι τό γενός Ἰουδαίων. Συροί δὲ τὰ μὲν περί τὸν Ἡρώδην ὡμολόγουν, ἔφασαν δὲ τὴν Καισάρειαν Στράτωνας πύργον τὸ πρότερον καλεῖσθαι, καὶ τό τε μηδένα γεγονέναι τῆς πολεῶς τῶν Ἰουδαίων οἰκήτορα enz.

de persoon van Paulus op ieder, die met hem in aanraking kwam, uitoefende, noch, met anderen, enkel te beschouwen als een gevolg van de rechtschapenheid en de beschaving van den romeinschen hoofdman. Tegen hen die het eerste beweren, wordt met recht herinnerd, dat de overlevering van den Apostel eene persoonsbeschrijving geeft, volgens welke hij juist niet tot de bijzonder aantrekkelijke menschen behoorde, (vgl. 2 Cor. 10 : 10), en tevens dat de werking van een aantrekkelijk persoon toch altijd eenigen tijd noodig heeft, en niet binnen vier en twintig uren een beslissenden invloed pleegt uitteoefenen. Aan hen die het tweede gevoelen voorstaan, wordt gevraagd of ons genoeg van den centurio bekend is, om dit met zekerheid te kunnen bepalen, en bovendien of het niet wat al te vreemd moet gevonden worden, dat hij zoo spoedig zijn voortreffelijk hart toonde aan een man, dien hij te voren nooit had gezien, en wiens hoedanigheid van gevangene hem wel eenige bedachtzaamheid had moeten bijzetten. Intusschen mag noch het een, noch het ander geheel uit het oog worden verloren. Hoe zwak de lichamelijke tegenwoordigheid van Paulus ook geweest zij, wij mogen gerust onderstellen dat de persoonlijkheid van den Apostel der Heidenen een niet ongunstigen indruk gemaakt heeft, terwijl er overigens geen grond aanwezig is om het onwaarschijnlijk te achten, dat een romeinsch centurio zich jegens een zijner gevangenen menschlievend gedragen heeft. Toch moet men, naar het ons voorkomt, de verklaring van des hoofdmans handelwijze zoeken in de instructies, die hij mag gerekend worden van den procurator te hebben ontvangen. Wel wordt hiervan in de Handelingen niets be-

richt; aangezien echter bijv. evenmin uitdrukkelijk vermeld wordt, dat aan Julius bevel gegeven is, de hem toevertrouwde personen naar Rome overtebrengen, mogen wij aannemen dat de schrijver zich bepaald heeft tot de vermelding van hetgeen direct tot des Apostels lotgevallen behoorde. Inderdaad ligt niets meer voor de hand dan de onderstelling, dat Festus aan den centurio omtrent de gevangenen, en dus ook omtrent Paulus bevelen heeft medegegeven. Van welken aard nu in het bijzonder de instructies geweest zijn, die op den Apostel betrekking hadden, laat zich niet gemakkelijk bepalen. Straatman neemt aan dat Festus den hoofdman niet op de hoogte gebracht heeft van hetgeen er met Paulus was gebeurd, omdat deze daarmede niets had te maken, en zulk eene opheldering streed met de wetten der militaire hierarchie. Hij onderstelt dus dat de Apostel in het oog van den hoofdman niets meer was dan een gewoon gevangene, dien hij, centurio, naar Rome moest brengen, dat Paulus derhalve in zijne schatting met de overige gevangenen gelijk stond. In hoever de meening, dat zulk een opheldering streed met de wetten der militaire hierarchie, juist is, kunnen wij niet uitmaken, aangezien Straatman nagelaten heeft eene aanwijzing te geven van het wetsartikel, dat het verschaffen van zoodanige inlichtingen verbood. Aangenomen evenwel, dat het den stadhouder niet geoorloofd was Julius medetedeelen hetgeen er met Paulus was gebeurd; hem verzoeken om den gevangen Apostel, die een romeinsch burger was, met zachtheid en toegevendheid te behandelen, dat mocht hij toch zeker wel. Dat hij inderdaad zulk een verzoek tot den centurio gericht heeft

is hoogstwaarschijnlijk met het oog èn op de meening, die hij mag geacht worden van Paulus te hebben gekoesterd, èn op het burgerrecht dat deze bezat. Niets verhindert ons aantenemen dat de procurator, van des Apostels onschuld overtuigd, maatregelen genomen heeft om het lot van den gevangene op reis dragelijk te maken, en hiertoe vooral gedrongen is door de gedachte dat hij, door zijn onbillijk voorstel, den romeinschen burger genoopt had zich op den keizer teberoepen.

Volgens Straatman geeft ook deze opheldering weinig baat. „De aanbeveling van den procurator kon zich”, zoo schrijft hij, „niet verder uitstrekken dan de militaire wetten en de eischen der krijgstucht gedoogden. Van het oogenblik aan dat de centurio de gevangenen had overgenomen, en met hen op reis ging, was niemand dan hij de verantwoordelijke persoon. De aanbeveling van Festus mocht hem gunstig voor Paulus stemmen, zij kon echter niet van die kracht zijn dat hij de gewone maatregelen van voorzorg veronachtzaamde. De aanbeveling zelve moest uit den aard der zaak zeer algemeen blijven; want raakte Julius onderweg een der hem toevertrouwde personen kwijt, dan moest hij daarvan rekenschap geven, en kon zich met de instructies van den landvoogd niet dekken. Men make den centurio zoo humaan en onbevooroordeeld als men verkiest, en kenne hem alle voortreffelijkheden van geest en hart toe, het verlof dat hij te Sidon aan Paulus gaf blijft daarom niet minder ongeloofelijk, en wij durven ons gerust op iederen officier en iederen beambte beroepen, of wij geen recht hebben den Romein van schromelijke onachtzaamheid te beschuldigen (bl. 316)” Op de volgende

bladzijde laat Straatman zich aldus hooren: „In den regel geeft men aan gevangenen een militair geleide, omdat men uitgaat van de zielkundige onderstelling, dat een gebondene van nature geneigd is te ontsnappen. De taak des bewakers is derhalve zijn gevangene gadeteslaan, en alles te voorkomen wat hem in staat zou kunnen stellen den ingeschapen trek naar vrijheid optevolgen. Dat, ten spijt van alle waakzaamheid, en in weerwil van alle voorzorgen, een gevangene zijne bewakers verschalkt, en ontvlucht, daarvan zijn vele voorbeelden. Maar dat de bewaker zelf zijn gevangene naar zijne vrienden laat gaan, en hem op visite zendt, in de hoop dat de zoo vrijgelatene uit eigen beweging zal terugkeeren, daarvan zal men niet zoovele voorbeelden vinden, en is vooral voor een romeinschen centurio al te naïef. Julius kon met alle scherpzinnigheid binnen vier en twintig uren niet gissen, dat er in Paulus zulk een Hambroek stak" [1]).

Straatmans zoo triomfankelijk uitgesproken redeneering, die de ongeloofwaardigheid van het bericht der Handelingen (vs. 3) voor goed in het licht schijnt te stellen, rust op de onderstelling, dat de centurio aan Paulus verlof gegeven heeft om geheel vrij, zonder eenig geleide, tot de Sidonische broeders te gaan. Deze onderstelling is ten eenenmale onjuist. Het is waar, in de Handelingen is van een militair geleide geen spraak. Lukas vermeldt niet dat Julius den Apostel toestond, onder behoorlijk opzicht, de geloovigen

1) Over de te sterke reactie tegen pseudo-deftigheid bij de behandeling der geschiedenis, welke niet zelden een trivialiteit van uitdrukking veroorzaakt, die zeer tegen den goeden smaak strijdt, vgl. P. D. Chantepie de la Saussaye Dz. Studien, 1e dl. 2e st. bl. 94.

te Sidon te bezoeken en door hen verzorgd te worden, maar evenmin dat hij hem verlof gaf dit, òf geheel alleen, òf enkel in gezelschap van zijne vrienden, te doen. En nu is de vraag wat is waarschijnlijk? Als men iemand vertelde dat men een gevangene, die over zee naar de plaats zijner bestemming vervoerd werd, op zijn verzoek in de gelegenheid gesteld had in eene stad, waar men zich onderweg eenigen tijd ophield, zijne zich daar bevindende vrienden te bezoeken, en men vraagde dan: „en wat denkt gij nu wel, ging die gevangene onder behoorlijk geleide naar zijne vrienden of als vrij man, zonder eenig opzicht?" dan zou de persoon, tot wien men zich richtte, ook al was hij een officier of ambtenaar, die gewoon was, zonder ter rechter- of ter linkerhand aftewijken, strikt zijn plicht te volbrengen, misschien alleen uit verbazing over een zoodanige vraag een oogenblik dralen met te antwoorden: „Natuurlijk, onder voldoende bewaking, dat spreekt van zelf". Zoo ook hier. De gedachte dat de centurio aan den gevangen Paulus verlof zou gegeven hebben om zonder eenig opzicht tot de Sidonische broeders te gaan, is zoo ongerijmd mogelijk; de onderstelling van het tegendeel zoo natuurlijk als men slechts kan verlangen. De handelwijze van Julius is derhalve alles behalve bevreemdend, en het bericht dat Lukas hiervan geeft alles behalve ongeloofwaardig.

In plaats van den kortsten weg naar Myra te nemen, was men, na van Sidon vertrokken te zijn, door tegenwind genoodzaakt langs de Asiatische kust te laveeren om, gedekt door de noordkust van Cyprus, van den landwind gebruik te maken. Na zoo over de zee van Cilicië en

Pamphylië een omweg gemaakt te hebben, kwam men eindelijk te Myra, eene bloeiende stad in Lycië, die, volgens Strabo, twintig stadiën van het strand gelegen was. Daar vond de hoofdman een Alexandrijnsch schip, dat naar Italie voer, en liet het reisgezelschap daarin overgaan [1]. Na van hier eenige dagen langzaam en met moeite voortgevaren te zijn, kwam men te Cnidus, op een schiereiland in de Aegeische zee gelegen, tusschen de eilanden Cos en Rhodus. Had men, om van hier naar Italie te komen, een zuidwestelijke richting moeten nemen, ter wille van den voortdurenden ongunstigen wind, veranderde men van koers en stevende zuidwaarts naar Kreta, dat niet zonder moeite aan de oostzijde werd omgevaren, totdat men kwam aan een plaats, Schoonehavens (Καλοὶ λιμένες) geheeten, in de nabijheid van de stad Lasea [2].

---

1) ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό schrijft Lukas. — „Het schijnt wel," merkt Straatman hierbij op (318), „dat Julius het reisgezelschap van den Apostel reeds zoo onafscheidelijk van dezen achtte, dat hij er niet aan dacht hem daarvan te scheiden, want wij lezen bij Lukas, dat de hoofdman ons aan boord van het schip deed gaan. Is echter mijn vermoeden gegrond, en die hoofdman eene vinding van den schrijver der Handelingen, dan kunnen wij, in plaats van den hoofdman, lezen: Paulus, waardoor het: „hij deed ons ingaan" al zijne onnauwkeurigheid verliest." — De voorstelling van den auteur van het reisverhaal is te verklaren uit de nauwe betrekking waarin zij, die Paulus begeleidden, tot den Apostel stonden. Zij hadden besloten hem te vergezellen, en waren dus geheel afhankelijk van de bepalingen, die de centurio omtrent de reis maakte. Het feit dat zij aan boord gingen van het Alexandrijnsch vaartuig was een gevolg van het besluit van Julius, om zijnen gevangene met deze gelegenheid naar Rome over te brengen, en kon dus in zekeren zin eene beschikking van den hoofdman genoemd worden.

2) Beide namen zijn overigens onbekend. Straatman meent, „de

Toen men nu een geruimen tijd aldaar vertoefd had en de vaart gevaarlijk begon te worden, zoo gaat de schrijver voort, omdat ook de vasten reeds voorbij was, raadde Paulus hen zeggende: mannen! ik zie dat de vaart met averij en groot verlies, niet alleen van de lading en het schip, maar ook van ons leven geschieden zal; doch de hoofdman gaf meer gehoor aan den stuurman en den schipper, dan aan hetgeen door Paulus gezegd werd. Daar nu de haven ongeschikt was tot overwintering, vonden de

---

reisgenoot van Paulus heeft den naam niet goed gevat en er maar wat van gemaakt." Over de bocht Limenes Kali vgl. Pococke Morg. II, p. 361, Renan, bl. 549. Ook meent men ruïnen ontdekt te hebben met den naam Lasea, op eene plaats, die met de opgave der Handelingen overeenkomt. Over alles wat in het reisverhaal op de zeevaart betrekking heeft, vgl. het belangrijke werk van J. Smith, The voyage and shipwreck of St. Paul enz. 2e ed. 1856. Deze geleerde heeft een winter op Malta doorgebracht, om de plaatselijke gesteldheid nauwkeurig te onderzoeken, heeft wetenschappelijk gevormde zeelieden over de scheepvaart in den Levant geraadpleegd, scheepsjournalen en beschrijvingen van zeereizen nageplozen, en met behulp van alle hem ten dienste staande middelen den scheepsbouw en het zeewezen der ouden bestudeerd, om zoodoende het bericht der Handelingen op te helderen. Het gevolg was dat hij inderdaad veel, dat tot nu toe duister was, in het licht gesteld en de historische waarheid en geloofwaardigheid der Handelingen luisterrijk gerechtvaardigd heeft. In het bijzonder heeft hij op overtuigende wijze aangetoond, dat de vervaardiger van het reisverhaal 1º niet zelf een zeeman kan geweest zijn, daar zijn taal niet die van een kenner is op het gebied der zeevaartkunde; dat hij echter des te zekerder 2º zelf ooggetuige moet geweest zijn, daar iemand, die niet van het zeewezen op de hoogte was, onmogelijk een zeereis zoo heeft kunnen beschrijven, tenzij hij schreef uit eigen ervaring en aanschouwing (vgl. Lange, Bibelw.). Over James Smith vgl. v. Oordt, Waarh. in Liefde, 1850, II.

meesten het geraden van daar aftevaren of zij misschien konden komen en overwinteren te Phenix vs. 9—12.

Straatman, volgens wien het verhaal, Hand. 27, zeer verward en aanmerkelijk bekort is, meent dat hier sprake is van een scheepsraad, waarin de vraag werd behandeld, wat, met het oog op het vergevorderd jaargetijde, den schepelingen stond te doen. „Immers vs. 9”, zoo schrijft hij, „lezen wij dat Paulus vermaande, en tot h e n zeide, zonder dat uit het verband ons eenige inlichting wordt gegeven, wie onder die „h e n” zijn te verstaan (bl. 319). Deze opmerking is, onzes inziens, geenszins voldoende om de juistheid van het uitgesproken beweren te staven. Er is niets dat ons recht geeft aan het houden van een scheepsraad te denken, tenzij men uitgaat van de willekeurige onderstelling, dat de Apostel zijne meening omtrent de voortzetting van de reis niet anders dan juist in zulk een scheepsraad heeft kunnen uitspreken. Als Lukas niet bericht aan wien Paulus zijn gevoelen heeft te kennen gegeven, volgt dan hieruit dat die personen, op het oogenblik dat Apostel het woord tot hen richtte, een scheepsraad uitmaakten? Als het verband niet de minste inlichting geeft wie onder die „hen”, vs. 9, zijn te verstaan, mag men dan daaruit opmaken dat Paulus aan een zoodanigen raad heeft deelgenomen? Het is duidelijk: alleen Straatmans pogen, om de ongeloofwaardigheid van het reisverhaal in het licht te stellen, heeft dien raad gevormd, en den gevangen Apostel daaraan doen deelnemen, om daarna hen, die het historisch karakter van het bericht willen verdedigen, te bestormen met een aantal vragen als deze: „wat deed Paulus in dien scheepsraad? In welke hoedanigheid voerde hij daar het

woord en met welk recht gaf hij daar zijn advies? Trad hij wellicht op als vertegenwoordiger zijner medegevangenen? Of vergat men ter wille van zijne bekwaamheid en ervaring, in alles wat de zeevaartkunde betrof, zijne banden"? enz. Vragen met wier beantwoording wij ons niet hebben intelaten, aangezien de onderstelling, waaruit zij voortvloeien, onjuist is.

„Eerst als wij den centurio en zijne soldaten weglaten, kunnen wij", meent Straatman, „eene even eenvoudige als natuurlijke voorstelling van het beloop der zaak bekomen". Maar ook zonder hen te verwijderen heeft de voorstelling niets onnatuurlijks. Er wordt geen scheepsraad belegd, waaraan Paulus deelneemt; althans de verslaggever vermeldt daarvan niets. De Apostel geeft den raad om te blijven waar men is; aan wie, laat zich niet bepalen. Alleen blijkt dat de hoofdman de meening van zijn gevangene, welke hij heel goed buiten een scheepsraad kon vernemen, gekend heeft, omdat hij, volgens vs. 10, meer gehoor gaf aan den stuurman en den schipper, dan aan hetgeen door Paulus gezegd werd. Of stuurman en schipper, gelijk Straatman meent, de plaats hunner bestemming wilden trachten te bereiken, laat zich evenmin uitmaken; alleen is duidelijk dat hun gevoelen niet met dat van den Apostel overeenkwam. De meerderheid vond het, daar de haven ongeschikt was tot overwinteren, geraden om wel op Kreta, maar niet te Schoonehavens, een jaargetijde aftewachten, dat geschikt was om de reis voorttezetten. Evenzeer als het bevreemding zou wekken dat een gevangene aan den scheepsraad zou hebben deelgenomen, even weinig kan het verwondering baren dat ook Paulus

zijn gevoelen, tegen wie dan ook, heeft uitgesproken. Voor de onjuistheid van Straatmans vermoeden, dat de centurio met zijne soldaten ook hier in het verhaal ingelascht zou zijn, pleit overigens de wijze waarop hij hier voorkomt. Als de schrijver de reis van den vrijen Apostel tot een reis van den gevangen Paulus had willen maken, had hij niet noodig gehad te vermelden, dat de hoofdman meer gehoor gaf aan schipper en stuurman dan aan zijn gevangene, hij had alleen voor „de meesten vonden het geraden" behoeven te schrijven „de centurio vond het geraden" en alles was in orde. In het ondersteld geval lag deze wijziging het meest voor de hand.

Men besloot dus naar Phenix [1]), een haven van Kreta, die naar het Zuiden en Noordwesten zag, te vertrekken en daar te overwinteren. Van een zachten zuidewind maakte men gebruik om dit plan te volvoeren; het anker werd gelicht en men zeilde vlak langs Kreta heen. Nauwelijks was echter kaap Matala bereikt of een hevige noordewind, Euroklydon genaamd [2]), greep het schip aan en dreef het met onweêrstaanbare kracht in volle zee, zoodat men weldra het, zuidwestelijk van Kreta gelegen, eilandje Claude, nu Gozzo geheeten, achter zich liet. De storm

1) Smith bl. 27 en vervl., meent dat het tegenwoordige Lutro bedoeld is; uit βλέποντα κατὰ λίβα καὶ κατὰ χῶρον volgt evenwel dat de haven op het westen uitzag, die van Lutro is open aan de oostzijde. Smith is daarom van gevoelen dat met bovenstaande woorden wordt aangeduid, dat de ligging der haven met de richting der Zuid- en Noordwestewinden overeenkwam.

2) Over het verschil in lezing en beteekenis, vgl. de comment. van Meyer en de Wette, 4e Aufl.

was zoo hevig, dat men nauwelijks de boot kon machtig worden en genoodzaakt was, na het schip ondergord te hebben, de zeilen te strijken om niet op de Syrtis, eene Afrikaansche zandbank, te vervallen. Reeds den volgenden dag zag men zich gedrongen een deel der lading over boord te werpen om het zinken te voorkomen; den derden dag moest men verder gaan en, met behulp der passagiers, het scheepsgereedschap [1]) aan de golven prijs geven. Een droevige tijd volgde, zon noch sterren lieten zich zien, alle hoop om behouden te worden werd opgegeven".

„En nadat men langen tijd zonder eten gebleven was", gaat de schrijver der Handelingen voort, „toen zeide Paulus, in hun midden staande, men had, o mannen! mij wel gehoor moeten geven en niet van Kreta afvaren en zich deze averij en dit verlies moeten besparen. En ook thans raad ik u goedsmoeds te zijn; want er zal geen verlies zijn van iemands leven onder u, maar alleen van het schip. Want dezen nacht stond bij mij een engel van den God, Wien ik toebehoor, Wien ik ook dien, en zeide: vrees niet, Paulus! gij moet voor den keizer staan; en zie, God heeft u geschonken allen die met u waren. Daarom weest welgemoed, mannen! want ik geloof God dat het zoo zijn zal, gelijk tot mij gesproken is. Doch wij moeten ergens op een eiland vervallen".

In navolging van Zeller [2]), meent Overbeck dat dit

---

1) Hiermede is niet bedoeld, gelijk sommige willen, de armamenta navis, touwwerk, latten, enz., hetgeen onontbeerlijk was, maar huisraad, kookgereedschap en dergel.

2) S. 515. „Die kleine Episode, 27:21—26, die ohne Unterbrechung

geheele bericht, (vs. 21—26), door den schrijver der Handelingen in den tekst van de door hen gebruikte bron is geinterpoleerd. De eerste grond, waarop zijn beweren steunt, is deze: „de plaats kan gemist worden zonder dat de samenhang in het verhaal, Hoofdst. 27, wordt verbroken". In zijne vindiciae Lucanae s. de itinerarii in libri actorum asservati auctore (apologetisch tegen Zeller), heeft Klostermann hiertegen het verband trachten aantewijzen, dat er tusschen deze pericope en het vervolg bestaat, en dit laatste van het in vs. 24 (καὶ ἰδοὺ κεχάρισταί σοι ὁ θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ) aangegeven standpunt beschouwd. Alles zou er op aangelegd zijn „ut per et propter Paulum omnes ad unum salvos evasisse cognoscamus, ut ipse autem vs. 21—26 praedixerat". Overbeck meent evenwel dat eerst door interpolatie van vs. 21—26 het vervolg in dit licht wordt geplaatst, en dat in het algemeen de onmisbaarheid van vs. 21—26, in den samenhang van het verhaal, door Klostermann niet is bewezen. Wij vestigen enkel de aandacht op de door Overbeck hier gevolgde methode. Als Klostermann opmerkt, en terecht, dat vs. 21 en vervl. de onmiddelijk voorafgaande schildering voortzet, en zelfs op vs. 10 terug ziet, antwoordt Overbeck dat hiermede geen samenhang is aangewezen, die zich niet op een interpolator laat terugbrengen [1]). Als men wijst op

---

des Zusammenhangs fehlen könnte, sieht einem tendenzmässigen vaticinium ex eventu sehr ähnlich".

1) Volgens Klostermann zou in vs. 11—20 alles er op aangelegd zijn om aantetoonen dat de reis niet den loop zoude hebben, dien de stuurman en de centurio (vs. 11 en 12) verwacht hadden, maar zooals hij door Paulus voorspeld was; vs. 21—26 zou daarentegen aanschouwelijk

de betrekking die, gelijk Overbeck zelf toestemt, tusschen vs. 24 en vs. 43, (ὁ δὲ ἑκατοντάρχης βουλόμενος διασῶσαι τὸν Παῦλον κ. τ. λ.) bestaat, is naar hij meent, niets hiermede te bewijzen omdat ook die woorden, volgens hem, als ingelascht moeten beschouwd worden; dit laatste inderdaad alleen om vs. 21—26 geheel geisoleerd in den samenhang te doen voorkomen. Het is duidelijk dat zich op deze wijze alles laat bewijzen. Helder als de dag, zou men, als deze methode steek hield, bijv. evengoed kunnen aantoonen dat Straatmans hypothese: „alles wat den Apostel tot een gevangene maakt, moet uit het oorspronkelijk reisverhaal worden verwijderd" juist is. Wilde men namelijk uit het nauwe verband, waarin deze voorstelling met het overige staat, opmaken dat zij tot het oorspronkelijk reisverhaal heeft behoord, het antwoord zou zijn: maar die samenhang is het werk van den interpolator; wilde men opmerken dat niet hier en daar, maar op verscheidene plaatsen Paulus als gevangene wordt voorgesteld, het antwoord is gereed: ja! maar alle plaatsen, waaruit maar eenigszins kan blijken dat de Apostel als gevangen man de reis gemaakt heeft, moeten voor geinterpoleerd worden gehouden. Genoeg, wij hebben ook hier te doen met eene kritiek „dessen Resultate ihre eigenen Voraussetzungen sind" (Meyer op Marc. 9 : 30).

Aangenomen intusschen dat de pericope, vs. 21—26, werkelijk kan gemist worden, zonder dat de samenhang in het verhaal wordt verbroken, hiermede is niet bewezen

---

maken dat eerst ter wille van Paulus en zijn Evangelie aan de schippers hunne onbezonnenheid niet werd toegerekend.

dat zij door den schrijver der Handelingen in de door hem gebruikte bron is ingelascht, omdat niet al hetgeen weggelaten kan worden, zonder dat het verband schade lijdt, daarom ingeschoven is, en dus weggelaten moet worden. De eerste door Overbeck aangevoerde grond is derhalve niet voldoende om zijn beweren te staven.

Een tweede vindt hij in de aanknoopingspunten die vs. 21—26 in den verderen samenhang der Handelingen heeft, welke, naar hij meent, omtrent het „Interpolationscharakter" dezer plaats nauwelijks eenigen twijfel laten bestaan. „De vervaardiger vergenoegt er zich niet mede", zoo schrijft hij, „de beteekenis van de reis, die de Apostel naar Rome maakt, door de inlassching van de uitvoerige schildering in zijn boek aanschouwelijk te maken, maar hij wil, evenals reeds 9 : 15; 19 : 21; 23 : 11, hare providentieele bestemming nog eens direct op den voorgrond doen treden. Daarbij is de verwantschap van de plaats met Hoofdst. 23 : 11 bijzonder karakteristiek. Op beide plaatsen bereidt een visioen in het hoogste gevaar eene reddende lotswisseling voor, die hem nader bij het doel brengt dat hij moet bereiken. Hij moet naar Rome; dit kan noch door de moordplannen der Joden te Jerusalem, 23 : 12 en vervl., noch door de stormen op de zeereis verhinderd worden".

Gesteld evenwel dat de pericope geen andere bedoeling heeft, dan die haar door Overbeck wordt toegekend, is hiermede bewezen dat zij het werk is van den interpolator en niet van hem, die het oorspronkelijk reisverhaal heeft vervaardigd? Kan deze laatste niet hetzelfde doel beoogd hebben, dat Overbeck den eersten toeschrijft? Ook de

overeenkomst met Hoofdst. 28 : 11 is niet afdoende. Aangenomen dat de auteur der Handelingen en die van het reisverhaal twee verschillende personen geweest zijn, is het dan bewezen, dat de laatste niet heeft kunnen vermelden, dat den Apostel op zijne reis naar Rome, tot zijne bemoediging, eene goddelijke verschijning is ten deel gevallen, en de eerste dat de Heer met hetzelfde oogmerk aan Paulus verschenen is? (Volgens Hoofdst. 23 : 11, stond de Heer zelf bij hem, 27 : 20 wordt gesproken van een engel Gods; 28 : 11 wordt van den Apostel vermeld dat hij te Rome van Jezus getuigen moet, 27 : 23 alleen dat hij voor den keizer zal staan). Ten slotte tracht Overbeck zijne meening te staven met de bewering dat de plaats door haar „detaillirte Vorhersagungen” den indruk maakt van een vaticinium post eventum [1]), eene opmerking die alleen waarde heeft op een standpunt, dat niet toelaat eene bijzondere openbaring en eene tengevolge daarvan verkregen kennis der toekomst mogelijk te achten, eene opmerking die in geen geval bewijst dat, Hoofdst. 27 : 21—26 geinterpoleerd is, tenzij men uitgaat van de onderstelling dat de reisgenoot van Paulus het verslag vóór de aankomst van den Apostel te Rome geschreven heeft [2]).

Straatman, die eveneens meent dat de gansche episode

---

1) Volgens Zeller laat zich de verschijning in den droom natuurlijk verklaren: „Paulus konnte”, zoo schrijft hij, „in Gedanken an die Bedeutung seiner Reise um seine und seiner Genossen Rettung gefleht haben und die feste Zuversicht der Erhörung konnte sich ihm zu der Fraumerscheinung gestalten; dass ihr auch der Erfolg entsprach, ist keineswegs undenkbar.”

2) Vgl. Meyer, Comment. Anm. 1.

een verdichtsel is, door den schrijver der Handelingen op eigen gezag ingelascht, slaat een anderen weg in dan de zoo even genoemde geleerde, en tracht de juistheid van zijn beweren te staven door een beroep op den inhoud. De auteur zou de goede bedoeling gehad hebben om den Apostel eens naar hartelust te verheerlijken. Nu is ongelukkig echter, wat in de tweede eeuw na Christus als verheerlijking gold, volgens Straatman, in onze dagen het tegendeel daarvan, en een vlek op het karakter van den kruisgezant waartegen hij hem, op grond van zijne brieven, in bescherming meent te moeten nemen (bl. 322). Onderzoeken wij thans in hoever de Apostel der Heidenen werkelijk aan deze bescherming behoefte heeft.

Op grond van den aanhef, vs. 21, „En nadat men langen tijd zonder eten gebleven was", zou Straatman verwacht hebben dat de Apostel honger begon te krijgen, en daarom zijne reisgenooten wilde opwekken om eenig voedsel te gebruiken [1]). Doch — hoe iemand toch al kan teleurgesteld worden — niets daarvan. „De Apostel stelt zich in hun midden", schrijft hij, „vooreerst om op zegevie-

---

1) Straatman vindt de wijze, waarop de schrijver deze episode opnam, minder gelukkig, daar het niet zeer duidelijk is, hoe het langdurig vasten den Apostel dringen kan, met zijne belofte van redding op te treden (325), en vraagt of misschien de honger in het oog van Paulus eene voorwaarde was, waaraan de kracht zijner woorden was gebonden. (Πολλῆς τε ἀσιτίας ὑπαρχούσης staat in het oorspronkelijk; er wordt dus niet gezegd dat het langdurig vasten de reden was waarom de Apostel optrad; n a d a t enz). Het zou hem verder niet verwonderen als het zelfstandig naamwoord, dat in onze overzetting met „langdurig vasten" is vertaald, in het oorspronkelijke is verbasterd en aanvankelijk (in plaats van ἀσιτία: ἀθυμία) „groote moedeloosheid" heeft beteekend.

renden toon te herinneren, dat zijne reisgenooten nu de gevolgen zagen der lichtzinnigheid, waarmede zij zijne profetie hadden in den wind geslagen". Van den zegevierenden toon is, naar het ons voorkomt, in de woorden, vs. 20 en vervl., niet veel te bespeuren. Het was geen sarrend verwijt, dat Paulus tot zijne lotgenooten richtte, omdat zij niet naar zijnen raad hadden geluisterd, maar een ernstig woord om er op te wijzen, hoe juist de vroeger door hem uitgesproken meening, die zij lichtvaardig in den wind hadden geslagen, thans bleek te zijn. Het oogenblik, waarin hij dit den armen schepelingen onder de aandacht bracht, was niet — gelijk Straatman wil — hiervoor zeer ongeschikt; ongeschikt zou het geweest zijn, indien de Apostel het in deze omstandigheden alleen bij deze herinnering had gelaten [1]). Doch het doel van Paulus was zijne medereizigers in de ure des gevaars te bemoedigen; om hen nu uittelokken tot vertrouwen op de troostrijke belofte, die hij, de gevangen Apostel, wilde uitspreken, daartoe de terugwijzing naar hetgeen hij op Kreta omtrent den afloop der reis had voorzien, eene herinnering die te dieper indruk moest maken, naarmate men het thans te

1) Reeds Calvijn heeft hierop de aandacht gevestigd: „Crudelis quidem est", schrijft hij (comm. bl. 476.) „objurgatio, quae nihil affert solatii; verum si addito remedio condiatur, jam ipsa est pars medicinae. Sic Paulus, postquam attentos reddidit vectores et ab ipso eventu docuit habendam sibi esse fidem, ad bonum animum hortatur et salutem promittit. Hoc vero fiduciae non vulgaris signum est, quum dicit, oportuisse sibi obtemperari". „Nulla erat", laat hij vooraf gaan, „Pauli auctoritas, quae illos moveret, nisi hoc testatum illis foret, infeliciter ill cessisse, quod eum prius neglexerant".

meer betreurde den door Paulus gegeven raad niet te hebben opgevolgd [1]). Doch er is meer. De door den Apostel tot zijne reisgenooten gerichte woorden waren, volgens Straatman, niet overeenkomstig de waarheid. „Uit vs. 12 toch hebben wij gezien", schrijft hij, „dat de meerderheid zich met zijn gevoelen had vereenigd, en besloten de reis naar Italië niet voort te zetten. Alleen had men willen beproeven om voor het tot overwintering ongeschikte Goedehavens eene betere wijkplaats optezoeken, welk besluit te verstandig was dan dat Paulus zich daarmede niet ten volle had kunnen en moeten vereenigen. Op de reis van Goede-havens naar de betere haven Phenix was het schip door den vreeselijken storm beloopen. Het was dus werkelijk een leugen, als Paulus in de bange ure van nood en doodsgevaar aan zijne medereizigers verweet dat zij zijn raad hadden versmaad, terwijl zij juist het tegendeel hadden gedaan" (bl. 323). Deze voorstelling is in strijd met hetgeen de schrijver van het reisverhaal omtrent het voorgevallene bericht. Uit vs. 10 blijkt dat de Apostel adviseerde om te blijven waar men nu was (Straatman, bl. 321); men was te Schoonehavens op het eiland Kreta; Paulus was dus van oordeel dat men te Schoonehavens moest blijven, d. i. niet van daar moest vertrekken. De

1) Straatman schrijft: „Een gunstigen indruk kon hij met dat pochen op beter inzicht niet maken; geen heer zijnde over wind en wêer, had hij eigenlijk slechts goed geraden, en de toevallige uitkomst zijner zoogenaamde voorspelling deed aan de wijsheid van stuurman en schipper niets te kort". — Het bleek intusschen toch maar dat Paulus beter had gezien dan stuurman en schipper; weet Straatman bovendien dat de wanhopige schepelingen de uitkomst toevallig hebben geacht?

meerderheid besloot, volgens vs. 12, dat men van daar zoude afvaren om te Phenix, een andere haven van Kreta, te overwinteren. Dit besluit werd ten uitvoer gebracht; men verliet Schoonehavens en handelde hiermede dus in strijd met den door Paulus gegeven raad. Nu schrijft Straatman wel dat de Apostel zich noodwendig geheel met het gevoelen der meerderheid had moeten vereenigen, omdat dezelfde reden, die hem op blijven deed aandringen, hem van het overwinteren op een gevaarlijke plaats behoorde afteschrikken. Doch vooreerst vermeldt de schrijver van het reisverhaal niet dat Paulus deze wijziging heeft goedgekeurd, uit welk stilzwijgen wij mogen opmaken dat de Apostel bij zijne meening, dat het niet geraden was om Schoonehavens te verlaten, heeft volhard. Ten tweede wordt alleen bericht dat de haven ongeschikt was om te overwinteren, niet dat men gevaar liep, lading en schip en leven te verliezen, indien men den winter te Schoonehavens doorbracht, zoodat het niet bewezen is dat de Apostel, die het beter kon achten van twee kwaden het minste te kiezen, om dezelfde reden, die hem op blijven deed aandringen, noodwendig met het door de meerderheid genomen besluit moest instemmen. Paulus had geraden om te Schoonehavens te blijven, men was niet te Schoonehavens gebleven; de Apostel sprak dus waarheid — geen leugen — toen hij zijne medereizigers herinnerde, dat zij den door hem gegeven raad niet hadden opgevolgd.

„En wat zullen wij zeggen," gaat Straatman voort, „van de troostgronden, waarmede hij de benarden bemoedigt? Wij kunnen niet anders zeggen dan dat ons oordeel daarover ongunstig is. De apostel kondigt aan dat zijne pro-

jetie eenige wijziging behoort te ondergaan, en beroept zich op eene goddelijke openbaring tot staving zijner belofte, dat er geen menschenlevens zouden verloren gaan. Dat voorrecht hadden de schepelingen alleen aan hem, Paulus, te danken. Eigenlijk had God besloten hen te laten omkomen, maar Paulus had voor hen gebeden, en zij waren hem door God geschonken, dat wil zeggen zijne voorbidding had den toorn Gods gestild, en Hem bewogen de ongelukkigen van den dood te redden. Mogen wij niet vragen, wat wij van zulk eene openbaring hebben te denken, en of wij dergelijke besluiten van den Christelijken Hemelvader mogen onderstellen?" [1]) Ook de in deze woorden ontwikkelde beschouwing is, naar wij meenen, aan de Handelingen ten eenenmale vreemd. Van eene aankondiging dat de vroeger uitgesproken voorspelling moest gewijzigd worden, is daar geen spraak. Dezelfde Apostel, die voorheen den raad had gegeven om te Schoonehavens te blijven, omdat hij voorzag dat de vaart met averij en groot verlies, niet alleen van de lading en het schip, maar ook van het leven der reizigers geschieden zou, deelde thans mede dat wel het schip zoude verloren gaan, doch de schepelingen zouden behouden worden. Deze mededeeling berustte op eene hoogere openbaring, die hij ontvangen had. Een engel van den God, dien hij toebehoorde, was hem

1) Zij die de verschijning van den Engel opvatten als een droomgezicht, dat de Apostel, om meer ingang aan zijne woorden te verschaffen, slechts als een werkelijke openbaring uit den hemel voordraagt, komen er nog minder goed af. Wat Paulus als hoogere openbaring geeft, is niets anders dan zijne eigene zienswijze en gedachten, die voor tamelijk hoogmoedig en baatzuchtig te houden zijn.

dezen nacht verschenen en had hem bekend gemaakt, niet alleen dat hij zelf aan het dreigend gevaar zou ontkomen, maar dat ook allen, die met hem reisden, hem geschon ken waren. Hieruit volgt nu niet dat God eigenlijk besloten had hen te laten omkomen. De vroeger door Paulus gekoesterde meening dat zij, indien men zijn raad in den wind sloeg, het leven verliezen zouden, was — de Handelingen maken hiervan althans geen melding — niet op eene goddelijke openbaring gebouwd. De Apostel kon zeer goed het verlies van menschenlevens beschouwen als het gevolg van de voortzetting der reis, zonder in dit zijn gevoelen de uitdrukking te vinden van het door God omtrent het lot der schepelingen genomen raadsbesluit. Waar wordt verder vermeld dat Paulus voor zijne medereizigers gebeden had? Waar dat zijne voorbidding den toorn Gods had gestild en Hem had bewogen de ongelukkigen van den dood te redden? In de woorden *κεχάρισταί σοι ὁ θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ* ligt niet opgesloten dat de Apostel om het behoud van hun leven gesmeekt heeft, maar alleen dat hunne redding een gunst zoude zijn, door God aan Paulus bewezen, m. a. w. dat zij om zijnentwil zouden behouden worden. Wij zien niet in dat deze voorstelling iets Gode onwaardigs bevat.

Voor het overige laat zich het feit van des Apostels optreden gemakkelijk verklaren uit den treurigen toestand, waarin zich de schepelingen bevonden, een toestand die noodwendig het onderscheid in rang en stand op den achtergrond drong, maar tevens aan Paulus, die uitmuntte in geestkracht en kinderlijk geloofsvertrouwen op den God, dien hij toebehoorde, de schoone gelegenheid bood zich,

tot vertroosting en bemoediging zijner reisgenooten, meer op den voorgrond te plaatsen. Niet onaannemelijk is tevens dat, in deze omstandigheden, de door hem gesproken woorden een gunstigen indruk op zijne hoorders gemaakt hebben. Zij die den God van Paulus niet kenden, moesten zich natuurlijk voorstellen dat de gevangene het oog had op eene openbaring, welke hij ontvangen had door middel van een Wezen, dat aan een der heidensche goden ten dienste stond. Welke geringe waarde, in gewone omstandigheden, eene zoodanige tijding voor de schepelingen ook mocht gehad hebben van iemand, die in hun oog van de een of andere misdaad was beticht, waarover hij zich te Rome moest verantwoorden, het was iets anders nu men alle hoop op levensbehoud had opgegeven en zich in een toestand bevond, waarin men elk uitzicht op redding met vreugde pleegt te begroeten. Hoezeer voor een ander, die zich niet mede in deze benarde omstandigheden bevond, de opmerking ook voor de hand mocht liggen dat die God, als hij werkelijk zoo machtig was en zooveel belang in den gevangen Paulus stelde, dat alle schepelingen om zijnentwil zouden behouden blijven, dan beter gedaan had zijne macht aan hem wat vroeger te toonen, en hem te bewaren voor de banden, waarin hij zich thans bevond, wij gelooven dat de reisgenooten van den Apostel in dezen tijd van hoogen nood eerder geneigd waren zich, op grond van zijne uitspraak, met de hoop op redding uit het dreigend doodsgevaar te vleijen, dan met de plechtige verzekering van den gevangene den draak te steken. Of zij evenwel aan zijn belofte geloof geslagen hebben of niet, doet hier eigenlijk niets ter zake,

In geen geval geven de omstandigheden, waarin zich Paulus bevond, aan zijne woorden — gelijk Straatman wil — een komisch karakter, op grond waarvan men de geloofwaardigheid van het bericht der Handelingen in twijfel zou kunnen trekken.

Het was de veertiende nacht na de afvaart van Kreta toen het scheepsvolk omstreeks middernacht, misschien door het eigenaardige bruischen der branding, vermoedde dat men in de nabijheid van land was. Men wierp het dieplood uit en peilde twintig vademen; een weinig later vijftien. Om nu niet hier of daar op klippen te geraken, werden van den achtersteven vier ankers uitgeworpen, en zoo wachtte men den dag af. Het scheepsvolk trachtte echter van het schip te ontvluchten en liet de boot in zee neder, onder voorwendsel dat het ook van den voorsteven ankers wilde uitbrengen; Paulus maakte den hoofdman en de krijgsknechten op dit plan opmerkzaam, en zeide dat zij niet konden behouden worden, indien het scheepsvolk het vaartuig verliet. Aanstonds hieuwen toen de soldaten de touwen af en lieten de boot wegdrijven.

Hoewel dit laatste voorval, vs. 30—32, op zich zelf niets ongeloofwaardigs heeft, zoo gaat, volgens Straatman, die geloofwaardigheid eerst dan door, als wij ons weder den hoofdman en zijne krijgsknechten wegdenken, en Paulus als een vrij man beschouwen. Het uitbrengen van ankers uit den voorsteven van een schip, dat naar het land werd toegedreven, en reeds van het achterschip door vier ankers werd gehouden, was, meent hij, een voorwendsel zoo onnoozel, dat het alleen tegenover onkundige passagiers, niet tegenover romeinsche krijgslieden, kon

gebruikt worden. Wij doen hiertegen opmerken dat dit bezwaar in zeker opzicht blijft bestaan, ook als wij den centurio met zijne soldaten uit het verband verwijderen. Indien het voorwendsel der matrozen zoo geheel onnoozel geweest is, wekt het namelijk bevreemding dat niet alleen de romeinsche soldaten, die geacht moeten worden beter met het krijgswezen dan met de zeevaartkunde op de hoogte geweest te zijn, zich hierdoor hebben laten blinddoeken, maar ook de overige passagiers, omtrent wier nautische kennis zich niets laat bepalen. Op grond van het bericht der Handelingen laat zich echter niet vaststellen dat het scheepsvolk werkelijk op deze wijze de Romeinen om den tuin heeft pogen te leiden; er wordt alleen gemeld dat zij trachtten te ontvluchten en, voorgevende dat zij van den voorsteven ankers zouden uitbrengen, de boot in zee nederlieten. Dat zij nu op deze wijze de romeinsche soldaten wilden bedriegen, is niet zeker. Veeleer laat zich uit de omstandigheid, dat Paulus den hoofdman en de krijgsknechten op het dreigend gevaar opmerkzaam maakte [1]), afleiden dat de matrozen dit voorwendsel alleen tegenover de passagiers hebben gebruikt,

---

1) Overbeck S. 456. „Auch die Versicherung, vs. 31 (σωθῆναι οὐ δύνασθε), stimmt nicht zur Voraussagung, (vs. 22), die sie jeden fallsbeschränkt.” Vgl. hierover Calvijn comm., die schrijft: „Sed mirum est, quod reliquos vectores salvos posse fieri negat, nisi retentis nautis: quasi vero Dei promissionem exinanire penes ipsos fuerit. Respondeo, Paulum hic de potentia Dei praecise non disputare, ut eam a voluntate et mediis seiungat: et certe non ideo fidelibus virtutem suam Deus commendat, ut contemptis mediis torpori et socordiae indulgeant vel temere se proiiciant, ubi certa est cavendi ratio”. vgl. Baumg. S. 411 ff.

terwijl de romeinsche soldaten misschien geen acht sloegen op hetgeen door het scheepsvolk werd verricht.

Groot bezwaar heeft Straatman verder tegen de handelwijze van den centurio die, door Paulus gewaarschuwd, de touwen liet kappen, waaraan de boot hing. „Dat middel," schrijft hij, „was ongetwijfeld afdoende, maar toch ook onnoodig. De boot was voor de bedreigde schepelingen van groot belang, misschien wel het eenige middel om behouden aan land te komen. Vooral de centurio, die gevangenen te transporteren had, moest op de boot dubbel acht geven, en maatregelen nemen om, als het op het gebruik aankwam, voor zich, zijne manschappen en gevangenen, een woordje meê te spreken [1]). Maar in plaats van door zijne soldaten de boot weêr te laten inhalen, en er eene wacht bij te plaatsen met bevel om den eersten die het waagde, zonder bevel van daartoe bevoegden, de hand aan dat reddingsmiddel te slaan, gevoelig aftewijzen, laat hij de touwen kappen en de boot wegdrijven. De soldaten, die straks aanstonds bereid zijn de gevangenen te dooden, zouden, begrijpende wat er voor hen van het behoud der boot afhing, wel zorg hebben gedragen dat de hoofdman werd gehoorzaamd, en alle overige passagiers hun de behulpzame hand hebben geboden" (328).

Het is hier niet de vraag of de hoofdman zich verstandig en overeenkomstig het welbegrepen belang der reizigers gedragen heeft, toen hij de touwen liet kappen en de boot

---

1) Straatman houdt het voor waarschijnlijk dat de boot „reeds vroeger, bij het overboord werpen van al het scheepsgereedschap, was verdwenen". bl. 328. Was dit in het welbegrepen belang der schepelingen?

afdrijven, maar alleen of het onwaarschijnlijk moet geacht worden dat hij inderdaad zoo heeft gehandeld. Naar het ons voorkomt laat zich, met het oog op het bericht der Handelingen, op deze vraag geen beslist bevestigend antwoord geven. De mededeeling van het voorgevallene is te beknopt dan dat men, op grond hiervan, zou mogen vaststellen dat het feit heeft plaats gegrepen op eene wijze, die de handelwijze van den centurio niet volkomen zou kunnen verklaren. Is het bijv. ondenkbaar dat een paar krijgslieden, na vernomen te hebben wat de matrozen in hun schild voerden, zonder het bevel van den hoofdman af te wachten, in alle haast de touwen hebben afgehouwen om hun noodlottig plan te verijdelen, zonder te bedenken dat zij een redmiddel prijs gaven, dat voor het behoud der schepelingen van groot belang kon zijn? [1]) Is het onwaarschijnlijk dat de centurio, indien hij werkelijk last gegeven heeft om de touwen te kappen — het wordt door de Handelingen niet uitdrukkelijk vermeld — dit in overijling heeft gedaan, verontwaardigd over de trouweloosheid der bemanning? Is het onwaarschijnlijk dat het ijverig streven van Julius, om de opvarenden van het dreigend gevaar te verlossen, hem een maatregel heeft doen nemen, dien hij, na kalm overleg, zelf als onberaden moest veroordeelen? De Handelingen laten ons hieromtrent in het onzekere. De onbekendheid met de bijkomende omstandig-

---

1) „Man wird das Verfahren der Soldaten", schrijft Overbeck S. 456, „sehr natürlich aus rücksichtsloser Erfüllung ihrer amtlichen Pflicht erklären können. Zur Aufrechthaltung der Disciplin in der gemeinsamen Gefahr berufen, schneiden sie jeden ferneren Versuch der in dieser Lage zumal unentbehrlichen Seeleute sich ihr zu entziehen ab."

heden geeft evenwel geen recht om vasttestellen dat zich hieruit de handelwijze van den centurio niet laat verklaren, geen recht om, uit het oogenschijnlijk bevreemdende van zijn gedrag, tot de ongeloofwaardigheid van het bericht te besluiten.

Bij nadere beschouwing moet, volgens Straatman, niet alleen de centurio met zijne soldaten uit het verband worden verwijderd, maar de geheele episode als een verdichtsel van den schrijver der Handelingen beschouwd worden. „Het was stikdonkere nacht", zoo schrijft hij, „de zee was onstuimig, niemand wist waar men zich bevond, alleen toonde het dieplood dat men het land naderde. Het scheepsvolk deed wat in die omstandigheden het ééne noodige en mogelijke was, het wierp vier ankers van den achtersteven uit, om de vaart van het schip te stoppen en wenschte vurig dat het dag mocht worden, aangezien er in het holle van den nacht niets was te beginnen. Hoe konden zij nu echter op de gedachte komen om met de boot te ontvluchten? Zoo lang de vier ankers het hielden, hadden zij niets te vreezen, maar in de kleine boot, op de onstuimige baren, en in de nabijheid eener onbekende kust, met de kans om ergens op klippen te bersten te stooten, het schip te verlaten, was waanzin" (326).

't Is hier wederom de onvolledigheid van het bericht, die Straatman noopt zijne geloofwaardigheid in twijfel te trekken. De Handelingen vermelden alleen dat het scheepsvolk uit het schip trachtte te ontvluchten, niet waarom het dit trachtte te doen. Ook het verband geeft hieromtrent geene opheldering. Derhalve mag men vaststellen dat, op het standpunt van dit geschrift, niet valt uitte-

maken wat de matrozen bewoog tot genoemde poging de toevlucht te nemen [1]). Maar hieruit volgt nu toch niet dat geen zoodanig motief aanwezig geweest is, waardoor, ook in deze omstandigheden, de poging van het scheepsvolk voor iets anders dan waanzin kon gelden. Waarom zij in die omstandigheden het schip trachtten te verlaten, weten wij niet; wil men evenwel de poging zelf voor waanzin en daarom het bericht dienaangaande voor onhistorisch verklaren, dan dient men toch eerst aangetoond te hebben, dat zij geen voldoenden grond hadden om aldus te handelen. Dit deed Straatman niet. Heeft men hier bovendien aan een verdichtsel van den schrijver der Handelingen te denken, dan is het de vraag welke bedoeling deze met de inlassching dezer episode gehad heeft. Te vergeefs wordt op deze vraag bij onzen schrijver een antwoord gezocht.

Straatman is van oordeel dat het verhaal beter doorloopt als vs. 30—33 uit het redebeleid wordt weggenomen. Op het bericht, vs. 29 (de schepelingen wenschten dat het dag werd), volgt dan aanstonds vs. 33: „en totdat (tegen) het dag zou worden (ἄχρι δὲ οὗ ἤμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι), vermaande Paulus allen dat zij spijze zouden nemen". „Wie ziet niet dadelijk", roept Straatman uit (bl. 327), „dat zoo

1) Meyer: „um bei der Nähe des Landes das Gewisse für das Ungewisse zu nehmen". Lange's Bibelw. „Die Matrosen hielten ohne Zweifel das Schiff für zu übel zugerichtet, dasz sie fürchteten, es möchte die Nacht nicht überdauern; zugleich fürchteten sie, die Küste möchte der Art sein, dasz das Schiff nicht mit irgend einem günstigen Erfolg stranden dürfte". De Handelingen spreken noch van het één, noch van het ander.

het oorspronkelijk reisverhaal wordt hersteld, daar op den wensch dat de dag mocht aanbreken noodwendig het begin van vs. 33 past: „En tot dat het dag werd, enz." Van die noodwendigheid is niets te bespeuren. Men zou even goed ook vs. 30—39 uit het verband kunnen verwijderen en dan beweren dat op „zij wenschten dat het dag werd" (vs. 29) aanstonds vs. 39 heeft moeten volgen, „toen het nu dag geworden was. enz." Tegen de meening van Straatman doen wij evenwel opmerken dat de, na het verhaal van de poging tot ontvluchting, en van de wijze waarop deze verijdeld werd, duidelijkheidshalve ingevoegde uitdrukking: ἄχρι δὲ οὗ ἤμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, vs. 33, tamelijk overbodig geweest ware, indien zij onmiddelijk door εὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι, vs. 29, ware voorafgegaan [1]).

Opmerkelijk is het dat juist hetgeen, volgens Straatman, tot het oorspronkelijk reisverhaal schijnt te behooren, vs. 33 en vervl. (het bericht van de vermaning, die Paulus tot zijne reisgenooten richt, om zich door voedsel te versterken enz.), door Overbeck als eene inlassching van Lukas wordt beschouwd. Behalve de voor hem beslissende omstandigheid dat deze plaats met de, naar zijne meening, ingeschovene pericope (vs. 21—26), niet alleen den algemeenen inhoud — de opwekkende (vgl. εὔθυμοι δὲ γενόμενοι, vs. 36, met εὐθυμεῖτε, vs. 25) voorspelling van Paulus — maar ook de aanknooping van de ἀσιτία gemeen heeft, moet de paralel tusschen vs. 34 (οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἀπὸ

1) Overbeck S. 458 „Auch scheint das ἄχρι δε οὗ ἔμ. γεν. vs. 33, eine ungeschickte Anknüpfung an den Zusammenhang der Quelle zu sein, da sich diese Zeitbestimmung zwischen vs. 29 und vs. 39, im Grunde von selbst verstand".

τῆς κεφαλῆς ἀπολεῖται) en Luk. 21 : 18 voor zijn gevoelen pleiten [1]). Is het gebruik der spreekwoordelijke uitdrukking, welke ook herhaaldelijk in de schriften des O V. gebezigd wordt (vgl. 1 Sam. 14 : 45; 2 Sam. 14 : 11; 1 Kon. 1 : 52), te algemeen om uit de genoemde overeenkomst een stellig besluit te trekken, van meer gewicht is de bedenking door Overbeck ontleend aan het verband waarin Hoofdst. 27 : 33—36 voorkomt. De plaats kan, volgens hem, niet alleen gemist worden, zonder dat de samenhang verbroken wordt, maar blijkt duidelijk in dit verband ingeschoven te zijn. „Wir erhalten nämlich", schrijft hij, „durch den gegenwärtigen Text, wenn nicht zwischen Nacht und Morgen zwei ganz selbständig nebeneinander stehende Mahlzeiten, so doch eine, welche zweifach motivirt ist, einmal durch die Aufforderung des P. (vs. 33 ff.), sodann durch die Nothwendigkeit den Mundvorrath preiszugeben (vs. 38). Sehr wahrscheinlich gehört diese Motivirung ursprünglich der Quelle und jene erst der Ueberarbeitung an". — Het aangevoerde bezwaar rust op eene onjuiste beschouwing van het bericht zelf. Evenmin als van twee maaltijden, is hier van twee motieven voor het houden van één maaltijd sprake. Volgens de Handelingen spoorde Paulus zijne medereizigers aan zich door het gebruiken van voedsel te versterken; men gaf aan zijn vermaning gehoor en volgde zijn voorbeeld: „Zij werden allen goedsmoeds en nuttigden ook zelve spijze" (vs. 36). „En", lezen wij verder, „nadat zij van spijs verzadigd waren (κορεσθέντες δὲ τροφῆς), lichtten zij het schip

1) Zeller zegt, S. 515, dat de woorden vs. 34 met Luc. 21 : 18 „in bedenklicher Verwandtschaft" staan.

door het koren [1]) in zee te werpen" (vs. 38). Volgt hieruit nu dat er twee maaltijden gehouden zijn? Geenszins. Maar is het dan de bedoeling van den schrijver aantewijzen, dat het gebruiken van voedsel is gemotiveerd èn door de toespraak van Paulus, èn door het voornemen om het koren in zee te werpen? Evenmin. Paulus spoort zijne reisgenooten aan zich door het nemen van spijs te verkwikken. Men geeft dien raad gehoor. Men houdt een maaltijd. Daarna lichten zij het schip. Dat het voornemen om het koren in zee te werpen reeds bestaan heeft, vóór men tot het houden van een maaltijd overging, laat zich uit het bericht der Handelingen niet opmaken. Het is zeer goed denkbaar dat dit plan eerst gevormd is, nadat men van spijze verzadigd was. Al moest echter toegegeven worden dat wij hier aan twee motieven voor het houden van één maaltijd te denken hebben, hiermede is niet bewezen dat de pericope, vs. 33—36, voor eene inlassching te houden is. Moet men het dan zoo geheel onwaarschijnlijk achten dat de schepelingen zich, zoowel door de toespraak en het voorbeeld van Paulus [2]), als door de voorgenomen

1) Bij τὸν σῖτον denken sommigen (Smith, Hackett, Baumgarten) aan het koren, waarmede het schip bevracht was, anderen (Meyer, Bisping, Overbeck) aan de levensmiddelen, den proviant.

2) Iemand die handelde gelijk Paulus, volgens vs. 33 en vervl., kan, volgens Straatman, geen gevangene zijn, omdat gevangenen in den regel niet te vermanen hebben, geen beschiking hebben over zich zelven, niets kunnen aangeven, geen brood nemen, maar eten wat hun gegeven wordt, in één woord geheel anders doen dan Paulus, enz. (bl. 327). Indien men slechts de positie van den Apostel op het schip en de omstandigheden, waarin hij zich met zijne reisgenooten bevond, in aanmerking gelieft te nemen, heeft het gedrag van den gevangen Paulus niets bevreemdends.

lichting van het schip, lieten dringen zich door het nemen van voedsel te versterken?

In de Handelingen wordt het getal der schepelingen op 276 gesteld. Dat zal wel een paar honderd zielen te veel zijn, zegt Straatman. „De schrijver der Handelingen," zoo gaat hij voort, „schijnt echter aan die vergrooting onschuldig te wezen, daar het Vatikaansch handschrift de tweehonderd vóór zes en zeventig weglaat. Wellicht heeft een afschrijver hier ter plaatse door de S, welke als cijferteeken in het Grieksch tweehonderd beteekent, en de laatste letter is van het in den tekst aan het getal 76 voorafgaande voegwoord, dubbel te nemen, de vergrooting veroorzaakt, welke te minder in het oog viel, omdat de aanwezigheid van een centurio met zijne onderhebbende manschappen op eene sterke bemanning scheen te wijzen" (327).

Deze meening is onjuist. Alle handschriften hebben διακόσιαι; de Vaticanus alleen niet. Wat ligt nu voor de hand? Aan te nemen, met Straatman, dat de lezing van B de oorspronkelijke is, en de afwijking in de andere handschriften uit de herhaling van de ς, de laatste letter van het in den Vaticanus aan het getal voorafgaande woord, moet verklaard worden, òf dat διακόσιαι tot den oorspronkelijken tekst behoort en de afwijking van B aan een andere reden is toeteschrijven? Onzes inziens het laatste. De eerste onderstelling geeft geene bevredigende oplossing, aangezien het woord ὡς, waarvan de laatste letter tot de afwijking in de overige handschriften aanleiding zou gegeven hebben, alleen in den Vaticanus voorkomt. De afschrijver kon er niet toe komen door verdubbeling der Sigma de vergrooting te veroorzaken, daar hij niet ὡς maar πλοίῳ liet

voorafgaan. Daarentegen is het waarschijnlijk dat de variant in B juist uit het, alleen in dat handschrift voorkomende, woord ὡς moet verklaard worden, en de schrijver gemeend heeft de σ, die διακόσιαι moest aanduiden, reeds geplaatst te hebben toen hij de eindletter van ὡς had neêrgeschreven, of de voorgaande ω van πλοίῳ herhaald en met σ (διακόσιαι) tot één woord (ὡς) vereenigd heeft. Wij nemen dus aan dat de schrijver der Handelingen het getal der schepelingen op 276 heeft gesteld, en er bestaat geen grond om te beweren dat dit wel een paar honderd zielen te veel zal zijn. Met de grootte en de bemanning van het alexandrijnsche schip (vs. 6) zijn wij ten eenenmale onbekend. Dat een getal van 276 niets buitengewoons is, blijkt uit Fl. Jos. Vita § 3, waar wij lezen dat een schip, waarop zich ook Josephus bevond, in de Adriatische zee schipbreuk leed en zonk met *zeshonderd* menschen. (Βαπτισθέντος γὰρ ἡμῶν τοῦ πλοίου κατὰ μέσον τὸν Ἀδρίαν, περί ἑξακοσίους τόν ἀριθμὸν ὄντες, δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἐνηξάμεθα).

Toen het nu dag geworden was stelde men alles in het werk om den onbekenden oever, die zich voor hen uitstrekte, te bereiken; de ankers werden gekapt en aan de zee overgelaten, de roerbanden losgemaakt, het razeil naar den wind opgehaald. Maar op eene droogte vervallen, deden zij er het schip op stranden en de voorsteven, daarin vastgeloopen, bleef onbewegelijk, doch de achtersteven werd door de branding uiteengeslagen (Hoofdst. 27 : 39—41). De krijgsknechten nu, zoo leest men verder, hadden het plan (τῶν δε στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο) om de gevangenen te dooden, opdat niemand met zwemmen ontvluchten zou.

Straatman merkt hierbij op dat romeinsche soldaten niet gewoon waren op eigen hand dergelijke plannen te beramen, althans ze niet ten uitvoer te brengen, vooral niet waar het personen betrof, over wie zij niets hadden te zeggen of te bevelen. „Niet zij", schrijft hij, „maar de centurio had te beslissen wat er met de gevangenen zou worden gedaan, en al verwachtten zij nu ook het bevel om de gevangenen van het leven te berooven, zoo lang dat bevel achterwege bleef, hadden zij niets te overleggen noch te doen. En daar Julius zooveel in zijn vermogen was zorg moest dragen dat hij zijne gevangenen te Rome bracht, was het natuurlijk dat hij, ook zonder door de liefde voor Paulus daartoe gedrongen te worden, dat bevel niet gaf, waartoe hij oordeelde dat geene termen bestonden" (328).

Het is de vraag of het onwaarschijnlijk moet geacht worden dat de soldaten het voornemen hadden om de gevangenen te dooden. Aangenomen dat zij niet gewoon waren op eigen hand dergelijke plannen te beramen [1]), of zonder bevel ten uitvoer te brengen; indien zij werkelijk van den centurio het bevel verwachtten om de gevangenen van het leven te berooven, wekt het niet de minste bevreemding dat zij niet alleen voornemens waren den gevangenen alle kans tot ontvluchten te benemen, maar ook zich gereed maakten om het bevel te volvoeren dat hun, naar zij meenden, zoo aanstonds zou gegeven worden.

De soldaten werden in de uitvoering van hun voornemen

---

1) Lange, Bibelw. „Dieser Plan ging daraus hervor, dasz die Bewachenden bei schwerster Ahndung dafür verantwortlich waren, Keinen entweichen zu lassen".

verhinderd door den hoofdman, die Paulus wilde behouden (βουλόμενος διασῶσαι τόν Παῦλον vs. 43). Zonder genoegzamen grond wil men in de laatste woorden een toevoegsel zien [1]). Het feit dat Julius den Apostel menschlievend behandelde (vs. 3) bewijst niet dat de romeinsche centurio de overige gevangenen niet zou hebben laten ombrengen, indien de sympathie voor Paulus hem hiervan niet had terug gehouden. Dat deze handelwijze niet in strijd zou geweest zijn met hetgeen de romeinsche krijgsoversten in dergelijke gevallen plachten te doen, toont het plan door de soldaten opgevat. Wordt overigens van de verhouding, die vs. 42 tusschen Julius en Paulus onderstelt, uitdrukkelijk slechts vs. 3 (Φιλανθρώπος τε ὁ Ἰούλιος τῷ Παύλῳ χρησάμενος) melding gemaakt, uit het gedrag van den Apostel op het schip blijkt duidelijk, dat zijne positie zeer van die der andere gevangenen verschilde, hetgeen niet wel mogelijk was, zoo hij zich niet de bijzondere toegenegenheid van den hoofdman had verworven.

Allen [2]) kwamen behouden aan land en werden door de

---

1) Acht Overbeck dit nauwelijks aan eenigen twijfel onderhevig, Zeller vermoedt slechts en schrijft S. 290. „Wenn man einerseits sagen kann, es möge doch das Interesse für Paulus sein nächster und hauptsächlichster Beweggrund gewesen sein, so lässt sich andererseits auch die Möglichkeit nicht abweisen, dass jener kurze Beisatz, der ohne allen Nachtheil für Construction und Zusammenhang fehlen könnte, dem ursprünglichen Bericht erst von späterer Hand beigefügt sei, um auch dadurch den Eindruck in's Licht zu stellen, welchen der Apostel selbst auf den Römer, dessen Gefangener er war, gemacht hatte".

2) Als Hand. 27 : 44 niet met zoovele woorden vermeld stond dat allen aan land waren gekomen, zou Straatman geneigd zijn te onderstellen dat hoofdman Julius met zijne krijgsknechten en de overige gevangenen,

inboorlingen met welwillendheid onvangen [1]). De Handelingen berichten dat een vuur werd ontstoken en uit den bijeengebrachten hoop rijzen een adder te voorschijn kwam, die de hand van Paulus vatte. Toen de inboorlingen het dier aan zijne hand zagen hangen hielden zij hem voor een moordenaar, dien de wraak niet liet leven nadat hij aan de zee ontkomen was — doch zeiden dat hij een god was, toen zij bemerkten dat hem, nadat hij de adder had afgeschud, niets vreemds overkwam.

---

behalve Paulus, in de golven hun' dood hadden gevonden. Van het oogenblik namelijk dat de Apostel het eiland Malta betreedt, is er van den centurio geen spraak meer. (329) — Op welke wijze men dit verschijnsel ook poge te verklaren, de berichten zijn niet daarom reeds minder geloofwaardig, omdat hoofdman Julius c. s. daarin niet meer voorkomt. Een verdichter, gelijk Straatman zich dien voorstelt, zou licht gezorgd hebben ook hier het een of ander van den centurio mede te deelen, om zich toch vooral te vrijwaren tegen het vermoeden, dat deze niets anders was dan het product zijner scheppende verbeeldingskracht.

1) Overbeck wijst op de eigenaardigheden van den verhaaltrant der pericope Hoofdst. 28 : 1—10. In onderscheiding van hetgeen voorafgaat vindt hij hier kortheid, onbepaaldheid en eene zeer oppervlakkige chronologie. Onaannemelijk wordt het gevoelen van Klostermann geacht, die den samenhang van Hoofdst. 27 en 28 meent te kunnen verklaren door de opmerking, dat de schrijver onder de lotgevallen der reizigers op Malta slechts die heeft gekozen waaruit blijkt „quomodo Paulus se habuerit", namelijk hoe hij toonde een gezant van God te zijn door aan een levensgevaar te ontkomen (vs. 1—6), deels door, zelfs in den meest hulpbehoevenden toestand, een werktuig van goddelijke hulp onder noodlijdenden te zijn. Overbeck zelf is van oordeel dat de oorspronkelijke inhoud der bron „bedeutend reducirt" is. — Eene poging te doen om het eigenaardige van genoemd verband te verklaren, ligt niet binnen ons bestek. Aangenomen toch dat wij hier slechts een klein gedeelte van het oorspronkelijk bericht voor ons hebben, hiermede is omtrent de ongeloofwaardigheid van het medegedeelde niets bewezen.

Mag het even overbodig geacht worden hier te wijzen op de verschillende pogingen, die aangewend zijn om dit voorval natuurlijk te verklaren, als de bezwaren aan te geven waardoor deze verklaring wordt gedrukt, met Overbeck zijn wij van oordeel dat, in de Handelingen, dit verhaal als wonder bedoeld is, daar het slechts, zoo opgevat, in den samenhang past. Krijgen de door de voorstanders der rationalistische verklaring ingebrachte bedenkingen evenwel, volgens hem, meer gewicht, als men afziet van het verband [1]); ook in dit geval zouden zij niets bewijzen indien moet toegegeven worden dat het geheele bericht niets beteekent, wanneer het niet ten doel heeft een wonder te verhalen. Overbeck meent echter dat het zwaartepunt van het verhaal ook kan gezocht worden in de verklaringen, die de barbaren omtrent den Apostel afleggen, vs. 4 en 6, en het gebeurde was dan niet bericht als wonder, maar als „Beispiel des Aberglaubens oder der naturwüchsigen Unbedachtsamkeit der Insulaner". Hij wijst op de mogelijkheid dat de schrijver der Handelingen het geheele verhaal, vs. 3—6, in zijne bron heeft ingelascht. Weinig beteekenend zijn echter de gronden die aangevoerd worden, om deze mogelijkheid tot waarschijnlijkheid te verheffen. Het eenigszins matte einde (vs. 6) laat lich gemakkelijk verklaren, indien het contrast van de oordeelvelligen, welke de barbaren omtrent den Apostel Paulus uitspreken, de be-

1) Moet Overbeck toegestemd worden dat men niet, gelijk Meyer wil, noodwendig behoeft te onderstellen, dat de omstanders den beet van de adder werkelijk gezien hebben, doch alleen dat zij geloofden dien te zien, er is geen grond om aan te nemen dat hunne meening in dit geval onjuist is geweest.

doeling van het verhaal duidelijk moet maken; doch ook bij verwerping van dit gevoelen verbiedt het ons geenszins aan „eine selbsterlebte Scene” te denken. Er wordt verder gevraagd of de reisgenooten van Paulus eene zoo stomme rol zouden gespeeld hebben, als de berichtgever zelf het voorval had bijgewoond. ’t Is alles behalve onwaarschijnlijk dat die reisgenooten werkelijk een stomme rol hebben gespeeld, en dan had de verslaggever niets van hen te melden; ’t is ook mogelijk dat zij niet een stomme rol gespeeld hebben, en in dit geval kan de schrijver wie weet hoevele redenen gehad hebben, om van hen te zwijgen; geeft dat zwijgen nu grond om te vermoeden dat hij geen ooggetuige is geweest? En wat de houding van Paulus betreft, zelfs van het standpunt van den vervaardiger der Handelingen, meent Overbeck, is het opmerkelijk dat hier een protest tegen het ἔλεγον θεόν αὐτὸν εἶναι ontbreekt. Maar dit bewijst juist dat de auteur van de Handelingen dit bericht niet verzonnen heeft, daar hij, in een ander geval, ook hier den Apostel, evenals Hoofst. 10:25 vgl. 14:11, tegen de meening der inboorlingen zou hebben laten protesteeren. Dat de Apostel zich tegen het vs. 6 geuite gevoelen verzet heeft, wordt niet medegedeeld, waaruit evenwel niet volgt dat het niet plaats heeft gehad.

Terwijl Overbeck de uitspraak der barbaren, vs. 4, Πάντως φονεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὅν διασωθέντα ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ δίκη ζῆν οὐκ εἴασεν, houdt voor eene van die kleine trekken, welke door den vervaardiger zijn toegevoegd om het Heidendom te karakteriseeren (vgl. Hoofdst. 14:11; 17:18, 21, 23), voert hij geen enkelen grond aan, waar-

uit zou kunnen volgen dat de inboorlingen omtrent den Apostel dat gevoelen niet hebben gekoesterd. Ook de omstandigheid dat de schrijver, in één adem en zonder meer, de bewoners van Malta „barbaren” noemt, en hen van de Δίκη laat spreken, steunt het vermoeden niet, dat het bericht oorspronkelijk niet één geheel is geweest. Het is immers niet onnatuurlijk dat de persoon, die de inboorlingen „barbaren” noemt, van hetzelfde standpunt aan de wrekende godheid der Puniers duidelijkheidshalve den naam van δίκη geeft. De opmerking eindelijk dat het verhaal, vs. 3—9, de Marc. 16 : 18 uitgesproken belofte vervult, geeft aan eene onbevooroordeelde kritiek niet de minste aanleiding hier aan interpolatie te denken [1]).

Tegen de geloofwaardigheid van hetgeen ons verder, omtrent 's Apostels verblijf op Malta, is medegedeeld, zijn verschillende bezwaren in het midden gebracht. Volgens Straatman had Julius, aanstonds nadat allen behouden aan land waren gekomen, zijne soldaten en gevangenen bijeen

1) Stemt men toe dat wij hier een verhaal van een wonder voor ons hebben, dan bestaat er voor hen, wier kritiek zich niet, met die van Straatman, verplicht gevoelt wonder en historische waarheid voor twee begrippen te houden, geen bezwaar om aantenemen dat het medegedeelde werkelijk heeft plaats gehad. De bedenking dat thans op Malta geen vergiftige adders meer gevonden worden, verliest hare kracht door de opmerking, dat er ook andere landen zijn waar zij vroeger waren, doch thans niet meer voorkomen. „Auch in anderen Gegenden verschwinden die giftigen Reptiliën in gleichem Maasstab, wie die Waldungen gelichtet werden und die Cultur des Bodens zunimmt, und schwerlich giebt es ein Stück Erde von gleichem Umfang, welches in so durchaus cultivirtem, durch Menschenhand kunstvoll bearbeitetem Zustande wäre, als das heutige Malta”. Trip. S. 144.

moeten zoeken en maatregelen nemen om aan de laatsten het ontvluchten te beletten „Doch," zoo schrijft hij, bl. 329, „in plaats van Paulus op nieuw in verzekerde bewaring te zien genomen, vinden wij hem door den aanzienlijksten eilander drie dagen lang gastvrij onthaald, waaruit blijkt dat hij niet langer als gevangene werd beschouwd, daar Publius, zoo heette de gastheer, wel aan geen gevangene die groote gastvrijheid zou hebben betoond, en het niet waarschijnlijk is dat hij, behalve Paulus en zijn gezelschap, ook den centurio met de overige krijgsknechten en gevangenen zal hebben geherbergd." Terwijl sommige uitleggers van oordeel zijn dat Publius de romeinsche gouverneur van het eiland geweest is, tot wien de centurio zich, volgens Straatman, had moeten begeven om zijne hulp tot bewaring der gevangenen in te roepen, en dat de opmerkelijke vriendelijkheid van dezen magistraatspersoon moet verklaard worden uit den indruk, dien het gebeurde met de adder gemaakt had, vindt Straatman het, ook afgezien van het fabelachtige van dat voorval, „wel wat kras dat een romeinsch beambte een gevangene en zijne vrienden zoo vriendelijk zal hebben onthaald, hoewel zijn plicht medebracht dat hij hem opsloot, en totdat de scheepvaart weder werd geopend in bewaring hield."

Het verblijf van den Apostel met de zijnen bij Publius heeft niets bevreemdends. Volgens vs. 7 lag het landgoed van Publius in den omtrek van de plaats waar het schip was gestrand (ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον ὑπῆρχεν χωρία κ. τ. λ.). Wanneer wij nu onderstellen dat de centurio Julius zich, gelijk in den aard der zaak ligt, ook al wordt het door de Handelingen niet medegedeeld, wel wederom

met zijne gevangenen bemoeid heeft, nadat zij behouden aan land waren gekomen, dan is het niet onwaarschijnlijk dat den gevangen Apostel, ten gevolge van des hoofdmans bijzondere voorspraak en aanbeveling, het landgoed van Publius als voorloopig verblijf is aangewezen. Dat deze, ook al was hij ambtenaar van de Romeinen [1]), den gevangen romeinschen burger vriendelijk ontving, is niet zoo verschrikkelijk kras dat men het daarom met recht zou kunnen betwijfelen. Bovendien wordt alleen bericht dat Publius den Apostel en de zijnen [2]) gedurende drie dagen vriendelijk huisvestte (*ἀναδεξάμενος ἡμᾶς τρεῖς ἡμέρας φιλοφρόνως ἐξένισεν*), meer niet [3]). Een gevangene en een vrije kunnen op verschillende wijze, en toch beide vriendelijk bejegend worden. Er is geen grond aanwezig om vastte-stellen dat de door Publius aan den Apostel bewezen vriendelijkheid van dien aard is geweest, dat wij gedwongen worden tot de conclusie: 't is onwaarschijnlijk dat hij een gevangene zoodanige vriendelijkheid bewezen heeft, derhalve was Paulus op Malta niet gevangen, maar vrij.

Dat Publius den gevangene en de zijnen zoo vriendelijk zal hebben onthaald, vindt Straatman wel wat kras, „maar," zoo gaat hij voort, „dat hij hem na drie dagen liet gaan, en bij anderen zijn intrek nemen, die door zijn voorbeeld tot gastvrijheid waren opgewekt, was eene vrijheid die hij

---

1) Vgl. hierover Grotius, Lange, Meyer, Hackett e. a.

2) Niet, gelijk Baumgarten wil, het geheele gezelschap (de 276 personen) vgl. vs. 10, 14 en vervl.

3) Overbeck. „Auch dass ganz dunkel gelassen ist, unter welchen Verhältnissen diese Aufnahme bei Publius statt fand, gehört zu den auffälligen Flüchtigkeiten der Erzählung".

met den besten wil niet kon toestaan. Want dit zal toch wel de zin zijn van het oorspronkelijk bericht, dat de overige bewoners van het eiland, toen zij zagen dat Publius den apostel met zooveel voorkomendheid behandelde, wedijverden om hetzelfde te doen en hem niet alleen huisvesting verleenden, maar ook bij zijn vertrek, drie maanden daarna, met bewijzen van achting en toegenegenheid als overlaadden, en van alle benoodigdheden voor de reis voorzagen." „Zoo'n leven als Paulus op Malta leidde," lezen wij verder (bl. 330), „valt aan geen gevangene te beurt. Zulk een afwisselend verblijf, nu bij den een, dan bij den ander, onderstelt eene vrijheid van wil en beweging, die den gebondene niet kon beschoren zijn."

De hier door Straatman gegeven voorstelling komt niet met die der Handelingen overeen. Dat de inboorlingen, door het voorbeeld van Publius, tot het betoonen van gastvrijheid werden opgewekt, en dat zij daarom wedijverden om den Apostel huisvesting te verleenen, wordt nergens medegedeeld. Aan de vermelding van de houding, welke de eilanders tegenover Paulus aannamen, gaat onmiddelijk het bericht vooraf, dat kranken tot den Apostel kwamen en door hem genezen werden; het ligt dus voor de hand aantenemen dat hunne handelwijze haren grond gevonden heeft in dankbaarheid voor de door Paulus bewezen weldaden. Hoe het zij, van een zich opgewekt gevoelen door het voorbeeld van Publius is geen sprake. Voorts wordt bericht dat zij Paulus en de zijnen met veel eerbewijzen eerden (πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν); volgt hieruit nu maar zoo aanstonds, dat zij den Apostel ook huisvesting hebben verleend? Immers neen; op welke wijze de inboorlingen

hem hunne toegenegenheid hebben betoond wordt geheel in het midden gelaten. Bovendien lezen wij, vs. 9, dat de kranken van het eiland tot Paulus kwamen, niet dat de Apostel tot hen ging om hen te genezen. Hoe en bij wie deze den overigen tijd van zijn verblijf op Malta heeft doorgebracht, laat zich niet vaststellen; doch er is niets dat ons belet aantenemen dat hij, zij hij dan ook niet als misdadiger gebonden geweest, toch als gevangene onder bepaald opzicht heeft gestaan.

Met Zeller, die het bericht van de genezing van Publius' vader en de andere kranken voor een onhistorisch toevoegsel verklaart[1]), stemt ook Overbeck in die, S. 467, hieromtrent schrijft: „Auffällig flüchtig und unauschaulich erzählt vs. 9 und man darf namentlich auch fragen, ob sich nicht im Bericht eines Augenzeugen die doch immerhin wunderbarste Thatsache der allgemeinen Heilung der Kranken in den Vordergrund gedrängt und der einzelne Fall, vs. 7, 8, das flüchtiger behandelte Anhängsel gebildet hätte. Man könnte sagen, der Fall vs 7 f. sei ja der erste gewesen, der alle späteren veranlasst habe. Allein nur als Veranlassung dieser späteren ist der Fall mit dem Vater des Publius nicht behandelt, sondern selbst motivirt und jedenfalls zu vs. 9 ganz unverhältniss-

---

1) S. 291. Noch entschiedener trägt die Heilung des kranken Vaters von Publius, vs. 8. diesen Charakter, besonders wenn wir die weitere Angabe hinzunehmen, dass auch alle übrigen (οἱ λοιποί) Kranken auf der Insel von dem Apostel geheilt worden seien — eine Versicherung welche so auffallend an sonstige übertreibende Schilderungen der apostolischen Wunderthätigkeit erinnert, dass wir über sie nur das gleiche Urtheil werden fällen können, wie über jene.

mässig detaillirt." Wij doen hiertegen slechts opmerken, dat in de voorstelling der Handelingen de genezing van Publius' vader wel degelijk tot die der andere kranken aanleiding heeft gegeven; hoe zouden deze er anders toe gekomen zijn zich tot Paulus te wenden? En al heeft de weldaad, die de Apostel aan zijn gastheer bewijst, een ander motief, dit neemt niet weg dat zij tevens is voorgesteld als aanleiding tot de handelwijze der overige kranken. Aldus opgevat is zoowel het gedetailleerde in vs. 8, als het „flüchtige und unanschauliche" in vs. 9, ten volle verklaarbaar [1]).

Nadat de schipbreukelingen drie maanden op het eiland hadden doorgebracht, werd de reis naar Rome voortgezet. Een alexandrijnsch vaartuig, Castor en Pollux geheeten, bracht hen behouden te Syracuse, waar zij drie dagen bleven, om van daar over Rhegium naar Puteoli te vertrekken, waar zij, zoo luidt de gewone vertaling van Hoofdst. 28 : 14, broeders vonden en gebeden werden zeven dagen bij hen te blijven.

In deze laatste mededeeling vindt Straatman een voldoenden grond om vasttestellen dat de Apostel niet als gevangene te Rome is aangekomen. „Zoo er nog eenige twijfel kan bestaan", schrijft hij bl. 330, „of Paulus wel als vrij man de reis naar Rome heeft gedaan, dan wordt die geheel weggenomen door hetgeen wij Hand.

1) Straatman maakt zich zeer gemakkelijk van de zaak af. „De gezondheids-epidemie", schrijft hij, bl. 330, „die Lukas door den Apostel op het eiland laat verspreiden, draagt weder te veel het kenmerk der wonderlievende tweede eeuw, die zich geen verblijf van een apostel ergens kan denken, zonder een overvloed van wonderdadige geneeskuren".

28, vs. 13, 14 lezen. In die verzen toch wordt de aankomst van het reisgezelschap te Puteoli vermeld, en vernemen wij tot onze verbazing dat Paulus, aldaar broederen vindende, door deze werd gebeden zeven dagen bij hen te blijven, aan welke uitnoodiging hij gehoor gaf. Welnu, is het mogelijk of denkbaar dat een romeinsche centurio, zoo dicht bij Rome en na onafhankelijk van zijn wil reeds zooveel tijd aan zijne zending te hebben besteed, er in zal hebben toegestemd om ter wille van één zijner gevangenen eene gansche week te Puteoli zoek te brengen, waar hij niets had te verrichten? En wil men die ongerijmdheid wegruimen door de bewering, dat de hoofdman zelf met de overige gevangenen vooruitreisde, en Paulus gelastte om hem zoodra het verlof van zeven dagen voorbij was te volgen, dan vraag ik wederom, of die bewering de zaak wel iets minder ongerijmd maakt, en of wij ons in ernst kunnen voorstellen dat een centurio het zou durven wagen zulk een verlof toetestaan, en te Rome te komen met het bericht dat hij, zonder dat daarvoor eenige afdoende reden was, één der hem toevertrouwde gevangenen te Puteoli op bezoek hij zijne vrienden had achtergelaten? Neen, dat zevendaagsch verblijf van Paulus te Puteoli doet, om zoo te zeggen, de deur toe, en bewijst onherroepelijk dat hij niet als gevangene, maar als vrij man te Rome is gekomen."

Deze bedenking is van niet weinig gewicht; of hiermede evenwel een onomstootelijk bewijs is geleverd voor de juistheid van de stelling, welke Straatman heeft voorgedragen, valt nog te betwijfelen. Moet het even onwaarschijnlijk geacht worden dat de centurio met al zijne

soldaten en gevangenen, ter wille van Paulus, eene geheele week te Puteoli is gebleven, als dat hij den Apostel alleen met zijne vrienden daar heeft achtergelaten, met den last hem weldra te volgen; er is nog een ander geval denkbaar en wel dit, dat Julius met de andere hem toevertrouwde gevangenen en de groote meerderheid zijner soldaten naar Rome is vertrokken, doch den Apostel op zijn verzoek heeft toegestaan om, onder behoorlijk opzicht van een paar krijgsknechten, nog zeven dagen te Puteoli te vertoeven. De inwilliging van dit verzoek moet dan verklaard worden uit de bijzondere toegenegenheid, welke de hoofdman jegens Paulus koesterde. Het is dus nog de vraag in hoever het ingebrachte bezwaar werkelijk, gelijk Straatman wil, de deur toedoet.

Toch is de uitdrukking *οὗ εὑρόντες ἀδελφοὺς παρεκλήθημεν ἐπ' αὐτοῖς ἐπιμεῖναι ἡμέρας ἑπτά* (vs. 14) eenigszins vreemd. Waarom wordt er niet bijgevoegd, dat zij aan de uitnoodiging hebben voldaan? Hoe komen de Christenen te Puteoli op het denkbeeld den gevangen Apostel zoo iets te verzoeken? Waarom wordt reeds bij de bede dat Paulus bij hen moge blijven, de wensch gevoegd dat zijn verblijf zeven dagen, niet korter of langer, moge duren? [1]) En wat bewoog den Apostel, indien hij als vrij man reisde, aan dit verzoek gehoor te geven? Rome toch was het groote doel van zijn reis en als de broeders te Puteoli

1) Deze bijvoeging steunt althans het vermoeden niet dat Paulus als vrij man de reis heeft gemaakt; waarom zou in dit geval die bepaling gemaakt zijn? Veeleer schijnt zij op het tegengestelde te wijzen; indien hij namelijk als gevangene te Puteoli bleef, moest voor een bepaalden tijd verlof daartoe worden aangevraagd.

zoo bijzonder op zijn gezelschap gesteld waren, hadden zij hem naar die stad kunnen volgen, of hem later een bezoek kunnen brengen [1]). Daar bovendien het gebruik van de praep. ἐπι in dezen zin zeer ongewoon is, moet misschien de voorkeur worden gegeven [2]) aan eene andere lezing: ἐπιμείναντες ἡμέρας ἑπτά. De beteekenis wordt dan deze: waar wij broeders vonden en ons aan hen vertroostten (door hen vertroost werden), daar wij zeven dagen bleven. In dit geval zou de oorzaak van oponthoud bij den centurio moeten gezocht worden en derhalve het door Straatman aangevoerde bezwaar geheel komen te vervallen [3]).

In vs. 15 wordt gemeld dat de broeders uit Rome Paulus en de zijnen tot Forum Appii en Tres Tabernae te gemoet kwamen. Overbeck doet opmerken dat deze voorstelling herinnert aan die van Hoofdst. 21 : 15 en vervl., en meent dat beide plaatsen op dezelfde wijze moeten verklaard worden. Hij vermoedt dat de ontmoeting 28 : 15 door den auteur in zijne bron is ingelascht. De overeenkomst met ἀσμένως ἀπεδέξαντο, 21 : 17, bewijst evenwel niets, tenzij

---

1) Dat de gevangen Paulus gaarne aan hun verzoek voldeed, indien hij daartoe vergunning kon krijgen, is niet te bevreemden, daar hij niet wist welk lot hem te Rome te wachten stond, en of hem daar wel ooit gelegenheid zou worden geschonken met de Christenen uit Puteoli samen te zijn.

2) Vgl. Rinck, Lucubr. crit. p. 93; Ewald S. 512.

3) „Zur Unterstützung dieses Textes", schrijft Overbeck, „kommt hinzu, dass die bedeutendsten Zeugen für den text. vulg. (mit Ausnahme von G.) das offenbar durch Correctur entstandene παρ' αὐτοῖς bieten, während die von Meyer angenommene Entstehung des ἐπιμείναντες durch exegetische Correctur sehr unwahrscheinlich ist".

men des schrijvers beschouwing omtrent deze pericope deelt, terwijl evenmin de opmerking van gewicht is, dat de uitdrukking οἱ ἀδέλφοι [1]) ook in Hfdst. 21 : 17 voorkomt, en ook slechts analogiën vindt (übrigens nur unvollkommene!) in plaatsen die onder verdenking liggen. Waarom het moeielijk te gelooven is dat een reisgenoot de eerste ontmoeting van Paulus met de Christenen uit Rome op deze wijze heeft voorgesteld, en hoogst onwaarschijnlijk dat een ooggetuige van de onderstelling is uitgegaan dat te Rome eene Christelijke gemeente bestond, zonder hierover verder uitteweiden, is niet recht duidelijk [2]).

Een krachtig bewijs voor de waarheid van zijn gevoelen vindt Straatman nog in de uitdrukking Hoofdst. 28 : 15, waar vermeld wordt dat Paulus de broeders ziende, die hem uit Rome waren tegemoet gereisd, God dankte en moed vatte (οὕς ἰδὼν ὁ Παῦλος εὐχαριστήσας τῷ θεῷ ἔλαβεν θάρσος). Het is hem niet duidelijk hoe, bij de voorstelling der Handelingen, dat tegemoetkomen der romeinsche broeders den Apostel met zooveel dankbaarheid en moed bezielen kan.

---

1) De auteur der Handelingen zal het bericht, dat hij in zijne bron over de reis van Puteoli naar Rome vond, overgeslagen en de aanteekening, vs. 15, daarvoor in de plaats gesteld hebben, nadat hij nog de laatste woorden uit het hem ten dienst staande reisverhaal, daaraan heeft vooraf laten gaan (καὶ οὕτως ἤλθαμεν). Het ware, dunkt mij, veel natuurlijker geweest indien de vervalscher ook deze woorden weggelaten, of eerst na vs. 15 geplaatst had.

2) Men zou meenen, dat eerst na eene juiste verklaring kon vastgesteld worden, in hoever er van analogie tusschen de geincrimineerde plaatsen sprake kan zijn. Overbeck schijft: „Es kann, namentl. wegen der Analogie von 21, 17, nur die röm. Gemeinde überh. bezeichnen”.

Toch heeft dit, wel beschouwd, niets bevreemdends. Was het dan zoo te verwonderen dat de Apostel zich dankend verheugde toen hij, na zoovele droevige ervaringen, het doel der reis weldra bereikt had, en de broeders te Rome hem op deze wijze hunne hartelijke belangstelling toonden? Was het zoo onnatuurlijk dat de handelwijze der Romeinsche Christenen hem met goeden moed vervulde met het oog op den arbeid, dien hij ook hier voor het Evangelie ging ondernemen [1]), terwijl hij ongetwijfeld in de verwachting leefde dat de gevangene, van wien Agrippa had beweerd dat hij kon losgelaten worden, indien hij zich niet op den keizer beroepen had, door het hoofd van den romeinschen staat weldra in vrijheid zou gesteld worden? [2]) Ook het gedrag der romeinsche christenen heeft niets raadselachtigs. Dat de door Paulus gezonden brief, ook na zooveel tijd, nog in hunne herinnering leefde en zulk een indruk op hen gemaakt had, dat zij zich gedrongen gevoelden den Apostel hunne belangstelling te doen blijken, heeft

1) Terecht wijst Straatman op het onbevredigende der door sommige uitleggers voorgestane verklaring, dat de broeders uit Rome hem de beste verwachtingen omtrent zijn lot en toekomstigen werkkring gegeven hebben; zij stelt niet in het licht hoe die broeders, welke niet den minsten invloed op de ontwikkeling van zijn lot konden oefenen, hem, den gevangene, recht gaven een gunstigen afloop van zijn gevangenschap te verbeiden. Als hij evenwel verder wijst op het onvervuld blijven dier verwachting en den toestand waarin zich Paulus, volgens de Hand., te Rome bevond, een toestand die juist niet veel stof gaf tot dankbaarheid en blijden moed, schijnt ook deze als bezwaar tegen genoemde verklaring te moeten gelden. Dit is onjuist.

2) Thiersch (Kirche im apostol. Zeitalter S. 177) vindt den grond van 's Apostels vrolijken moed in de vervulling van de belofte, welke Jezus hem, Hoofdst. 23:11, gegeven heeft.

niets onwaarschijnlijks. Of de gemeente te Rome, ziende dat de schrijver van den brief wegbleef, bij de broeders in het oosten navraag naar hem gedaan heeft, valt niet te beslissen en doet niets ter zake. Meent men dat de goede indruk verflauwen moest toen de Romeinsche christenen vernamen, wat te Jerusalem was voorgevallen en dat het bericht van den afkeer, dien alle goede Judaïsten tegen Paulus voedden, de goede stemming aanmerkelijk moest wijzigen, men onderstelt niet alleen ten onrechte dat de Joden-christenen te Jeruzalem tegen den Apostel vijandig gezind zijn geweest, maar ook dat de gemeente te Rome geheel uit Judaïsten heeft bestaan. De Heidenapostel die den Joden een Jood was geworden, opdat hij de Joden gewinnen mocht, kon er, ook al was het ruim drie jaren geleden dat hij zijn brief naar Rome had verzonden, gerust op rekenen dat de Christenen aldaar hem met welwillendheid zouden ontvangen. De gesteldheid dier gemeente maakte het overbodig in een tweeden brief zijn wegblijven op te helderen, om daardoor alle verkeerde uitlegging van zijne banden te voorkomen en, door een getrouw verslag van het gebeurde, aan zijne vijanden de gelegenheid te benemen hem te benadeelen in de gunstige opinie der romeinsche geloovigen [1]).

---

1) Niet onaardig is de, bl. 332, door Straatman gegeven verklaring, die geheel rust op zijne voorstelling van den toestand der eerste gemeenten en de door hem geconstrueerde nieuwe levensgeschiedenis van Paulus. Volgens hem toont de schrijver der Handelingen dat hij de ware oorzaak van 's Apostels dankbaarheid en blijden moed, bij het zien der broederen uit Rome, heeft gekend, in hetgeen hij, vs. 21, door de voornaamste Joden laat zeggen." (bl. 333).

§ 2.

HET VERBLIJF VAN PAULUS TE ROME.

Omtrent het verblijf van den Apostel te Rome wordt in het laatste Hoofdstuk der Handelingen het volgende medegedeeld. Paulus ontving verlof om, afgezonderd van de andere gevangenen, op zich zelven te gaan wonen met een krijgsknecht, die hem bewaakte [1]), een gunstbewijs dat zich èn uit het bericht van Festus (Hoofdst. 25:25; 26:31), èn uit den invloed van den centurio Julius laat verklaren. Reeds drie dagen na zijne aankomst liet hij de voornaamsten der Joden samenroepen en deelde hun, ter voorkoming van eene verkeerde opvatting zijner banden, de reden van zijn gevangenschap mede. Deze, die verklaarden geen brieven over hem uit Judea ontvangen, noch iets kwaads van hem gehoord te hebben, verlangden van hem te hooren welke zijne gevoelens waren, daar het hier bekend was dat deze sekte overal werd tegengesproken. Op een daarvoor bepaalden dag kwamen de Joden in grooten getale tot hem; Paulus legde hun het koningrijk Gods uit en bewoog hen tot het geloof in Jezus uit de wet van Mozes en uit de profeten, van den morgen tot den avond. Sommigen

1) In de tweede afd. van zijne Beiträge zur historitsch kritischen Einleitung in die Paulinischen Briefe, Göttingen 1837, heeft H. Böttger de stelling verdedigd dat Paulus slechts gedurende de eerste 4 of 5 dagen na zijne aankomst te Rome gevangen gebleven, toen echter in vrijheid gesteld is, en, geheel vrij, twee jaren in eene gehuurde woning heeft doorgebracht. Vgl. hierover Neander S. 382.

werden overtuigd; anderen geloofden niet. En nadat de Apostel het woord van den profeet Jesaja (Hoofdst. 6 : 9 en 10) omtrent de verharding van Israël, op hen had toegepast en hun verkondigd dat het heil Gods aan de Heidenen gezonden was, verwijderden zich de Joden, van welke verder niets wordt medegedeeld. Paulus, zoo lezen wij ten slotte (vs. 30 en 31), bleef twee volle jaren in eene eigene gehuurde woning en ontving allen die bij hem kwamen, en predikte het koningrijk Gods, en leerde aangaande den Heer Jezus Christus met alle vrijmoedigheid onverhinderd.

In verband met het aan de Handelingen toegeschreven tendenz-karakter, hebben de nieuwere kritici gemeend het grootste deel van deze berichten, allereerst het verhaal van de wijze waarop Paulus met de Joden te Rome in aanraking gekomen is, voor eene apologetische fictie te moeten verklaren, zonder historische waarde. De vraag evenwel in hoever men recht heeft den auteur der Handelingen de bedoelingen [1]) toetekennen, tot bereiking waarvan hij de historische stof zou hebben verwerkt, gaan wij met stilzwijgen voorbij. Wij hebben alleen de bedenkingen te bespreken die in het midden zijn gebracht, ten einde

---

1) Het hoofddoel van den schrijver zal zijn aantetoonen dat Paulus, door goddelijke leiding naar Rome gevoerd, ook hier het Evangelie eerst aan de Heidenen verkondigt, nadat het door zijne volksgenooten verworpen is; vgl. Schneckb. S. 84 f., Baur S. 360 f., Zeller S. 372. Met hunne opvatting der pericope komt die van Overbeck in zoover overeen, dat ook hij haar zwaartepunt legt in het bericht vs. 23—29; hij heeft evenwel getracht de bijzondere beteekenis van vs. 17—22 in den samenhang scherper te doen uitkomen.

te onderzoeken of deze ons nopen aan de berichten, in het laatste Hoofdstuk der Handelingen, alle geloofwaardigheid te ontzeggen.

Het heeft bevreemding gewekt dat hier van de te Rome bestaande Christengemeente nagenoeg gezwegen wordt. „Men moet verwachten," schrijft bijv. Schneckb. S. 87 en verv., „dat van eene gemeente, waaraan Paulus den brief had geschreven, die ongetwijfeld de kroon zijner apostolische werkzaamheid kan genoemd worden, van eene gemeente tot welke hij verder, blijkens den brief, in eene zoo eigenaardige betrekking stond, in welke hij (aangenomen de echtheid van Hoofdst. 16) zoovele bekenden had, die zich ten opzichte van het Evangelie verdienstelijk gemaakt hadden, een man, die haar in gezelschap van Paulus bezocht en misschien jaren lang daar leefde, meer zou verhalen, dan de „verstohlene Notiz" vs. 15, die juist toereikend is om aan te toonen, dat hij toch met het bestaan eener zoodanige gemeente bekend geweest is." Schneckenburger zelf is van oordeel, dat in de gemeente te Rome eene dergelijke stemming jegens den Apostel als te Corinthe geheerscht heeft, en wil aan de spanning welke, dien ten gevolge, tusschen de romeinsche Christenen en Paulus bestond, het stilzwijgen omtrent de gemeente toeschrijven. Ten onrechte evenwel, aangezien eene zoodanige spanning geheel uit de lucht is gegrepen, en vs. 15 eene geheel andere verhouding te kennen geeft [1]). Naar ons inzien moet het gemis aan mede-

---

1) Volgens Zeller wil de schrijver Paulus als den eigenlijken stichter der gemeente te Rome voorstellen. Deze meening is onjuist, vgl. vs. 15. Ewald. Jahrb. IX p. 66 f.

deelingen op dit punt verklaard worden uit het hoofddoel van den schrijver, dat niet medebracht om, evenals hij over het algemeen weinig of niets omtrent de werkzaamheid van den Apostel in de gestichte gemeenten en hare inwendige gesteldheid mededeelt, ook hier deze zijde van de apostolische werkzaamheid op den voorgrond te plaatsen, tenzij men liever met Trip (S. 100) en Lekebusch (S. 329) de bekendheid van de lezers met den toestand der romeinsche gemeente als den grond van dat zwijgen wil beschouwen.[1]) Hoe dit zij, het zwijgen van den schrijver omtrent de gemeente te Rome bewijst in geenen deele dat zijn spreken over andere zaken geen geloof verdient.

Na drie dagen hield Paulus eene samenkomst met de voornaamsten der Joden. Wat er in die drie dagen met Paulus is voorgevallen wordt niet medegedeeld. Schrijft nu Overbeck dat al wat de apologeten hier over het verkeer van Paulus met de romeinsche christenen hebben ingelascht, rust op eene reflexie die den tekst vreemd is en hier niets ter zake doet, wij doen daarbij opmerken, dat men evenmin recht heeft uit het stilzwijgen der Handelingen optemaken dat de Apostel gedurende deze dagen niet met de Christenen in aanraking geweest is, en hem zóó den ongepasten ijver toetekennen om zich voor de Joden te rechtvaardigen, zelfs nog vóór hij de Christengemeente iets nader had leeren kennen. Tijd en gelegen-

1) Volgens Overbeck behoeft het geen bijzondere verklaring. Het hangt, volgens hem, samen met de algemeene eigenaardigheid van hetgeen omtrent de werkzaamheid van den Apostel vermeld wordt; alleen vinden wij hier een van de momenten, waarin deze eigenaardigheid bijzonder op den voorgrond treedt.

heid, om met de voornaamsten der gemeente in kennis te komen, waren genoegzaam voorhanden. Dat de Apostel hiervan gebruik zal gemaakt hebben mogen wij, ook al zwijgen de Handelingen hierover, gerust vaststellen, met het oog èn op het Rom. 1 : 11 uitgesproken verlangen, èn op de hartelijke belangstelling, welke de broeders hem hadden betoond, door hem tot Forum Appii en Tres Tabernae te gemoet te reizen.

Dat de Apostel werkelijk eene samenkomst met de voornaamste Joden [1]) gehouden heeft wordt, zonder voldoende reden, ontkend door hen die zich geplaatst hebben op een standpunt, waarop men niet alleen uitgaat van de hypothese, dat de schrijver der Handelingen, ten einde zijn doel te bereiken, heeft gedraaid en geknoeid en gelogen, maar tevens een onoverkomelijke kloof graaft tusschen de Joden en den Apostel der Heidenen, een kloof die nooit heeft bestaan. Tot welke ongerijmdheden men in het zich vastklemmen aan en doorvoeren van eene zoodanige hypothese komen kan, zien wij o. a. in Straatman, als hij schrijft: „Historisch is, dat Paulus zich om de Joden weinig of niet bekommerde, maar, als apostel der Heidenen, overal zich terstond tot de Heidenen begaf". (bl. 344). Wat! Paulus zich weinig of niet om de Joden bekommeren? Dezelfde Paulus die, in zijn brief aan de Romeinen, schreef: „Ik schaam mij het Evangelie niet, want het is een kracht Gods tot behoudenis voor ieder

1) Straatman neemt de vrijheid om, in plaats van de voornaamste leden der nog ongeloovige Synagoge, de aanzienlijkste leden der christelijke gemeente te stellen!

die gelooft, eerst den Jood en dan den Griek"! Dezelfde Paulus, die zelfs wel van Christus wenschte verbannen te zijn voor zijne broeders, zijne maagschap naar het vleesch! Dezelfde Paulus, de historische Paulus, zich weinig of niet om de Joden bekommeren!... Credat Judaeus Apella! — Houdt zelfs Zeller, die het gedrag van den Apostel, evenals dat der Joden, onwaarschijnlijk keurt en het bericht omtrent die samenkomst onhistorisch acht, het, S. 297, voor natuurlijk dat Paulus te Rome onder anderen ook met zijne volksgenooten in aanraking is gekomen [1]), de in vs. 17 en vervl. beschreven bijeenkomst is genoegzaam gemotiveerd door het in den Heidenapostel niet onnatuurlijk verlangen om zich voor hen te rechvaardigen, en eene verkeerde opvatting zijner gevangenschap bij hen te voorkomen, eveneens door de begeerte, om ook hen voor de belijdenis van den gekruisigden Christus te winnen.

Nadat Paulus den Joden had te kennen gegeven dat

---

1) „Dasz ferner Paulus sich", schrijft Schneckb. S. 87, „trotz dem Bestehen einer christlichen Gemeinde, die sich vielleicht schon von der jüdischen mehr oder minder geschieden hatte, noch und zwar sogleich an die Häupter der Juden wandte, diesz ist so wenig unhistorisch und verdächtig, dasz man vielmehr darin nur den Paulus in seiner apostolischen Amtstreue und in seiner Klugheit wieder erkennt. Es muszte ihm daran liegen, in der Lage, wie er nach Rom kan, den Verdacht eines Verbrechens von sich abzuwälzen, welcher leicht seine Wirksamkeit bei allen Juden gehemmt hätte; es muszte ihm daran liegen, mit den Vorstehern der Judenschaft in möglichst gutem Vernehmen zu bleiben, weil diese ihm und seiner Sache auf verschiedene Weise, wie es bisher geschehen war (H. 20 : 3), schaden konnten." Dit laatste is onjuist. De handelwijze, van den Ap. (vs. 23—29) bewijst dit; vgl. Overbeck, Meyer.

hij niets gedaan had tegen het volk of de gebruiken der vaderen [1]), deelde hij hun mede dat hij gevangen uit Jerusalem was overgeleverd in de handen der Romeinen (δέσμιος ἐξ Ἱεροσολύμων παρεδόθην εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ῥωμαίων). Dit gezegde is niet in strijd met hetgeen door de Handelingen te voren bericht is. Immers ook volgens Hoofdst. 23 is hij uit Jerusalem gevankelijk overgebracht naar Cesarea, waar hij in handen van den romeinschen landvoogd gesteld is. Zegt men dat Paulus toch reeds vroeger, namelijk bij zijn gevangenneming door den overste Claudius Lysias, in de macht der Romeinen is gekomen, wij doen opmerken dat de Apostel, een kort verslag van zijn wedervaren gevende, kon rekenen voor goed aan het romeinsch gezag overgeleverd te zijn, nadat hij voor Felix gesteld en zijn zaak aan de beslissing van dezen overgelaten was, terwijl de Joodsche raadsleden, voor wie hij zich te Jerusalem nog had moeten verantwoorden, te Cesarea slechts als zijne aanklagers optraden en zich eveneens aan de uitspraak van den romeinschen stadhouder hadden te onderwerpen [2]). Uit het gezegde van Paulus volgt in elk geval nog niet met onverbiddelijke noodzakelijkheid dat hij, in tegenspraak met vroegere berichten, te Jerusalem niet door den romeinschen krijgsoverste is gevangen genomen. Volgens Overbeck heeft de schijver dezelfde voorstelling der zaak, die in Hoofdst. 21 : 11 (het gezegde van Agabus) voorkomt, hier zelfs doorgevoerd tot

---

1) Vgl. Zeller S. 292; Straatman bl. 340; Meyer S. 567.

2) Grotius: „Traditus autem est Romanis, cum a Judaeis apud Felicem accusatus est.”

den schijn, dat de Joden den Apostel aan den landvoogd te Cesarea uitgeleverd hebben. Dit is onaannemelijk, daar de auteur toch wel niet het doel zal gehad hebben in Hoofdst. 28 zijne lezers iets te vertellen, dat in strijd was met hetgeen hij vroeger had medegedeeld, indien hij namelijk, wat toch wel waarschijnlijk is, er prijs op stelde dat de geloofwaardigheid van zijn geschrift erkend werd. Indien, gelijk Overbeck wil, de hier gegeven voorstelling afhing van de gedachte waarop, volgens hem, de apologie van Paulus hier rust, namelijk om de Joden voor al het gebeurde verantwoordelijk te stellen, zou uitdrukkelijk moeten vermeld zijn dat de Apostel door de Joden aan de Romeinen was overgeleverd.

De Apostel verhaalde den Joden verder dat de Romeinen hem, na hem verhoord te hebben, hadden willen loslaten, omdat er geen schuld des doods in hem was; dat de Joden echter daartegen opgekomen waren en hem daardoor hadden genoodzaakt zich op den keizer te beroepen, niet alsof hij zijn volk van iets had te beschuldigen (οὐχ ὡς τοῦ ἔθνους μου ἔχων τι κατηγορῆσαι vs 18 en 19) [1]. Dit bericht is niet in strijd met hetgeen Hoofdst. 25 : 9 wordt vermeld. Wel wordt daar de vraag van Festus, of de Apostel naar Jeruzalem wil opgaan, voorgesteld als de reden, die Paulus noopt zich op den keizer te beroepen, terwijl hetzelfde in Hoofdst. 28 wordt veroorzaakt door de oppositie der Joden tegen den wensch van den Romein om den gevangene los te laten, doch

1) Meyer: „also lediglich defensiv nicht in unpatriotischer Feindseligkeit.” Grotius: „Accusor, non accuso, nec contra totam gentem ulla lis mihi est”.

hiermede is de tegenspraak niet bewezen. Bij twee voorstellingen van dezelfde zaak kan het verband der feiten in de eene duidelijker worden aangetoond dan in de andere, terwijl toch beiden voor juiste voorstellingen van de zaak mogen gehouden worden. Ook zonder uittegaan van de onderstelling dat beide plaatsen moeten overeenstemmen, mag men beide voorstellingen tot één geheel vereenigen. De wijze waarop Meyer dit gedaan heeft geeft geen recht om te spreken van willekeurige harmonistiek. Volgens hem moet men aannemen dat de landvoogd, na de rechtvaardiging van Paulus (25 : 8), het voornemen uitspreekt om den gevangene los te laten; dat de Joden zich hiertegen verzetten (28 : 19), en Festus vervolgens den Apostel voorstelt om te Jeruzalem geoordeeld te worden, die zich, naar aanleiding hiervan, op den keizer beroept [1]).

„Om deze reden" [2]), zoo sprak Paulus verder, „heb ik u hier geroepen, om u te zien en toe te spreken, want wegens de hope Israëls ben ik in deze keten gesloten" [3]).

---

1) Volgens Overbeck heeft reeds het verhaal Hoofdst. 25:7 de beteekenis het beroep van Paulus voortestellen als een maatregel waartoe hij door de Joden gedwongen is; deze beteekenis ontvangt hier ter wille van het bijzonder doel der pericope meerderen nadruk. Wat Hoofdst. 25:10 slechts indirect door de Joden wordt veroorzaakt, moet hier direct aan hen worden toegeschreven, opdat de handelwijze van den Apostel, tegenover de Joden, slechts het karakter van een verdedigingsmaatregel moge dragen.

2) Meyer: „weil ich nur als nothgedrungener Appellant und ganz frei von feindlichem Bestreben hier bin".

3) Baur (S. 361). „Also der Glaube an einen Messias, in welchem er mit allen seinen Volksgenossen zusammenstimme".

Hierop gaven de Joden te kennen dat zij geen brieven over hem uit Judea hadden ontvangen; dat ook niemand der broederen te Rome gekomen was en iets kwaads van hem had bericht en gesproken. Niet zonder reden heeft deze uitspraak groote bevreemding gewekt. Hoogst onwaarschijnlijk mag het immers geacht worden dat de Joden te Rome van hunne geloofsgenooten te Judea, noch mondeling, noch schriftelijk, iets ongunstigs omtrent den Apostel vernomen hebben. Wel heeft men in het midden gebracht (Meyer) dat de leden van den Joodschen raad, vóór het beroep van Paulus op den keizer, geen reden hadden de Joden te Rome omtrent den Apostel berichten te zenden, aangezien zij niet konden vermoeden dat hij, die in Cesarea gevangen zat, ooit met hunne geloofsgenooten in het verre westen in aanraking zoude komen, dat zij ook, nadat Paulus zich op den keizer beroepen had, allerwaarschijnlijkst niet in de gelegenheid geweest zijn (Hoofdst. 27 : 9) hun de bedoelde inlichtingen te doen toekomen, vóór deze de plaats zijner bestemming bereikt had — doch hiermede is de zwarigheid niet opgeheven, daar er geen grond bestaat om vasttestellen dat de Joden, vs. 21, slechts op officiëele mededeelingen het oog hebben gehad. Dat hun ook, langs anderen weg, niets van den Apostel ter oore was gekomen mag waarlijk ongeloofelijk geacht worden. „Es ist bekannt", schrijft Zeller S. 296, „welcher lebhafte Verkehr zwischen den Provinzialhauptstädten und Rom stattfand, welche ausgebreiteten Beziehungen die Religion, der Handel, die politischen Verhältnisse zwischen Rom und Jerusalem bildeten, wie neben den zahllosen Privatverbindungen auch fast beständig politische Agenten der

jüdischen Fürsten und der Priesterschaft in Rom waren. Waren doch gerade während der Zeit, als Paulus zu Cäsarea in Haft sass, die Angesehensten der cäsareensischen Juden mit einer Klage gegen den Procurator Felix nach Rom gekommen (Jos. Ant. 20, 8, 9). Und dennoch sollten die πρῶτοι τῶν Ἰουδαίων in Rom während der drei Jahre, die seit der Gefangennehmung des Apostels verflossen waren, von den Dingen, die sich in ihrem Vaterlande zugetragen hatten, von der Gefangennehmung und wahrscheinlichen Verurtheilung ihres gehassesten und gefährlichsten Glaubensfeindes kein Wort gehört haben!"

Met de ongeloofwaardigheid van het gezegde, dat de Joden te Rome niets ongunstigs van Paulus vernomen hebben [1]), is evenwel die van het bericht der Handelingen niet aangetoond. Daar toch wordt niet vermeld dat hun niets kwaads omtrent den Apostel bekend is gemaakt, maar alleen dat zij verklaren niets dergelijks van hem te hebben gehoord, en het is thans de vraag of het onwaarschijnlijk moet geacht worden dat zij inderdaad deze woorden hebben geuit. Vele nieuwere apologeten [2]) zijn

1) Lange, Apostol. Zeitalter I p. 106, meent dat de Joden hunnen haat tegen Paulus verborgen hebben gehouden om hem des te zekerder te kunnen treffen. Terecht merkt Meyer hiertegen op, dat de vijandige gezindheid tegen Paulus (Hoofdst. 21 : 21) te algemeen was, om de verspreiding van dit gerucht met vrucht te kunnen tegengaan.

2) Zoo Meyer, Ewald, Oertel, Trip, Holzmann, Mangold en a. Meyer schrijft: „Allein die πρῶτοι der Römischen Judenschaft gehen hier mit Scheu vor allen etwaigen Eventualitäten zurückhaltend zu Werke und ziehen sich vorsichtig auf den officiellen Standpunkt zurück, und so versichern sie, was in aller Schärfe des Wortsinnes genommen allerdings keine Unwahrheit sein mochte, dass sie ihres Theils (ἡμεῖς) weder

van oordeel dat de Joden zich aldus hebben uitgelaten om tegenover Paulus allen schijn van vooroordeel en onpartijdigheid te vermijden. Overbeck noemt deze opvatting: „eine Erfindung die nur als apologetischer Nothbehelf entstanden und begreiflich ist". „Sie hat nicht bloss," schrijft hij S. 474, „auch nicht den geringsten Anhalt im Texte und den Zusammenhang der Erklärung vs. 21 mit den oben, S. 365, zusammengestellten Attesten über Unschuld und Orthodoxie des P. gegen sich (vgl. Zeller S. 293 f.), sondern ist mit vs. 17—22 in directem Widerspruch, wenn es der Sinn dieser Stelle ist, gerade jede Trübung des Verhältnisses des P. zu den Juden auszuschliessen, damit sich an ihnen in derselben Ursprünglichkeit wie in früheren Stadien der Erzählung das Gericht ihrer Unglaubens vollziehe (vs. 23 ff.)."

De onjuistheid der genoemde verklaring is, onzes inziens, door deze opmerking niet aangetoond. Dat de tekst zelf haar niet aangeeft is waar, doch bewijst niets; men behoeft toch niet aan de woorden te kunnen zien of zij waarheid bevatten. Dat zij niet overeenkomt met den samenhang, waarin vs. 21 staat met de attesten van onschuld en orthodoxie, die ten behoeve van den Apostel worden uitgereikt, kan eerst dan als bezwaar gelden, indien is aangetoond, dat het er den schrijver der Handelingen om te doen is geweest hier een zoodanig getuigenis te laten afleggen; terwijl eveneens de laatste bedenking staat en valt met de nog niet aangewezen juistheid van de aan de pericope

---

Schriften über ihn empfangen, noch mündliche Anzeige oder Aussage (ἐλαλ.: „in sermone quotidiano", Beng.) von etwas Bösem über ihn bekommen hätten".

(vs. 17—22) toegeschreven bedoeling. Er bestaat overigens geen bezwaar om te gelooven dat de Joden eene houding tegen den Apostel hebben aangenomen, welke hen er toe bracht op deze wijze tot hem te spreken. Waren zij in kennis gesteld met de oppositie, die de Heidenapostel tegen den godsdienst der vaderen voerde, en de hevige botsing, die tusschen den apostaat van Tarsen en het Jodendom had plaats gegrepen, dan was het te verwachten dat zij met den gevangene niet bijzonder waren ingenomen. Dat deze hun belang inboezemde, baart evenmin verwondering, als dat zij hem met argwaan beschouwden. Van dit laatste was ook de Apostel overtuigd, getuige het begin zijner toespraak, vs. 17 en vervl. In de welkome gelegenheid gesteld om van den persoon zelf nadere inlichtingen omtrent zijn leer en streven te verkrijgen, was het voor hen zaak om te voorkomen dat de Apostel hen, wat hunne gezindheid ten zijnen opzichte betrof, met hunne geloofsgenooten in Judea, zijne doodsvijanden, op één lijn plaatste, hetgeen hem, huns erachtens, beletten zou met de noodige openhartigheid van zijne zaak en zijn geloof te getuigen. Van daar hun ontwijkend antwoord, misschien uitgelokt door het uitgesproken vermoeden van Paulus dat zij mondelinge of schriftelijke insinuaties omtrent hem van de Joden uit Judea ontvangen hadden. Er is geen grond voorhanden om vasttestellen dat de Apostel, door deze handelwijze der Joden, zich zou verhinderd gezien hebben later op de vs. 23 vermelde wijze tot hen te spreken.

Wil men bovenstaande opvatting niet billijken, de vraag ligt voor de hand, hoe men dan de woorden vs. 21 wenscht te verklaren. Aangenomen zij zijn door den schrijver der

Handelingen verzonnen en ingelascht. Wilde hij dan zijne lezers in den waan brengen, dat de Joden te Rome dit werkelijk gesproken en ernstig gemeend hebben? Maar stelde hij op deze wijze hun goed vertrouwen niet in de waagschaal, daar hij toch wel onderstellen mocht, dat ook zij weldra op de gedachte zouden komen: „Gedurende zooveel tijd niets van Paulus vernomen! dat is onmogelijk!" Bovendien, welk doel heeft hij met zijne inlassching gehad? Zeker niet om ook de Romeinsche Joden de onschuld en orthodoxie van Paulus te laten betuigen, dan zou hij hen althans niet hebben laten vertellen dat zij geene brieven uit Judea over hem hadden ontvangen, maar wel dat hun ook in brieven uit Judea niets kwaads van hem was medegedeeld. Hoe eindelijk de uitspraak, die hij hem in den mond legt, overeentebrengen is met de bedoeling die hij, volgens Overbeck, in vs. 19 gelegd heeft, is niet duidelijk; daar laat hij Paulus zoo spreken, opdat zijne lezers toch vooral zullen gelooven dat al het gebeurde alleen aan den haat der Joden moet toegeschreven worden, en in vs. 21 laat hij de romeinsche Joden vertellen dat zij van hunne geloofsgenooten niet het minste kwaads aangaande Paulus gehoord hebben; volgens de laatste uitspraak haatten zij hem dus zoo, dat er te Rome nog niets kwaads van hem was verteld! [1])

1) Straatman kan niet beamen dat de verklaring der Joden, vs. 21, zoo geheel onwaarschijnlijk zou zijn. Voor hem, die de tweejarige gevangenschap als een verdichtsel leerde kennen, is die verklaring daarentegen zeer geloofwaardig. „Want wij zagen", schrijft hij, „dat Paulus juist daarom zooveel haast gemaakt had met zijn vertrek uit Cesarea naar Italië, omdat hij het overkomen van berichten omtrent het ge-

Ook hetgeen de Joden verder spreken verdient onze aandacht. „Wij verlangen van u te hooren", zoo laten zij zich uit, „welke uwe gevoelens zijn, want wat deze sekte aangaat, het is ons bekend dat zij overal wordt tegengesproken (ἀξιοῦμεν δὲ παρὰ σοῦ ἀκοῦσαι ἃ φρονεῖς· περὶ μὲν γὰρ τῆς αἱρέσεως ταύτης γνωστόν ἐστιν ἡμῖν ὅτι πανταχοῦ ἀντιλέγεται)." „Het is onbegrijpelijk," zegt men, „hoe de Joden zoo hebben kunnen spreken. Was er dan geen christelijke gemeente te Rome? Had de prediking van den Nazarener niet reeds jaren lang in den boezem der joodsche gemeente te Rome twist en tweespalt te weeg gebracht, die zelfs zoo hoog waren geloopen dat keizer Claudius met een edikt van verbanning tusschen beide had moeten komen? Hoe konden dan de hoofden der romeinsche Joden zich zoo vreemd houden, en van het Christendom spreken als van iets, waaromtrent hen slechts door onzekere geruchten het een en ander was ter oore gekomen?" (Straatman bl. 340).

De vraag is of de Joden hier inderdaad te kennen geven dat zij ter nauwernood met het bestaan van het Christendom bekend zijn. Duidelijk is het dat de nadruk niet moet gelegd worden op de tegenstelling van ἃ φρονεῖς en ἀντιλέγεται, in welk geval de Joden zouden moeten geacht worden van Paulus te willen vernemen, of ook hij instemde met de tegenspraak die algemeen tegen het Christendom werd ingebracht. Immers na hetgeen zij reeds van den Apostel zelven hebben gehoord, kunnen zij slechts van de

---

beurde te Jeruzalem naar Rome wilde beletten, eer hij zelf die stad zou hebben bereikt" (bl. 341).

onderstelling uitgaan dat hij tot de partij der Christenen behoort. Zij wenschen van Paulus te weten welke zijne gevoelens zijn, en motiveeren dit verlangen door de bekendheid met de tegenspraak, welke deze sekte allerwege vindt. Men gaat echter, onzes inziens, te ver indien men uit deze woorden afleidt, dat het de bedoeling der Joden geweest is aanteduiden dat hun niets anders dan dit van deze partij bekend is geweest [1]). Zij zeggen van haar te weten dat zij overal tegenspraak vindt; of dit nu alles was wat hun van het Christendom bekend was, dan of zij er nog meer van wisten, laten zij in het midden. Wij hebben derhalve geen recht om, op grond van hunne uitspraak, òf het een òf het ander vasttestellen. Dat zij hunne bekendheid met de tegenspraak, die het Christendom overal vond, als motief konden bezigen, ook al gaven zij daarbij niet te kennen dat dit alles was wat zij van die sekte wisten, lijdt geen twijfel; die bekendheid moest den Apostel tot eene duidelijke uiteenzetting en krachtige handhaving van zijne gevoelens aansporen.

De meeste apologeten, die uitgaan van de onderstelling dat de Joden hier beweerd hebben niets anders van het Christendom te weten, zijn gestuit op de handtastelijke onwaarheid dezer betuiging [2]), en hebben beweerd dat de Joden zich slechts zoo onkundig hielden en eene onwetend-

---

1) Overbeck S. 478. „Es bleibt nichts Anderes übrig als aus den WW. ἀξιοῦμεν-ἃ φρονεῖς das allgemeine Verlangen zu entnehmen über die Christensekte unterrichtet zu werden, in περὶ-ἀντιλέγεται begründet durch die Thatsache, dass den röm. Juden nichts Anderes von der Sekte bekannt sei, als der allgemeine Widerspruch, den sie finde".

2) Zie de gevoelens van Olshausen, Kling, Neander, Meyer e. a.

heid veinsden, die zij in werkelijkheid niet bezaten. Terecht heeft men gevraagd waartoe dan dit veinzen moest dienen. Schneckenburger meent dat zij zich hierdoor den schijn van onpartijdigheid hebben willen geven, doch tegen dit gevoelen is Zeller opgekomen [1]). „Allein sich diesen Schein zu geben," schrijft hij S. 293, „hatte für sie gar kein besonderes Interesse, und wenn auch, so war dazu jene Lüge gar nicht nöthig. Es hätte ja vollkommen genügt, dem Paulus zu erklären, dass sie sich zwar bis jetzt von der Wahrheit des Christenglaubens nicht haben überzeugen können, dass sie aber geneigt seien, Belehrung anzunehmen; statt dass sie, nach dieser Auffassung, ihre Bekanntschaft mit dem Apostel mit einer Unwahrheit eröffnen, die viel zu handgreiflich war, um nicht sogleich von ihm durchschaut zu werden. Aber offenbar behandelt unser Verfasser jenes Vorgeben der Juden nicht im Geringsten als unwahr. Es ist ihnen ja so Ernst damit dass sie eben desshalb einen Tag zur Besprechung mit Paulus verabreden, um von ihm zu erfahren, was sie bis jetzt noch nicht wissen, wie es sich eigentlich mit der Lehre der Christen verhalte, und der Apostel seinerseits geht gleichfalls mit einem Ernst auf die Sache ein, welcher deutlich genug zeigt, dass er der Angabe der Juden vollen Glauben schenkt." Wat het laatste betreft, wij meenen dat belangstelling in de gevoelens van den Apostel wel kan samen

1) Volgens Meyer „ist es, wie die Aeusserung vs. 21, aus einer vorsichtigen, nicht grade heuchlerischen (Tholuck) oder durch die Claudianischen Maasregeln scheu gewordenen (Philippi vgl. Ewald) Art officiell zurückhaltenden Benehmens, wobei jedoch die Jüdische Verachtung des Christenthums überhaupt durchblickt, zu erklären".

gaan met eene poging om hem ten opzichte van hunne kennis van het Christendom te misleiden, terwijl Paulus hunne veinzerij kon doorzien, zonder hierin een beletsel te vinden, om hun met allen ernst het Evangelie des koningrijks te prediken. Omdat hij geloofde dat zij hiermede bekend waren, behoefde hij eene uitlegging van het koningrijk Gods (οἷς ἐξετίθετο διαμαρτυρόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ) niet overbodig te achten. Naar het ons voorkomt, moet het evenwel voor psychologisch onwaarschijnlijk gehouden worden, dat de Joden op deze wijze den Apostel hebben willen misleiden, en heeft deze opvatting der plaats haar ontstaan te danken aan de, naar wij meenen, noodelooze poging om te verklaren hoe de Joden er toe konden komen aan den Apostel medetedeelen, dat hun van het Christendom niets anders bekend was dan dat het overal werd tegengesproken.

Ook indien het vast stond, hetgeen wij ontkennen, dat, volgens vs. 22, de Joden betuigd hebben niets anders dan dit van deze sekte (τῆς αἱρέσεως) te weten en bovendien moest toegestemd worden dat wij deze woorden als ernstig gemeend moeten opvatten, hiermede was de ongeloofwaardigheid van het bericht der Handelingen niet boven allen twijfel verheven. Naar wij gelooven is de uitdrukking niet duidelijk genoeg om deze conclusie te trekken. Wel is algemeen aangenomen dat met de woorden τῆς αἱρέσεως ταύτης het Christendom is bedoeld, doch wie is in staat dit onwederlegbaar aantetoonen en te bewijzen dat de Joden het oog niet kunnen gehad hebben op dat deel der Christelijke gemeente, waarvan Paulus het hoofd en de vertegenwoordiger kan geacht worden? Als zij eerst het verlangen

uiten om te hooren welke zijne gevoelens zijn (ἃ φρονεῖς) en daarop over de αἱρέσις spreken, waarvan zij weten, dat zij overal tegenspraak vindt, dan kan hiermede zeker gedoeld zijn op de eigenaardige denkbeelden, die alle Christenen met elkander gemeen hadden, maar ook op het eigenaardige dat 's Apostels meeningen en die zijner aanhangers, van die der overige Christenen onderscheidde. Dat Paulus, volgens vs. 23, aan hun wensch gehoor gevende, hun het koningrijk Gods uitlegde en hen trachtte te bewegen tot het geloof in Jezus, uit de wet van Mozes en uit de profeten, bewijst de onjuistheid dezer opvatting niet, aangezien de Apostel in eene thetische ontwikkeling van het Evangelie der genade het karakteristieke zijner denkbeelden niet behoefde buiten te sluiten [1]).

Hoe het zij, de bestrijders van de geloofwaardigheid dezer pericope hebben aantewijzen, met welk doel de schrijver der Handelingen den Joden deze woorden in den mond heeft gelegd. Heeft hij hen willen laten zeggen dat hun van het Christendom niets bekend was dan de tegenspraak, die het allerwege ondervond, dan ligt de vraag voor de hand: heeft hij het willen doen voorkomen dat zij leugen spraken of waarheid? Wat was, in het eerste geval, zijne

---

1) Straatman die, gelijk gezegd is, in plaats van de voornaamste leden der nog ongeloovige synagoge de aanzienlijkste leden der Christelijke gemeente meent te moeten stellen, schrijft dat, in dit geval, de voor Joden onzinnige (!) begeerte om iets aangaande het evangelie te vernemen, vervalt; de hoofden der gemeente wenschen dan alleen nader te worden ingelicht omtrent het paulinisch evangelie, dat hun wel is waar in den brief, dien zij ontvangen hadden, was voorgesteld, maar toch menig punt behelsde dat hun duister was gebleven (342).

bedoeling, en wat in het tweede? En als men die vraag heeft beantwoord, denke men er eens aan om te verklaren hoe deze twee waarheden te rijmen zijn: de schrijver der Handelingen wenscht geloof te vinden bij zijne lezers, en laat tegelijk zijne sujetten zulke tastbare leugens verkoopen dat de eenvoudigste van de eenvoudigen onder zijne lezers niet eenvoudig genoeg is, om haar voor waarheid te laten gelden.

Volgens vs. 23 en vervl., kwamen de Joden op een bepaalden dag in nog grooteren getale bij den Apostel, en deze legde hun het koningrijk Gods uit en betuigde hun en bewoog hen tot het geloof in Jezus uit de wet van Mozes en uit de profeten, van den morgen tot den avond. Sommigen gaven gehoor aan hetgeen door hem gezegd werd, doch anderen geloofden niet. Zij gingen uiteen, nadat de Apostel een profetische uitspraak (Jes. 6:9 en vervl.), aangaande de verstoktheid van Israël, op hen had toegepast en aangekondigd dat het heil Gods aan de Heidenen gezonden was, die er ook naar zouden hooren.

Men meent dat ook hier de bedoeling van den schrijver, om het namelijk te doen voorkomen alsof Paulus eerst dan met zijne Evangelieprediking tot de Heidenen gegaan is, nadat zij op de hardnekkigheid der Joden was afgestuit, duidelijk in het licht is getreden, en heeft tegen het gedrag van den Apostel bedenkingen in het midden gebracht. „Wie fehlt es," schrijft Baur I. S. 362, „auch hier an einer genügenden Motivirung, wie absichtlich ist der Widerspruch der Juden, welcher hier nicht einmal als hartnäckiger Unglaube erscheint, sondern mehr nur darin seinen Grund hat, dass mann durch die vorgebrachten Gründe sich noch nicht überzeugt sieht, gleichsam nur zum Vor-

wand ergriffen, um mit einem gewissen Schein des Rechts thun zu können, wozu man ohne einen solchen Vorwand an sich nicht berechtigt zu sein scheint?" [1]) Volgens de voorstelling van den schrijver der Handelingen werden de Joden onderling oneens (ἀσύμφωνοι δὲ ὄντες πρὸς ἀλλήλους), nadat Paulus tot hen over het koningrijk Gods had gesproken, en hebben wij in deze oneenigheid de aanleiding tot het uitspreken van de profetie omtrent de verhouding der Joden te zoeken. Met het oog op het bericht vs. 24, ligt het voor de hand aantenemen dat deze oneenigheid geloopen heeft over hetgeen door Paulus was verkondigd; in welk opzicht zij die geloofden tegenover hen, die geweigerd hadden aan 's Apostels woorden gehoor te geven, partij hadden gekozen. Waarschijnlijk hebben nu de laatsten zich op eene zoodanige wijze over zijne Christusprediking uitgelaten, dat de Apostel hierin aanleiding vond de profetie van Jesaja op hen toepasselijk te maken [2]). De auteur der Handelingen laat ons hieromtrent in het onzekere en stelt ons dus niet in de gelegenheid om over den aard van het motief van 's Apostels woorden te oor-

---

1) Straatman, bl. 339, „Sedert vele jaren werd Jezus als Messias in hun midden gepredikt, met zoodanig gevolg dat het vermetel was van Paulus, die nog geheel vreemdeling, en met de romeinsche toestanden onbekend was, te verklaren dat zij het heil Gods onwaardig zich betoonden, en daardoor zelven oorzaak werden dat het aan de Heidenen gezonden werd".

2) De geheele voorstelling van den schrijver verbiedt ons de geloovigen, vs. 24, te rangschikken onder hen die vs. 26 en vervl. geteekend worden; hij zal toch den Apostel niet de dwaasheid hebben willen laten begaan om hen, die aan zijne prediking gehoor gaven, tot de verharde Joden te rekenen.

deelen. Dit gebrek aan volledigheid geeft evenwel geen genoegzamen grond om aantenemen dat de waarheid der voorstelling opgeofferd is aan het streven van den schrijver om het voorgestelde doel te bereiken [1]).

Het laatste, dat in het boek der Handelingen vermeld wordt, is dat de Apostel twee volle jaren in eene eigene gehuurde woning bleef en allen, die bij hem kwamen, ontving, en het koningrijk Gods predikte en leerde aangaande den Heer Jezus Christus met alle vrijmoedigheid onverhinderd (vs. 30 en 31).

Wij hebben thans geen keuze te doen tusschen de verschillende gevoelens die zijn voorgedragen om dit slot te verklaren, noch te onderzoeken in hoever de strekking, die aan dit geschrift wordt toegekend, ook hier zijn invloed heeft laten gelden; genoeg zij het te doen opmerken dat het bericht, omtrent de tweejarige gevangenschap

---

1) Wat de bedoeling zelve aangaat schrijft Oertel terecht S. 86 f.: „Hätte er die Absicht gehabt, den Apostel wegen seiner Heidenmission gegen jüdische Vorurtheile zu vertheidigen und diese, als eine nur erzwungene darzustellen, und deshalb die Fälle, wo Paulus in der Synagoge auftritt, fingirt und in seinen Berichten betont; so stimmt es dazu nicht, dass er die Gelegenheit hierzu zu Lystra und Derbe (c. 14 : 6) sich entgehen lässt und nichts von der Synagoge sagt, dass er ausdrüklich erwähnt, wie der Apostel zu Athen auch auf dem Markte zu allen zufällig Anwesenden geredet habe, dass er's nicht verschweigt, wie an vielen Orten Juden in Menge sich bekehrten (14, 1. 17, 4. 11. 12. 18, 4. 8.) und nur wenige widerstrebten (17, 4. 18, 21. 19, 1—9) und mithin zur Heidenpredigt kein Anlass vorhanden war, und dass er des angeblich für seinen Zweck allerwichtigsten Umstandes, des Widerstandes der Juden und der deshalb erfolgten Predigt nur dreimal und zwar unter Betonung des Unheils, dass jene sich dadurch zuziehen, (c. 13, 46; 18, 6; 28, 28), gedenkt".

van Paulus te Rome, algemeen als geloofwaardig wordt beschouwd. Straatman maakt hierop natuurlijk eene uitzondering. Voor hem, die den Apostel onder geheel andere omstandigheden te Rome laat komen, en geene reden heeft om zijne vrijheid van beweging te beperken, is de voorstelling der Handelingen van alle historische geloofwaardigheid verstoken. Door het wegvallen der tweejarige gevangenschap is hij genoodzaakt den Apostel te Rome eene werkzaamheid van minstens vier jaar toetekennen. De vraag is echter, gelijk hij zeer terecht aanmerkt, of hij in staat is een gevoelen, dat zoo met de berichten van Lukas in tegenspraak is, met eenige bevredigende gronden te staven. Hij lijdt onder het volslagen gebrek van vertrouwde feiten en gegevens uit de laatste dagen van 's Apostels leven en erkent dus het gebied der gissing te betreden. Toch is, naar het hem voorkomt, een verstandige vereeniging der weinige data, die hem uit de kerkelijke overlevering van nut kunnen zijn, in staat de waarschijnlijkheid van eene ijverige en diep ingrijpende werkzaamheid van Paulus te Rome, tegenover het gezag der Handelingen, boven allen redelijken twijfel te verheffen.

Vóór wij de door hem opgesomde gegevens kortelijk bespreken, zij opgemerkt dat de kwestie verkeerd is gesteld. Straatman wil de waarschijnlijkheid van eene ijverige en diep ingrijpende werkzaamheid van Paulus te Rome boven allen redelijken twijfel trachten te verheffen, en gelooft zoo te kunnen aantoonen dat de voorstelling, welke de schrijver der Handelingen van 's Apostels verblijf aldaar geeft, onhistorisch moet geacht worden. Heeft Paulus op deze wijze in de hoofdstad der wereld gearbeid, dan volgt

hieruit, zoo meent hij, dat het slot der Handelingen geen geloof verdient. Deze gevolgtrekking is onjuist. Lukas vermeldt niet dat bedoelde werkzaamheid niet ijverig en diep ingrijpend geweest is. Wel was en bleef, volgens hem, de Apostel die twee geheele jaren een gevangene, aan wien de vrijheid van beweging was ontzegd, doch hieruit volgt niet dat zijn arbeid binnen zeer enge grenzen beperkt was, immers hij leerde aangaande den Heer Jezus onverhinderd. Wel mocht hij niet uitgaan om zijn Evangelie te verkondigen, en moest hij zich vergenoegen met aan hen, die tot hem kwamen, de waarheid te prediken, doch dit zou alleen dan iets bewijzen, indien het getal van zijne bezoekers zeer klein moest geacht worden. Wel was hij derhalve, wat zijne werkzaamheid betrof, afhankelijk van hunne belangstelling, doch dat zijn toestand daarom van dien aard was, dat aan beslisten invloed op de gemeente en aan een diep ingrijpen in den gang harer ontwikkeling niet te denken viel, is beweerd, niet bewezen. Veeleer geeft de voorstelling der Handelingen grond om aantenemen, dat er velen geweest zijn, die in de Evangelieprediking van den gevangene belang gesteld bebben (hij ontving allen die bij hem kwamen), welke belangstelling natuurlijk ten gevolge had dat de Paulinische beginselen, zij het dan indirect, steeds belangrijker invloed op den toestand en den ontwikkelingsgang der gemeente te Rome moesten uitoefenen. In elk geval is niet aangetoond dat eene ijverige en diep ingrijpende werkzaamheid van den Apostel niet heeft kunnen samengaan met eene gevangenschap, zooals ons die in de Handelingen geteekend wordt. Bij sommige van de gronden die, naar Straatman meent,

voor zijn gevoelen pleiten, zal eene verwijzing naar deze opmerking voldoende zijn om hun gebrek aan bewijskracht in het licht te stellen.

De aangevoerde gronden bl. 349-351 zijn de volgende:

1. De angstvalligheid, waarmede in de Handelingen Paulus van de gemeente te Rome wordt gescheiden, en zijne werkzaamheid tot een onschuldig spreken met hen die hem kwamen bezoeken beperkt, is, in verband met het doel des schrijvers, een krachtig bewijs dat des Apostels verblijf en arbeid in de wereldstad niet zoo onbeduidend en in de gevolgen voorbijgaande kan geweest zijn, als wij, op gezag der Handelingen, zouden moeten onderstellen.

a) In de Handelingen wordt Paulus niet angstvallig van de gemeente te Rome gescheiden (Hand. 28:15). **b**) Zijne werkzaamheid wordt niet tot een onschuldig spreken met zijne bezoekers beperkt, althans niet onschuldig in dien zin dat hierdoor eene voortplanting der Paulinische beginselen is buitengesloten. **c**) De Handelingen geven geen recht om te onderstellen dat 's Apostels verblijf en arbeid in de wereldstad onbeduidend en in de gevolgen voorbijgaande geweest is. **d**) Ook al had de schrijver der Handelingen dit uitdrukkelijk vermeld, dan nog ging het niet aan, zonder nader bewijs, op zijn gezag juist het tegengestelde te constateeren.

2. De in de christelijke oudheid algemeen verspreide

sage van een tweede gevangenschap van Paulus te Rome is, in Straatmans oog, van hooge waarde als eene historische herinnering, dat de apostel werkelijk aldaar vrij is geweest en van die vrijheid heeft gebruik gemaakt, om in en buiten Rome als Apostel der Heidenen zijn ambt te vervullen.

> Hoe deze sage op eene vrije werkzaamheid van Paulus te Rome terugwijst, is niet zeer duidelijk; indien aangetoond ware dat de Apostel op deze wijze in de wereldstad had gearbeid, zou hiermede de ongeloofwaardigheid van het bericht der Handelingen niet zijn aangewezen, daar de auteur alleen mededeelt dat Paulus gedurende twee jaren aldaar gevangen geweest is, en zich over den verderen levensloop des Apostels niet uitlaat.

3. De brief aan de Galatiers, die alleen uit Rome kan verzonden zijn, draagt niet het minste spoor van gevangenschap en banden.

> Dat deze brief alleen uit Rome kan verzonden zijn, zal Straatman zelf wel niet gelooven; zullen anderen met hem gelooven dat hij werkelijk uit Rome verzonden is, dan dienen zij toch eerst wel op de hoogte gesteld te worden van de gronden, waarop zijn beweren rust.

4. De oudste geschiedenis der romeinsche gemeente, met de zegepraal, die aan de paulinische beginselen ten deel viel, en de katholieke kerk in het leven riep, is een onverklaarbaar raadsel, als wij niet den Apostel zelven

minstens vier jaren met ijver en inspanning te Rome werkzaam laten zijn.

Dat het raadsel niet voor goed onverklaarbaar zou zijn, indien de Apostel twee, of drie, of drie en een half jaar te Rome met ijver en inspanning had gearbeid is duidelijk; het is opmerkelijk dat Paulus hier precies evenlang te Rome gewerkt heeft, als hij daar zijn verblijf moet gehouden hebben, indien de voorstelling, welke Straatman van het laatste gedeelte zijns levens gegeven heeft, juist is. Vgl. verder de opmerking bl. 298.

5. Straatman wijst op de groote aantrekkingskracht, welke, blijkens de kerkhistorie, de gemeente te Rome, tegen het midden der tweede eeuw, voor alle Gnostische sekten bezat, welker hoofden zich schier allen naar Rome begaven, als ware daar meer dan elders heil voor hunne denkbeelden en leeringen te vinden. Welke aantrekkelijkheid alleen te verklaren is uit het feit, dat daar werkelijk het paulinisme dieper dan elders zijne wortels had geslagen, en aangezien Gnostieken als Marcion in vollen ernst eene zuivering van het verbasterd Christendom, door herleving van het echt paulinisch evangelie bedoelden, ook daar de meeste kans bestond om aan de Gnostische opvatting des Christendoms aanhang en bescherming te bezorgen.

Zie de opmerking bl. 298.

6. De in de Homilien van Clemens Romanus zoo uitvoerig berichte overlevering, dat Petrus den toovenaar Simon, in welken thans ieder den Apostel Paulus herkent,

naar Rome is nagereisd, en daar met hem in een strijd is geraakt, die met den dood des toovenaars eindigde. Want ontegenzeggelijk ligt aan die traditie het geschiedkundig feit ten grondslag, dat Petrus naar Rome is gegaan, om daar als tegenstander van Paulus op te treden, door de judaïstische gemeente te waarschuwen tegen de snoode aanslagen tegen de wet, welke de Apostel der Heidenen in zijn schild voerde, en haar te bewaren voor de verderfelijke gevolgen, waarmede het paulinisch evangelie de eerwaardige wet en inzettingen van Mozes bedreigde.

Indien het mag vastgesteld worden dat Petrus met dit doel naar Rome is vertrokken, is hiermede nog niet aangetoond dat Paulus als vrij man aldaar moet gearbeid hebben.

7. Ten slotte beroept Straatman zich op den strijd die tegen het einde der tweede eeuw is losgebroken over het Paaschfeest. Die zoogenaamde Paaschstrijd was, volgens hem, een strijd tusschen het Paulinisme en de Oostersche beschouwing die met het apostolisch Judaïsme ten nauwste samenhing. Dat zij alleen te Rome tot voordeel van de oorspronkelijk paulinische opvatting kan worden beslecht, wijst onweersprekelijk op de krachtige nawerking der Paulinische beginselen aldaar (bl. 351).

't Is hier wederom als te voren. Het betoog heeft geen kracht, omdat niet bewezen is dat dit alles de vrijheid van den Apostel te Rome noodwendig onderstelt.

De juistheid van de voorstelling, welke Straatman van des Apostels verblijf te Rome geeft, is derhalve niet aangewezen.

Moet tegen het gezag der Handelingen worden aangenomen dat Paulus als vrij man te Rome is gekomen en daar minstens vier jaren als Apostel der Heidenen heeft gearbeid, dan ligt de vraag voor de hand, wat den schrijver bewogen heeft die tweejarige gevangenschap van Paulus te verdichten en hem tegen zijn wil naar Rome te brengen. Straatman vindt het antwoord in het doel, waaraan in de Handelingen de geschiedenis der Apostelen, dat is van de beide voornaamste kruisgezanten, Petrus en Paulus, dienstbaar wordt gesteld. Het is evenwel duidelijk dat, indien ook deze verdichting uit het doel, dat de schrijver der Handelingen zou beoogd hebben, voldoende [1]) kon verklaard worden, hiermede nog niet is bewezen dat de Apostel niet

1) De door Straatman gegeven aanwijzing is niet bevredigend. Indien het den schrijver door de voorzichtigheid aan de hand was gedaan en door het belang der kerk voorgeschreven te zwijgen, te bedekken en te laten raden, waarom dan hier omtrent des Apostels werkzaamheid te Rome niet eenvoudig het stilzwijgen bewaard? Indien hij niet kan denken aan eene doortastende verbastering der feiten en historische data, omdat de echte nog te diep in de herinnering leefden, waarom dan zoo doortastend verbasterend te werk gegaan met het feit dat Paulus niet gevangen geweest is? Indien hij de komst en werkzaamheid van Paulus te Rome niet kon wegcijferen, maar wel het doel dat Paulus naar Rome had gevoerd, waarom dan juist door een gevangenschap de geschiedenis verknoeid en het niet wat voorzichtiger aangelegd? Waarom vermeld dat de Apostel twee jaren te Rome in banden geweest is? Zegt men omdat hij, volgens hem, vier jaren in 't geheel gevangen is geweest en twee daarvan te Cesarea heeft doorgebracht, de vraag is dan: waarom laat hij hem 2 jaren te Cesarea en 2 jaren te Rome in boeien zuchten? enz.

gevangen geweest is. Indien men namelijk begint met aan den auteur van het boek der Handelingen eene bepaalde bedoeling toetekennen, waaraan ook de geschiedkundige feiten dienstbaar gemaakt zijn, en daarna aantoont hoe juist deze bedoeling strookt met de voorstelling, welke hij van het laatste gedeelte van 's Apostels leven gegeven heeft, dan heeft dit volstrekt niets opmerkelijks, omdat men natuurlijk niet onafhankelijk van het geschrift tot de vaststelling der bedoeling gekomen is. De onjuistheid der hier gevolgde methode valt in het oog. Het eerste wat men doet is, om de een of andere reden, hetzij dan met recht, hetzij ten onrechte, dit doet thans niet ter zake, de levensgeschiedenis van den Apostel Paulus, zooals die in de Handelingen gegeven is, als ongeloofwaardig verwerpen. Dan ligt de vraag voor de hand, hoe de schrijver van dit boek er toe gekomen is zulk eene onhistorische voorstelling te geven, en het is mode geworden om in het tooverwoord „tendenz" het antwoord op deze vraag te zoeken en te vinden. Eens vastgesteld, dat hier van een zoogen. tendenz sprake is, moet vervolgens aangetoond worden welke; en om in dit opzicht tot een bepaling te komen, gaat men met het geschrift zelf te rade, onderzoekt, vergelijkt, beproeft en zoekt zoolang totdat men ten slotte eene bedoeling gevonden heeft, waaruit men aanleg en karakter, onjuistheden en tegenstrijdigheden meent te kunnen verklaren. Zeide men nu nog maar: ziet eens, hoe duidelijk en helder alles wordt, indien wij van de onderstelling uitgaan dat de schrijver deze of gene bedoeling gehad heeft, hij kan derhalve die bedoeling gehad hebben, dan zou het antwoord behooren te zijn: de instelling van een onderzoek

of zoo alles inderdaad helder en duidelijk werd en, indien dit werkelijk het geval bleek te zijn, eene nasporing of deze bedoeling de éénige ware, waaruit zich alles liet verklaren, m. a. w. eene poging om aantetoonen dat de schrijver die deze bedoeling kan gehad hebben, die bedoeling moet gehad hebben en dus gehad heeft — of niet. Doch gewoonlijk stelt men de hypothese, waartoe men ten slotte gekomen is, op den voorgrond om dan triomfantelijk aantewijzen hoe treffend (N. B.!) aanleg, karakter enz. enz. met die gevonden bedoeling overeenkomen. Toch zijn er velen, die gewoon zijn om anderen, welke zich met de resultaten van deze methode niet kunnen vereenigen, alle begrip van historische kritiek te ontzeggen.

Terwijl het derhalve overbodig is nauwkeurig te onderzoeken of en in hoever de verdichting van de gevangenschap van den Apostel Paulus kan verklaard worden uit het doel, dat de auteur der Handelingen met zijn geschrift zoude willen bereiken, vestigen wij ten slotte liever de aandacht op de inwendige onwaarschijnlijkheid, waaronder het gevoelen van Straatman gebukt gaat. Of mag het niet a priori zeer onwaarschijnlijk geacht worden, dat de schrijver op het denkbeeld is gekomen die vierjarige gevangenschap te verzinnen? Hij schreef zijn boek niet vóór het jaar 150 n. Chr. (Straatman bl. 14). Toen kon hij nog niet denken aan eene doortastende verbastering der feiten, want daartoe leefden de echte nog te diep in de herinnering (Straatman bl. 352). Gerust mogen wij derhalve aannemen dat, tijdens de vervaardiging van het boek der Handelingen, de voornaamste gebeurtenissen uit het leven van den grooten Apostel der Heidenen bekend waren

in de kringen, waar dit geschrift zou gelezen worden. Van eene vierjarige gevangenschap te Cesarea en Rome hadden de lezers dus nooit gehoord. En nu vraag ik, hoe de vervaardiger der Handelingen, overigens behendig en geslepen genoeg, de dwaasheid hebben kon om te gelooven, dat zij, die de levensgeschiedenis van Paulus in hoofdtrekken kenden, zich zoodanige vierjarige gevangenschap — geen kleinigheid voorwaar — maar op den mouw zouden laten spelden? 't Is inderdaad onbegrijpelijk. Zegt men dat hij spekuleerde op den geest des tijds, die juist aan eene zoodanige opvatting der geschiedenis ingang moest verschaffen, men dient dan eerst aantetoonen dat men zich in die dagen maar van alles liet wijsmaken en geneigd was handtastelijke leugens zoetelijk als waarheid te erkennen. Bovendien moet in het oog gehouden worden dat het, volgens Straatman, de bedoeling des schrijvers was om tegen de Gnostieken aan de ééne, en de oude judaïstische partij aan de andere zijde, het uit den ouden strijd tusschen paulinisme en petrinisme geboren katholiek geloof als het echt en waarachtig evangelie van alle Apostelen te handhaven, en op den grondslag van dat evangelie vrede tusschen de beide uitersten te stichten (Straatman bl. 351). Met twee tegenover elkander staande partijen had hij te rekenen; hij moest daarom met de meeste behoedzaamheid te werk gaan en zorgen dat de eerste de beste — er zouden toch misschien enkelen zijn die zich met zijne opvatting niet konden vereenigen — die niet volkomen met hem instemde of bijv. zijne partij in dit geschrift verongelijkt achtte, niet in den tijd van eenige minuten voor iedereen kon duidelijk maken, dat het geheele boek een samenraap-

sel was van allerlei verzinselen, en zoo zijne welgemeende poging deed mislukken. Hoe overigens het boerenbedrog van dezen falsarius, ook al meende hij het er met zijne leugens op te moeten wagen, geloof gevonden heeft, is niet verklaard en zal ook wel niet verklaard kunnen worden [1]).

Ons onderzoek is ten einde. Wij meenen te hebben aangetoond, dat tegen de geloofwaardigheid der berichten in de Handelingen aangaande de gevangenschap van Paulus te Jerusalem, Cesarea en Rome, niet zoodanige bezwaren zijn ingebracht, dat wij genoopt zijn de hier gegeven voorstelling van het laatste gedeelte van 's Apostels leven voor onhistorisch te houden.

---

1) De Handelingen der Apostelen werden door vele heretische partijen als de Ebionieten, Marcionieten, Manicheërs e. a. niet aangenomen. Deze verwerping rustte echter, voor zooveel bekend is, op dogmatische gronden. Het is nog al bevreemdend dat, tot rechtvaardiging van hun gevoelen, door hen geene poging werd aangewend om het logenachtige van den inhoud aantewijzen.

STELLINGEN.

I.

De bezwaren, welke tegen het historisch karakter van de berichten der Handelingen omtrent de gevangenschap van den Apostel Paulus te Jerusalem, Cesarea en Rome zijn ingebracht, verplichten ons niet die berichten als ongeloofwaardig te beschouwen.

II.

Voor de meening dat de haat, dien volgens de Handelingen de Joden tegen den Apostel der Heidenen koesterden, niet historisch is, zijn geen voldoende gronden aante-voeren.

III.

Jesaia 40 : 3 is geinterpoleerd.

IV.

Psalm 8 : 6 moet vertaald worden: „Gij hebt hem een weinig minder gemaakt dan de Godheid."

V.

De woorden ὅτι φρονίμως ἐποίησεν, Luk. 16 : 8, behooren niet tot de gelijkenis van den onrechtvaardigen rentmeester.

VI.

De meening dat men bij de uitdrukking διὰ τρυπήματος ῥαφίδος, Matth. 19 : 24, aan een kleine poort te denken heeft, is onjuist.

VII.

De uitspraak van den Heer, Luk. 17 : 21, doelt niet op de toekomst van het godsrijk (Ritschl, Baur).

VIII.

De woorden ἐντὸς ὑμῶν, Luk. 17 : 21, moeten vertaald worden: „binnen uw bereik."

IX.

De meening dat in de gelijkenis van den barmhartigen

Samaritaan Simon Magus = Paulus terugtevinden is (J. H. A. Michelsen, Theol. tijdschr. Jan. 76), mag onder de curiosa op godgeleerd gebied gerangschikt worden.

X

Bij de uitdrukking σαρκὶ καὶ αἵματι, Gal. 1 : 16, heeft men niet aan den Apostel zelven te denken.

XI.

Hand. 13 : 39 is niet in strijd met de Paulinische rechtvaardigingsleer.

XII.

De auteur der Handelingen heeft zich, bij de vervaardiging van dit boek, niet van de geschriften van Flavius Josephus bediend.

XIII.

Ten onrechte schrijft Dr. de Bussy, Ethisch Idealisme, bl. 5: „De moderne richting onderscheidt zich als anthropologische of psychologische van de orthodoxe of theologische.”

XIV.

„Liefde tot God” is geen oneigenlijke uitdrukking.

XV.

De anthropologie van het utilisme is materialistisch.

XVI.

Voor de psychologie in het algemeen is de wetenschap der statistiek van groote waarde.

XVII.

De leer der Ned. Herv. Kerk aangaande den Doop heeft grootelijks behoefte aan herziening.

XVIII.

Wettiging van de leervrijheid in de Ned. Herv. Kerk is de ontbinding van die Kerk.

XIX.

Doop en Avondmaal Sacramenten te noemen is in geen enkel opzicht goedtekeuren.

XX.

Het prijsgeven van de belijdenis van onzen Heer Jezus Christus als Gods ééngeboren Zoon (Joh. III : 16) staat gelijk met Hem te verloochenen.

XXI.

In onzen tijd is zeer aantebevelen tegenover Rome niet liberaler te zijn dan het zelf is.

XXII.

Ten onrechte stelt men dat de Christelijke Kerk ten allen tijde een der voornaamste hinderpalen voor de uitbreiding van het godsrijk geweest is.

XXIII.

Verschil van richting in de Ned. Herv. Kerk is alleen toetelaten, voor zoover het niet buitensluit de eenstemmigheid in de erkenning van Jezus Christus als den eéngeboren Zoon van God, den Zaligmaker der wereld.

XXIV.

Het streven door opzettelijk daartoe saâmgeroepen vergaderingen geestelijke opwekking te bewerken verdient niet onvoorwaardelijk goedgekeurd te worden.

XXV.

Improviseeren bij de Evangelieprediking in de gemeente is alleen als uitzondering op den regel te dulden.

XXVI.

In gemeenten met één predikant moet de namiddaggodsdienstoefening afgeschaft worden.

XXVII.

Het is beter dat predikanten zich te weinig dan dat zij zich te veel met politiek bemoeien.

Pr... Thes
H

BS2659 .J79
... De berichten van de handelingen der
Princeton Theological Seminary–Speer Library
1 1012 00065 1416